

LVHOM
(ELAN)

21^E EEUWSE VAARDIGHEDEN

**21E EEUWSE VAARDIGHEDEN BIJ MAATSCHAPPILEER
IN NEDERLAND**

AFSTUDEERBEGELEIDER:

DR. M.I JELIAZKOVA

TWEEDE BEOORDELAAR:

DRS. J.G. ZONJEE

AUTEUR:

JONATHAN DAG, MSc

s1393561

UNIVERSITEIT TWENTE.

slo

nationaal expertisecentrum
leerplanontwikkeling

JUNI 2017

THESIS 21^e EEUWSE VAARDIGHEDEN

21^e EEUWSE VAARDIGHEDEN

Een onderzoek naar de 21^e eeuwse vaardigheden onder leraren Maatschappijleer in
Nederland

Universiteit Twente

Drienerlolaan 5

7522 NB Enschede

Tel: (053) 489 9111

ELAN, vakgroep lerarenontwikkeling

Gebouw Ravelijn

Postbus 217

7500 AE Enschede

UNIVERSITEIT TWENTE.

Juni 2017

Enschede

VOORWOORD

Dit onderzoeksrapport is geschreven in het kader van mijn afstuderen aan de opleiding Leraar Voorbereidend Hoger Onderwijs in Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen (LVHOM) aan ELAN op de Universiteit van Twente.

In dit onderzoek is bekeken in welke mate leraren Maatschappijleer in Nederland aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden en in hoeverre zij zich daarvoor toegerust voelen en welke ondersteuning zij hierbij (eventueel) behoeven. Dit is gedaan middels een enquête af te nemen onder lesgevende leraren Maatschappijleer in Nederland.

Bij deze wil in de eerste plaats God danken. Daarnaast wil ik alle leraren enorm bedanken voor het invullen van de vragenlijst, ondanks de drukke baan die zij hebben. Ook wil het SLO bedanken voor het beschikbaar stellen van hun vragenlijst en de tweede beoordelaar Jan Zonjee voor zijn constructieve feedback. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar Margarita Jeliaskova voor de begeleiding, feedback en tips, maar vooral voor haar vriendschap die ontstaan is door de jaren, de vele motiverende gesprekken, vertrouwen, steun en geduld.

Jonathan Dag

Enschede, Juni 2017

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	5
1.1 Inleiding 21 ^e eeuwse vaardigheden	5
1.2 Belangrijke vragen onderzoek Thijs, Fisser en van der Hoeven (SLO, 2014)	8
1.3 21e eeuwse vaardigheden en Maatschappijleer	9
1.4 Onderzoeksvraag en deelvragen	14
Hoofdstuk 2: Onderzoeksmethode en dataverzameling	17
2.1 Vragenlijst	17
2.1.1 Achtergrondgegevens	18
2.1.2 Belang van de vaardigheden	20
2.1.3 Aandacht voor de vaardigheden	21
2.1.4 Toekomst en uitrusting	24
2.1.5 Controversiële onderwerpen	25
2.1 Procedure	26
2.2 Respons	27
2.2.1 Geslacht en leeftijd	27
2.2.2 Graadgebied en vak.....	28
2.2.3 Bevoegdheid	29
2.2.4 Toerusting	30
2.4 Analyse	30
2.5 Verwachting onderzoek	31
Hoofdstuk 3: Resultaten	33
3.1 Inleiding resultaten	33
3.2 Belang van de vaardigheden	34
3.3 Aandacht voor de vaardigheden	35
3.3.1 Creatief denken	36
3.3.2 Kritisch denken	37
3.3.3 Probleemoplosvaardigheden	38
3.3.4 Communiceren	40
3.3.5 Samenwerken.....	41
3.3.6 ICT-(basis)vaardigheden	43
3.3.7 Mediawijsheid.....	44
3.3.8 Informatievaardigheden	46
3.3.9 Sociale en culturele vaardigheden	47
3.3.10 Zelfregulering	49
3.4 Samenvattend: mate van aandacht 21e eeuwse vaardigheden.....	51

3.4.1 Geslacht.....	54
3.4.2 Leeftijd.....	55
3.4.3 Graadgebied.....	56
3.4.4 Vak.....	57
3.4.5 Bevoegdheid	58
3.5 Toekomst en toerusting.....	59
3.5.1 Toerusting en 21e eeuwse vaardigheden	60
3.6 Controversiële onderwerpen.....	61
Hoofdstuk 4: Conclusies	64
4.1 Conclusies.....	64
Hoofdstuk 5: Discussie	66
5.1 Discussie.....	66
5.2 Beperkingen van het onderzoek en aanbevelingen	68
Bronnen	70
Bijlage 1: Benoembaar en bevoegd.....	72
Bijlage 2: Eerste emailbericht	73
Bijlage 3: Tweede emailbericht (herinnering)	74
Bijlage 4: Uitgebreide tabel graadgebied	75
Bijlage 5: Vragenlijst SLO.....	76
Bijlage 6: Vragenlijst thesisonderzoek	87
Bijlage 7: Gedetailleerde weergave aanpassingen vragenlijst SLO	101

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

1.1 INLEIDING 21^e EEUWSE VAARDIGHEDEN

In het huidige onderwijsdebat is er veel aandacht voor het onderwijs van de toekomst (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014). Zo is onder andere ‘Onderwijs2032’ in 2015 in het leven geroepen door staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Sander Dekker. “Het doel was te komen tot een visie op de kennis en de vaardigheden die leerlingen moeten opdoen met het oog op (toekomstige) ontwikkelingen in de samenleving.” (Platform Onderwijs2032, 2016)

Ook het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) houdt zich bezig met welke kennis en vaardigheden van belang zijn voor leerlingen (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014). Veel van deze vaardigheden worden onder gebracht onder de noemer ‘21^e eeuwse vaardigheden’.¹

In 2014 heeft het SLO een rapport uitgegeven waarin “het doel van het onderzoek was inzicht te krijgen in de aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden en digitale geletterdheid in het huidige curriculum, en te reflecteren op mogelijke aanbevelingen om deze aandacht te versterken” (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014). De focus van dit rapport lag op het funderend onderwijs, oftewel het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

In de literatuur is consensus over het gegeven dat een groter beroep gedaan zal worden op de beheersing van deze zogenoemde ‘21^e eeuwse vaardigheden’ en zodoende dus een belangrijke(re) plek moeten krijgen in het onderwijs (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014).

Echter niet in alle studies wordt de benaming ‘21^e eeuwse vaardigheden’ gebruikt, zoals Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) dat wel doen. In de literatuurstudie van Thijs, Fisser & van der Hoeven (2014) komen de volgende benamingen naar voren: 21st century skills (Binkley et al, 2010), long life learning competencies (Law, Pelgrum & Plomp, 2008), key skills (EU, 2002) en advanced skills (Ledoux e.a., 2013). In Nederland wordt vooral gesproken over sleutelvaardigheden (Van Zolingen, 1995), kerncompetenties (Onderwijsraad, 2000), soft skills (Van Eck, Van Daalen, & Heemskerk, 2011) of vakoverstijgende competenties (Ledoux, Meijer, van der Veen, & Breetvelt, 2013).

Ook zijn er verschillende modellen waarin verschil zit in welke vaardigheden het belangrijkste gevonden worden. Ook hier hebben Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) onderzoek naar gedaan. Zij kwamen in hun literatuuronderzoek tot een tabel waarin verschillende modellen voor de belangrijke vaardigheden in het onderwijs (van de toekomst) besproken werden, te weten de kaders van Voogt en Pareja Roblin (2010), KSAVE, P21 en het ITL project.

---

¹ www.kennisnet.nl; www.slo.nl; www.curriculumvandetoekomst.slo.nl

Tabel 1: Modellen voor 21^e eeuwse vaardigheden

Voogt & Pareja Roblin (2010)	KSAVE-model	Framework for 21st century learning (P21)	Innovative Teaching and Learning (ITL) project
• Creativiteit	• Creatief en innovatief denken	• Creativiteit en innovatie	• Innovatie (en probleem-oplosvaardigheden)
• Kritisch denken • Probleem-oplosvaardigheden	• Kritisch denken, Probleem-oplosvaardigheden, beslissingen • Leren leren (meta-cognitie)	• Kritisch denken (en probleem oplossen)	• Kennisontwikkeling • Probleem-oplosvaardigheden (en innovatie)
• Communiceren	• Communiceren	• Communicatie	• Communicatie
• Samenwerken	• Samenwerken	• Samenwerken	• Samenwerken
• ICT-geletterdheid	• Informatie vaardigheden • ICT-vaardigheden	• Apart genoemd: informatievaardigheden, mediageletterdheid en ICT-vaardigheden	• Gebruik van ICT voor leren
• Sociale en culturele vaardigheden (incl. burgerschap) • Productiviteit (incl. zelfregulering)	• Burgerschap (lokaal en wereldwijd) • Leven en werken (zelfsturing, flexibiliteit, planningsvaardigheden) • Persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid (cultureel bewustzijn, empathie, zelf-beheersing)	• Apart genoemd: loopbaan- & levensvaardigheden (oa. flexibiliteit, zelfregulering, productiviteit, leiderschap, verantwoordelijkheid)	• Zelfregulering (verantwoordelijkheid, plannen, monitoren, omgaan met feedback)

Bron: Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014)

De indeling van Voogt en Pareja Roblin (2010) is door Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) als uitgangspunt genomen voor hun conceptueel kader/model van de ‘21^e eeuwse vaardigheden’. En zoals in het voorgaande duidelijk geworden, hebben zij gekozen voor de benaming 21^e eeuwse vaardigheden. Onder dit begrip wordt het volgende verstaan:

“generieke vaardigheden en daaraan te koppelen kennis, inzicht en houdingen die nodig zijn om te kunnen functioneren in en bij te dragen aan de 21e eeuwse samenleving.” (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014)

Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) spreken in het onderzoek van totaal acht vaardigheden die samen de 21^e eeuwse vaardigheden vormen, te weten: creatief denken, kritisch denken, probleemoplosvaardigheden, communiceren, samenwerken, digitale geletterdheid, sociale en culturele vaardigheden en zelfregulering. Hierbij wordt digitale geletterdheid onderverdeeld in de vaardigheden ICT-(basis)vaardigheden (inclusief computational thinking), mediawijsheid en informatievaardigheden. Hierdoor wordt uitgekomen op tien vaardigheden en in hun onderzoek wordt ook onderzoek gedaan naar deze tien vaardigheden.

Echter, wat houden deze vaardigheden volgens het rapport van het SLO en de auteurs Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) in? Zij hebben op basis van een literatuurstudie een tabel gemaakt waarin te zien is wat zij onder elke vaardigheid verstaan.

Tabel 2: Conceptueel kader 21^e eeuwse vaardigheden

Communiceren <i>effectief en efficiënt een boodschap overbrengen en ontvangen</i>	• doelgericht informatie uitwisselen • communicatieve situaties en technieken hanteren • communicatiemiddelen en -strategieën hanteren • inzicht in de mogelijkheden die ICT biedt om effectief te communiceren
Samenwerken <i>gezamenlijk een doel realiseren en anderen daarbij kunnen aanvullen en ondersteunen</i>	• rollen (h)erkennen • hulp kunnen vragen, geven en ontvangen • open en positieve houding voor andere ideeën • culturele verschillen respecteren • onderhandelen en afspraken maken • functioneren in heterogene groepen • effectief communiceren
Creativiteit <i>Nieuwe ideeën bedenken en deze uitwerken en analyseren</i>	• een ondernemende en onderzoekende houding • denken buiten de gebaande paden en nieuwe samenhangen zien • creatieve technieken kennen en hanteren • risico's durven nemen en fouten zien als leermogelijkheden
Kritisch denken <i>een eigen, onderbouwde visie of mening formuleren</i>	• effectief redeneren en formuleren • informatie interpreteren, analyseren en synthetiseren • hiaten in kennis signaleren • betekenisvolle vragen stellen • kritisch reflecteren op het eigen leerproces • open staan voor alternatieve standpunten
Probleemoplossend denken en handelen <i>een probleem (h)erkennen en tot een plan komen om het op te lossen</i>	• problemen signaleren, analyseren en definiëren • strategieën kennen en hanteren om met onbekende problemen om te gaan • oplossingsstrategieën genereren, analyseren en selecteren • patronen en modellen creëren • beargumenteerde beslissingen nemen
Digitale geletterdheid <i>ICT effectief, efficiënt en verantwoord gebruiken</i>	• basiskennis van ICT en 'computational thinking' (oplossen van problemen met ICT) • mediawijsheid; bewust, kritisch en actief omgaan met media • informatiebehoefte signaleren en analyseren, relevante informatie zoeken, selecteren, verwerken en gebruiken
Sociale en culturele vaardigheden <i>effectief leren, werken en leven met mensen met verschillende etnische, culturele en sociale achtergronden</i>	• constructief communiceren in verschillende sociale situaties met respect voor andere visies, uitingen en gedragingen • gedragscodes in verschillende sociale situaties (h)erkennen • eigen gevoelens herkennen en gekanaliseerd en constructief uiten • inlevingsvermogen en belangstelling voor anderen tonen • bewust zijn van de eigen individuele en collectieve verantwoordelijkheid als burger(s) in een samenleving
Zelfregulering <i>doelgericht en passend gedrag realiseren</i>	• realistische doelen en prioriteiten stellen • doelgericht handelen, het proces monitoren • reflecteren op het handelen en de uitvoering van de taak, feedback benutten om adequate vervolgkeuzes te maken • inzicht hebben in de ontwikkeling van eigen competenties • verantwoording nemen voor eigen handelen en keuzes, en zicht hebben op consequenties van het eigen handelen voor de omgeving, ook op de lange termijn

Bron: Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014)

Later heeft het SLO samen met Kennisnet de 21^e eeuwse vaardigheden 'iets' anders vormgegeven. Zij hebben namelijk de vaardigheid digitale geletterdheid onderverdeeld in vier aparte vaardigheden, te weten: ICT-(basis)vaardigheden, mediawijsheid, informatievaardigheden en computational thinking. Verschil met het conceptueel kader van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) (tabel 2, blz. 7) is ook dat computational thinking als aparte vaardigheid in het schema opgenomen is. Hierdoor wordt momenteel gesproken over in totaal elf 21^e eeuwse vaardigheden². Zie afbeelding hieronder:

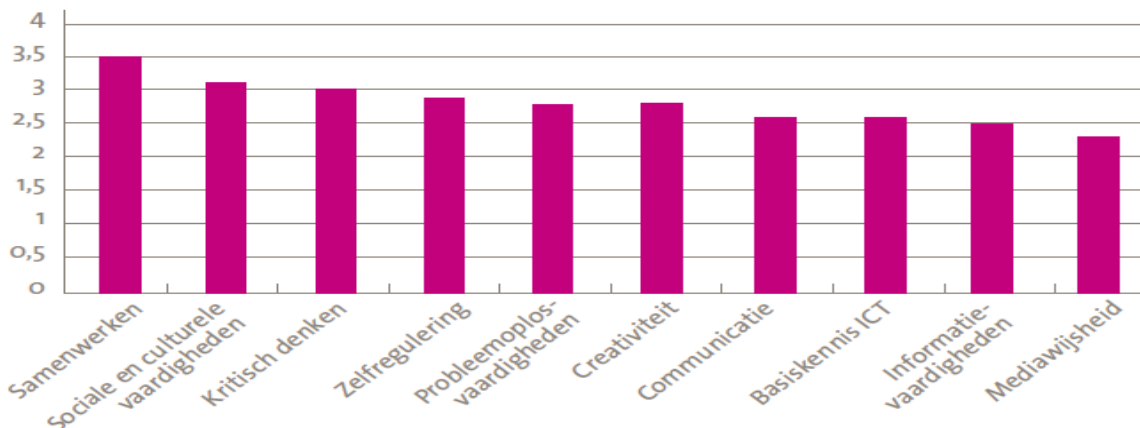

slo nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling Kennisnet

Bron: www.curriculumvandetoeekomst.slo.nl

1.2 BELANGRIJKE VRAGEN ONDERZOEK THIJS, FISSER EN VAN DER HOEVEN (SLO, 2014)

Een belangrijke vraag in het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) was 'In welke mate besteden leraren aandacht aan de 21^e eeuwse vaardigheden?' welke middels een online enquête (survey) onderzocht werd. De vaardigheden sociale en culturele vaardigheden, samenwerken en kritisch denken kwamen relatief het vaakst aan de orde in de lessen in het funderend onderwijs; informatievaardigheden en mediawijsheid kregen de minste aandacht in de lessen (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014).

² www.kennisnet.nl; www.slo.nl; www.curriculumvandetoeekomst.slo.nl

Ook is in dit onderzoek gekeken naar eventuele verschillen de tussen verschillende groepen respondenten; onder andere is gekeken naar geslacht, leeftijd, leerjaar en onderwijstype. Met betrekking tot de vaardigheid sociale en culturele vaardigheden werd een significant verschil gevonden tussen lessen in de het vmbo ten op zichte van de havo en het vwo; in de lessen in het vmbo werd namelijk meer aandacht besteed aan sociale en culturele vaardigheden (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014).

Een andere belangrijke vraag in het rapport was *In hoeverre zijn leraren van plan in de toekomst aandacht te besteden aan de vaardigheden en in welke mate voelen zij zich daarvoor toegerust*. Aan leraren die zich niet voldoende toegerust voelden werd gevraagd welke ondersteuning zij behoefte aan hadden. Op basis van het onderzoek van Trilling en Fadel (2009) hebben Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) ondersteuning als volgt omschreven in hun onderzoek: curriculaire uitwerking, toetsing, professionalisering en leermiddelen en leeromgeving. Ondersteuning en houvast bieden is van enorm belang en heeft een positief effect op meer aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in het onderwijs (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014).

De meeste leraren gaven aan zich onvoldoende toegerust te voelen om de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen. Naar voren kwam dat zij behoefte aan ondersteuning nodig hebben, vooral in de vorm van lesmateriaal en professionalisering. En in mindere mate hadden leraren behoefte aan toetsen en uitwerking van kerndoelen (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014).

Een andere vraag uit het rapport is ging over het belang van de vaardigheden. Hierbij werd gevraagd *in hoeverre leraren bekend zijn met de 21^e eeuwse vaardigheden en in hoeverre zij het belangrijk vinden er aandacht aan te besteden*. Het merendeel van de leraren (58%) was bekend met de 21^e eeuwse vaardigheden. 36% was er enigszins bekend mee en een kleine 6% was er onbekend mee. Driekwart van de ondervraagde leraren in het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven vond het belangrijk aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden, tegenover 14% die dat niet belangrijk vond.

Het belang van de vaardigheden staat in literatuur niet ter discussie. Thijs Fisser en van der Hoeven (2014) concluderen in hun onderzoek dat er in het huidige curriculum in het funderend onderwijs beperkte aandacht is voor de 21^e eeuwse vaardigheden en dat deze versterkt moet worden om leerlingen beter toe te rusten. Leraren spelen hierbij een cruciale rol en moeten ruimte krijgen, zich toegerust voelen en waar nodig ondersteunt worden, om meer aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden.

1.3 21E EEUWSE VAARDIGHEDEN EN MAATSCHAPPIJLEER

Dit onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) met bovenstaande vragen heeft mij aan het denken gezet voor het vak Maatschappijleer, daar ik zelf enkele jaren als leraar Maatschappijleer (havo en vwo) voor de klas sta. Kennis en gegevens over de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer zijn tot heden niet bekend, evenals kennis over toerusting van leraren Maatschappijleer met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden. Ook kennis over het belang die leraren Maatschappijleer hechten aan de ‘21^e eeuwse vaardigheden’ is weinig bekend.

‘Wat nou’ als (een gedeelte van) dit onderzoek gedaan zou worden onder leraren Maatschappijleer, Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen in het voortgezet onderwijs, waarbij bovenstaande vragen (met bijbehorend conceptueel kader) uit het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven centraal staan?³ Dit zou nieuwe kennis en inzichten opleveren specifiek voor het vak Maatschappijleer.

Echter, voordat ‘überhaupt’ (gedeeltes van) het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven naar de 21^e eeuwse vaardigheden opnieuw gedaan worden met als onderzoeksgroep leraren Maatschappijleer en voordat de onderzoeksvraag en doelstelling van dit thesisonderzoek worden gegeven, moet eerst gekeken worden wat de 21^e eeuwse vaardigheden te maken hebben met het vak Maatschappijleer en wat hun relatie daarmee is. Oftewel, wat is er (in literatuur) bekend over het vak Maatschappijleer in combinatie met de ‘21^e eeuwse

---

³ In het vervolg van dit rapport wordt enkel gesproken over Maatschappijleer. Hiermee wordt bedoeld: Maatschappijleer, Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen in het voortgezet onderwijs. Uitzondering hierop is als expliciet het verschil tussen de verschillende vakken wordt besproken.

vaardigheden en waarom is een onderzoek naar de 21^e eeuwse vaardigheden en Maatschappijleer interessant?⁴

Gelinck, Jansma en Fisser (2017) hebben onderzoek gedaan naar de 21^e eeuwse vaardigheden in examenprogramma's van het vmbo. Zo hebben zij ook het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijkunde bekeken en geanalyseerd met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden; zij analyseerden hoe vaak een bepaalde vaardigheid expliciet of impliciet voorkomt in het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijkunde. Deze analyse gebeurde op een vergelijkbare wijze als de analyse van het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014).

Eerst hebben ze gekeken naar de preambule. Dit is voor ieder avo-vak⁵ in het vmbo gelijk. Hierin valt vooral op dat de volgende vaardigheden veel voorkomen: communiceren, zelfregulering en sociale en culturele vaardigheden. Daarnaast heeft elk vak het onderdeel 'basisvaardigheden' waarbij die vaardigheden tenminste éénmaal expliciet genoemd worden en wederom voor elk vak gelijk is, te weten: samenwerken, informatievaardigheden en communiceren.

Bij de analyse van Gelinck, Jansma en Fisser (2007) kwam, ingezoomd op de afzonderlijke examenprogramma's van de vakken (exclusief preambule), naar voren dat vooral de volgende vaardigheden voorkomen in het de examenprogramma Maatschappijleer en Maatschappijkunde van het vmbo: Mediawijsheid, kritisch denken en sociale en culturele vaardigheden.

⁶Exclusief preambule kwamen de volgende vaardigheden niet voor in het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijkunde: Creatief denken, ICT-(basis)vaardigheden, probleemoplosvaardigheden en zelfregulering.

In dit thesisonderzoek wordt gekeken naar de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer. Dit kan vergeleken worden met bovenstaande literatuur door te kijken in hoeverre de mate van aandacht voor de vaardigheden in de lessen Maatschappijleer overeenkomt met de resultaten van bovenstaand onderzoek van Gelinck, Jansma en Fisser (2017). In hun onderzoek is gebruikt gemaakt van het conceptueel kader van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) welke later meer geconcretiseerd is. Dit is hetzelfde conceptuele kader waar in dit thesisonderzoek ook gebruik van wordt gemaakt.

Ruijs (2012) spreekt over hogere denkvaardigheden met betrekking tot het vak Maatschappijleer waarbij hij ingaat op kritisch denken, creatief denken en probleemoplosvaardigheden. Leerlingen moeten causale relaties/ samenhangen kunnen benoemen en beredeneren. Volgens hem is dat een essentieel onderdeel van het vak Maatschappijleer: "...opdrachten vereisen hogere niveaus van leren: Brookhart (2010) noemt: analyse, evaluatie, en creëren (de top van de taxonomieën), logisch redeneren, beoordelen en kritisch denken, probleem oplossen en creatief denken. Wat al de taxonomieën gemeen hebben is dat leerlingen op de hogere niveaus van denken overweg moeten kunnen met meer (stukjes) informatie, en meer ingewikkelde relaties in die informatie. De niveaus van leren en de denkstappen/ leeractiviteiten zijn algemeen: ze gelden voor alle vakken. Desalniettemin zijn een aantal van de denkstappen ook kenmerkend voor het denken in Maatschappijleer en zijn daarom zeker van belang om ze regelmatig te oefenen met leerlingen. Vaardigheden worden immers meer door herhaling geleerd en 'onder de knie gekregen' dan gewone inhoud (Marzano & Miedema, 2005, p. 71 en 72)."

Ruijs (2012) stelt dat hogere denkvaardigheden kenmerkend zijn voor Maatschappijleer en dat deze meer expliciet in de examenprogramma's moeten komen: "Daarom lijkt het wenselijk ook voor Maatschappijleer het domein vaardigheden nog eens goed te bestuderen en te bekijken welke van de denkstappen zo vaak gedaan worden bij Maatschappijleer dat ze expliciet in eindtermen zouden kunnen worden opgenomen. Liefst niet alleen in een apart domein: denkvaardigheden zouden meer verbonden kunnen worden met de inhoudelijke domeinen zodat duidelijk wordt wat leerlingen met de leerstof begrippen moeten kunnen."

---

⁴ 21^e eeuwse vaardigheden staat hier tussen haakjes, omdat literatuur zelden spreekt over de vaardigheden als 21^e eeuwse vaardigheden.

⁵ Avo staat voor 'algemeen vormend onderwijs'. Maatschappijleer is net als bijvoorbeeld de talen, geschiedenis en scheikunde een avo-vak.

⁶ Aanbeveling in dit onderzoek was dat Maatschappijleer meer uitgedaagd moet worden meer aan mediawijsheid of creatief denken te doen.

Ruijs (2012) geeft tenslotte aan dat in het curriculum van Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen de volgende vaardigheden centraal lijken te staan: vergelijken, classificeren en causaal redeneren (oorzaken/samenhangen). Deze vaardigheden zijn in 2012 niet expliciet opgenomen en beschreven in de eindtermen voor het vak Maatschappijleer.

Het nieuwe programma Maatschappijwetenschappen is ingericht rond de hogere denkvaardigheden, waar bovenstaande vaardigheden toe behoren. In 'subdomein A: vaardigheden' wordt expliciet gesproken over informatie- en onderzoeksvaardigheden.⁷ In het 'conceptsyllabus Maatschappijwetenschappen' wordt onder ander gesproken over 'redeneren' wat volgens het conceptueel kader van de 21^e eeuwse vaardigheden onderdeel is van kritisch denken.⁸

Verder benadrukken Jeliaskova en Hoppe (2012) onder andere het belang van de vaardigheden kritisch denken en probleemoplossend handelen bij Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. Kritisch denken bij Maatschappijleer is onder andere het kunnen vinden en benoemen van politieke problemen. Leerlingen moeten kunnen vergelijken, classificeren en redeneren. Dit komt ook terug in het conceptueel kader van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2012) en de website van het SLO in een voorbeeldmatig leerplankader met betrekking tot de vaardigheid kritisch denken⁹. Jeliaskova en Hoppe (2012) geven aan dat kritisch denken meer aandacht zou moeten krijgen bij Maatschappijleer, omdat het een essentieel onderdeel is van het vak waarbij redeneren, nadenken, vergelijken, probleemvinding telkens terugkomen.

Verder wordt in 'Handboek didactiek Maatschappijleer' onder andere gesproken over kritisch denken en creatief denken die van belang zijn bij het vak Maatschappijleer (Olgers et al., 2010).

In dit thesisonderzoek wordt gekeken naar de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden de lessen Maatschappijleer. Dit kan vergeleken worden met bovenstaande literatuur waarin de link tussen het vak Maatschappijleer en vooral hogere denkvaardigheden aan bod komen. Behalve nieuwe kennis is het interessant te kijken of deze hogere denkvaardigheden volgens leraren zelf meer aandacht krijgen dan de overige vaardigheden, omdat verschillende literatuur deze hogere denkvaardigheden bestempelen als een belangrijke onderdeel van het vak en de lessen Maatschappijleer.

Van der Hoek (2012) gaat in op de sociale vaardigheden die verbonden zijn aan het vak Maatschappijleer en burgerschapseducatie/vorming. Hij geeft aan dat alle vakken bijdragen aan burgerschapseducatie/vorming, maar dat het vak Maatschappijleer een exclusieve functie heeft. Deze exclusieve functie waar van der Hoek het over heeft, wordt op de volgende manier verwoord door Olgers (2012): *Het tot stand komen van de huidige eindtermen voor het vak Maatschappijleer heeft de overheid expliciet aangegeven dat burgerschapsvorming een hoofddoel diende te zijn. Burgerschap is niet het exclusieve domein van maatschappijleer. Een aantal andere vakken, zoals Nederlands, aardrijkskunde, economie, levensbeschouwing, filosofie en geschiedenis levert belangrijke bijdragen. De sociaalwetenschappelijke kennis die voor actief burgerschap vereist is rechtvaardigt echter een apart vak waarin zowel de aanzienlijke omvang van de cognitieve basis tot zijn recht komt, als voldoende aandacht besteed kan worden aan de typische denk- en redeneer- en onderzoeksvaardigheden.* Interessant is dat van der hoek stelt dat onder andere vmbo-leraren meer waarde lijken te hechten aan de vormende aspecten (welke gerelateerd zijn aan de sociale en culturele vaardigheden), dan leraren havo en vwo.

Verder wordt in 'Handboek didactiek Maatschappijleer' ook gesproken over sociale en culturele vaardigheden als essentieel onderdeel van het vak Maatschappijleer (Olgers et al., 2010).

In dit thesisonderzoek wordt gekeken naar de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden de lessen Maatschappijleer. In dit thesisonderzoek wordt gekeken of er daadwerkelijk een verschil is tussen de mate van aandacht voor sociale en culturele vaardigheden in het vmbo ten op zichte van de havo en het vwo bij de lessen Maatschappijleer volgens de leraren zelf. En ook of sociale en culturele vaardigheden überhaupt een hoge mate van aandacht genieten in de lessen Maatschappijleer, daar deze wordt gezien als een belangrijke onderdeel van het Maatschappijleer.

---

⁷ https://www.examenblad.nl/examenstof/maatschappijwetenschappen-vwo/2017/f=/mijwtschp_vwo.pdf

⁸ https://www.examenblad.nl/document/syllabus-centraal-examen-3/2017/f=/Syllabus_MAW_CE_2018_2019_en_2020_vwo_juni_2015.pdf

⁹ <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden/kritisch-denken/voorbeeldmatig-leerplankader>

*De belangrijkste denk- en redeneerwijzen voor Maatschappijleer komen voort uit de specifieke aard van maatschappelijke en politieke vraagstukken (Olgers, 2012). Alle politieke vraagstukken zijn controversieel van aard (Jeliazkova, 2012). Controversiële onderwerpen behandelen wordt veelal als lastig ervaren voor leraren (Hess, 2009). Maatschappijleer is een vak waarbij maatschappelijke problemen en omstreden onderwerpen in de lessen voorkomen (Olgers et al., 2010). Veelal gaat het om onderwerpen die gevoelig en controversieel zijn en veel emoties oproepen bij zowel leraren als leerlingen; onderwerpen waarover grote meningsverschillen zijn. Uit het onderzoek van ‘DUO onderwijsonderzoek’ (2017) is gebleken dat 11% van de leraren gevoelige onderwerpen in de klas mijdt (van Grinsven, van der Woud & Elphick, 2017). Voorbeelden van controversiële onderwerpen die leraren noemen zijn: Seksuele voorlichting/homoseksualiteit, politieke situaties in bepaalde landen (Turkije, Rusland), zaken betreffende religie/geloof en cultuurverschillen (en dan met name de Islam), aanslagen/terrorisme en discriminatie/de discussie rond Zwarte Piet. Ruijs (2012) beschrijft het volgende met betrekking tot controversiële onderwerpen: “*Torney-Purta (2000) beschrijft dat docenten, scholen en uitgeverijen controversiële onderwerpen zijn gaan vermijden: bijvoorbeeld vanwege de verdeeldheid in de klas, of de gevoeligheid van onderwerpen in de omgeving van de scholen. Zo lijkt er ook in het Nederlandse Maatschappijleerprogramma allerlei feitenkennis te zijn opgenomen. Voor de meer – motiverende – actuele controversiële (deel) vraagstukken is dan weinig tijd.*”*

Het behandelen van controversiële onderwerpen komt vaak voor in de lessen Maatschappijleer en is voor het vak Maatschappijleer van belang. In de eerste plaats als een vorm van voorbereiding op actief en democratisch burgerschap (Hess, 2009; Olgers et al, 2010; van Puymbroeck, z.j.), wat onderdeel is van het vak. Het behandelen van controversiële en gevoelige onderwerpen draagt ook bij aan het ontwikkelen van kritisch denken; leerlingen moeten onder andere effectief redeneren en formuleren en openstaan voor alternatieve standpunten. Jeliazkova en Hoppe (2012) geven aan dat kritisch denken belangrijk is bij het vinden en kunnen benoemen van politieke problemen. Alle politieke problemen zijn controversieel; denk aan euthanasie, abortus, drugs en ouderenzorg.¹⁰ Bij het behandelen van controversiële onderwerpen moeten leerlingen goed luisteren, samenwerken en tolerant zijn en is de vaardigheid communiceren ook van belang, omdat leerlingen effectief en efficiënt een boodschap over moeten kunnen brengen.

Cijfers over in hoeverre leraren Maatschappijleer controversiële onderwerpen mijden of in hoeverre zij zich voldoende toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken, zijn niet bekend. Dit zal in dit thesisonderzoek aan de orde komen; hierbij zal ook gekeken worden of er een verband is met in hoeverre leraren zich (on)voldoende toegerust voelen in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden. Daar bij het bespreken van controversiële onderwerpen verschillende vaardigheden de aandacht krijgen, ontwikkeld worden en aan de orde zijn is het van belang hier inzicht in te krijgen. Blijkt dat leraren maatschappijleer controversiële onderwerpen in hun lessen mijden, dan zou dat een zorgwekkende ontdekking zijn, daar het behandelen van controversiële onderwerpen gezien wordt als belangrijk onderdeel van het vak Maatschappijleer.

Verder is nog het volgende wat interessant is om te onderzoeken en niet voorkomt in het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2017): In het voortgezet onderwijs zijn twee soorten onderwijsbevoegdheden, eerstegraads en tweedegraads. Deze onderwijsbevoegdheden zijn te behalen middels een opleiding aan een hogeschool voor een tweedegraads onderwijsbevoegdheid en een opleiding aan een hogeschool of universiteit voor een eerstegraads onderwijsbevoegdheid. Een onderwijsbevoegdheid wordt behaald voor een specifiek vak, bijvoorbeeld Engels of Natuurkunde.¹¹ Een leraar is dan bevoegd dat specifieke vak te geven en niet een ander vak. Een bevoegde leraar Wiskunde is logischerwijs niet bevoegd voor het geven van lessen Maatschappijleer en andersom. Een bevoegde leraar Wiskunde die bijvoorbeeld toch lessen Maatschappijleer verzorgt, geeft niet bevoegd les ondanks zijn bevoegdheid.

Het verschil tussen de twee bevoegdheden zit vooral in het onderwijsniveau waarin les kan worden gegeven. Met een eerstegraads onderwijsbevoegdheid mag voor het desbetreffende vak in de bovenbouw van de havo

---

¹⁰ <http://www.ad.nl/politiek/tweede-kamer-zet-omstreden-onderwerpen-in-de-koelkast~a07b1f5c/>

¹¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/werken-in-het-onderwijs/vraag-en-antwoord/welke-onderwijsbevoegdheden-zijn-er>

en het vwo les worden gegeven. Met een tweedegraads bevoegdheid voor hetzelfde vak mag dat officieel niet.

In het Nationaal Onderwijsakkoord is afgesproken dat alle lessen in het onderwijs gegeven moeten worden door bevoegde leraren en leraren in opleiding zodat de kwaliteit van het onderwijs verbeterd en gegarandeerd wordt¹². “Leerlingen in het voortgezet onderwijs verdienen het allerbeste onderwijs en daarvoor zijn goed opgeleide leraren cruciaal. Een bevoegde leraar met de juiste kwalificaties is het beste in staat om ervoor te zorgen dat leerlingen het maximale uit zichzelf kunnen halen”, aldus staatssecretaris Sander Dekker.¹³

In een onlangs verschenen van rapport van Integrale Personeels Tellingen Onderwijs (IPTO) is onderzoek gedaan naar bevoegdheden en vakken in het voortgezet onderwijs (Fontein et al, 2017). Kern van het onderzoek was een beeld te vormen over bevoegd gegeven lessen in het voortgezet onderwijs. Alle scholen in het voortgezet onderwijs zijn bij deze meting/telling meegenomen en de respons was 100% (Fontein et al, 2017).¹⁴

In dit eindrapport van IPTO (2017) is een onderscheid gemaakt tussen bevoegd, benoembaar en onbevoegd gegeven lessen. Bevoegd gegeven lessen “betreft vooral personen met het juiste diploma voor zowel het vak als de graadsector (eerste- of tweedegraads lesgebied) waarin men lesgeeft” (Fontein et al, 2017). Benoembaar gegeven lessen betreft vooral personen die in opleiding zijn. Ook personen die ‘onder- of andersbevoegd’ zijn vallen hieronder. ‘Onderbevoegd’ en ‘andersbevoegd’ betekenen in deze context respectievelijk dat een persoon met een tweedegraads bevoegdheid lesgeeft in het eerstegraads gebied en een persoon die een onderwijsbevoegdheid heeft voor een ander vak. Benoembaar zijn kan voor een korte periode (meestal 2 jaar) en er moet uitzicht zijn op het behalen van een onderwijsbevoegdheid voor de gegeven lessen. En zo zijn meerdere voorbeelden te noemen om een gegeven les ‘benoembaar’ of ‘bevoegd’ te noemen. Voor een volledig beeld over wanneer iemand ‘bevoegd’ of ‘benoembaar’ een les verzorgd, zie bijlage 1 (Fontein et al, 2017).

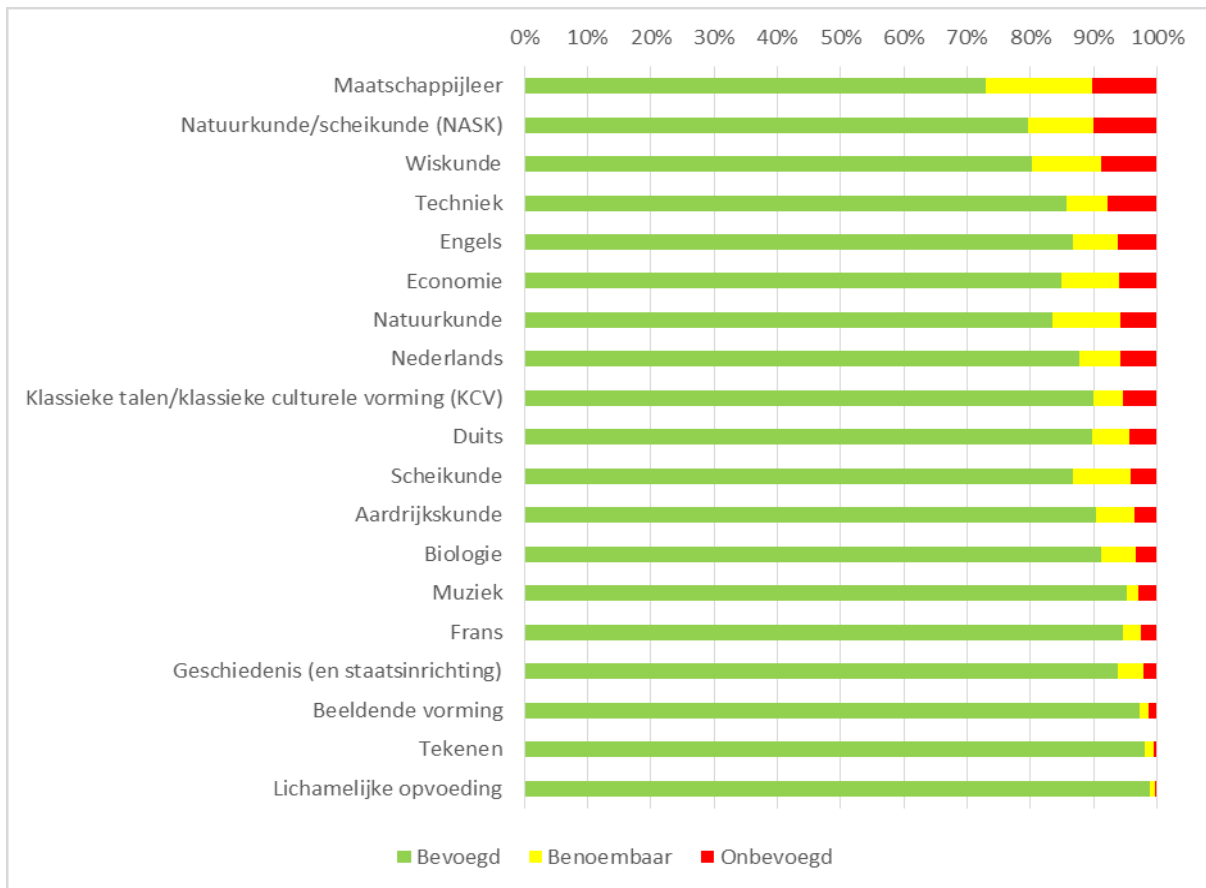
Van de lessen die niet bevoegd gegeven worden staat Maatschappijleer ‘stipt’ op de eerste plek met ruim 27%; met 73% is Maatschappijleer het vak met de laagste percentage bevoegd gegeven lessen (zie figuur hieronder).

---

¹² <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/convenanten/2013/09/19/nationaal-onderwijsakkoord-de-route-naar-geweldig-onderwijs/nationaal-onderwijsakkoord-de-route-naar-geweldig-onderwijs.pdf>

¹³ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/02/29/staatssecretaris-dekker-pakt-onbevoegd-lesgeven-aan>

¹⁴ Peildatum onderzoek IPTO: 1 oktober 2015

Bron: Fontein et al. (2017)

In dit thesisonderzoek wordt gekeken of er verschillen zijn in de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer gekeken naar de juiste onderwijsbevoegdheid voor het vak Maatschappijleer (eerste- of tweedegraads). Het lage percentage bevoegd gegeven lessen bij Maatschappijleer lijkt zorgwekkend. “Uit internationaal onderzoek is namelijk bekend dat een vakbevoegdheid een duidelijke meerwaarde heeft en wordt deze gezien als een indicator voor het niveau van een leraar”¹⁵. Daarom ook wordt in dit thesisonderzoek gekeken of er een verschil is in de mate van de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer gekeken naar ‘onderwijsbevoegdheid’, wat betekent: lessen gegeven door daarvoor bevoegd leraren, oftewel leraren die bevoegd Maatschappijleer geven.

Ten slotte is het interessant om de resultaten met betrekking tot de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden uit dit thesisonderzoek te vergelijken met het landelijk onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014). Hier kan dan bekeken worden of leraren Maatschappijleer meer of minder aandacht in de lessen besteden aan bepaalde vaardigheden in vergelijking met het landelijk gemiddelde.

1.4 ONDERZOEKSVRAAG EN DEELVRAGEN

Het doel in dit onderzoek is het verkrijgen van een breed beeld van de mate waarin 21^e eeuwse vaardigheden in de huidige onderwijspraktijk bij de lessen Maatschappijleer in Nederland voorkomen en of leraren Maatschappijleer hierbij voldoende ondersteuning ervaren.¹⁶

¹⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2016/02/29/verdiepende-analyse-onbevoegd-lesgeven/verdiepende-analyse-onbevoegd-lesgeven.pdf>

¹⁶ Sommige deelvragen zijn (aangepast) overgenomen van het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014)

Dit thesisonderzoek vindt plaats onder leraren Maatschappijleer in Nederland. Leerlingen moeten (volgens literatuur) goed voorbereid worden op de samenleving van de toekomst onder andere door de 21^e eeuwse vaardigheden (meer) aandacht te geven in het onderwijs/ de lessen. En leraren moeten ondersteund worden en zich toegerust voelen bij het implementeren en toepassen van de vaardigheden in de lespraktijk.

In dit thesisonderzoek wordt, net als in het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (middels een online enquête/survey) gekeken naar de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer, het belang van aandacht voor aan de 21^e eeuwse vaardigheden; de toegerustheid van de leraren om de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen en welke ondersteuning zij hierbij eventueel nodig hebben.

Daarnaast wordt ook gekeken in hoeverre leraren Maatschappijleer zich toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken en worden resultaten met betrekking tot de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden vergeleken met het landelijk onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014). Ook worden verschillende groepen bekeken worden (daarover later meer in het methode hoofdstuk) in dit onderzoek.

Zodoende staat de volgende onderzoeksvraag centraal in dit thesisonderzoek:

In welke mate besteden leraren Maatschappijleer in Nederland in hun lessen aandacht aan de 21^e eeuwse vaardigheden, en zijn leraren Maatschappijleer van plan in de toekomst de vaardigheden een grote(re) rol te geven en voelen zij zich hiervoor voldoende toegerust?

Deelvragen:

- 1 In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer bekend met de vaardigheden en in hoeverre vinden zij het belangrijk er aandacht aan te besteden?
- 2 In welke mate wordt aandacht besteed aan de afzonderlijke 21^e vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland en welke vaardigheden komen het vaakst en minst vaak aan bod in de lespraktijk/lessen?
- 3 Wat is het verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer en het landelijke onderzoek van het SLO in het funderend onderwijs?
- 4 In hoeverre is er verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland gekeken naar leeftijd, geslacht, graadgebied, de verschillende vakken Maatschappijleer¹⁷ en onderwijsbevoegdheid?
- 5 In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer van plan in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden en in hoeverre voelen zij zich daarvoor toegerust?
- 6 En als leraren zich onvoldoende toegerust voelen met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden, waar hebben zij dan behoefte aan?
- 7 In hoeverre is er verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden gekeken naar in hoeverre leraren zich voldoende toegerust voelen de 21^e vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen?
- 8 In hoeverre voelen leraren Maatschappijleer zich toegerust om controversiële onderwerpen in de lessen te bespreken? En in hoeverre is er een verband met leraren die zich (on)voldoende toegerust voelen in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden in hun lessen?

---

¹⁷ Maatschappijleer(vmbo), Maatschappijleer (havo/vwo), Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen.

Waar draagt dit onderzoek aan bij?

In de eerste plaats levert het nieuwe kennis op over de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer, waarbij onder andere duidelijk wordt welke vaardigheden de meeste en minste aandacht krijgen: Kennis en gegevens over de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer zijn tot heden niet bekend, net als kennis over toerusting van leraren Maatschappijleer met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden. Verder is ook weinig kennis over het belang die leraren Maatschappijleer hechten aan de '21^e eeuwse vaardigheden'.

Gekeken wordt of er verschillen zijn in de resultaten gekeken naar geslacht, leeftijd, graadgebied, de verschillende vakken Maatschappijleer en lessen gegeven door leraren die bevoegd zijn voor de les Maatschappijleer leraren die dat niet zijn. Stel dat bevoegde leraren significant meer aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden, dan zou deze kennis gebruikt kunnen worden om meer inspanning te verrichten in het ervoor zorgen dat leraren bevoegd voor de klas staan.

Met deze nieuwe kennis wordt onder andere gekeken naar de mate van aandacht per afzonderlijke vaardigheid. Het nut daarvan is aan de hand van een voorbeeld het beste uit te leggen. Kritisch denken is volgens de literatuur één van de belangrijkste 21e eeuwse vaardigheden die gekoppeld wordt aan het vak Maatschappijleer. Als uit het onderzoek blijkt dat leraren Maatschappijleer weinig aan deze vaardigheid aandacht besteden zou dat een zorgwekkend resultaat zijn. Dit omdat kritisch denken in het bijzonder een vaardigheid is die in de lessen Maatschappijleer ontwikkeld/geoefend moet worden en dus aandacht moet krijgen. Met de resultaten van dit thesisonderzoek kunnen aanbevelingen gedaan worden met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden (op basis van de literatuur). Om bij bovenstaande voorbeeld te blijven: ut dit thesisonderzoek kan een lage mate van aandacht voor de vaardigheid kritisch denken aanleiding zijn om deze te versterken in de lessen en de betreffende meer aandacht te geven door middel van het bedenken van nieuw beleid. Dit is belangrijk zodat leerlingen beter voorbereid zullen *om te kunnen functioneren in en bij te dragen aan de 21^e eeuwse samenleving* (zie definitie 21^e eeuwse vaardigheden).

Verder draagt dit onderzoek bij aan het meer aandacht geven aan de 21^e eeuwse vaardigheden in de lespraktijk door onder andere in kaart te brengen welke ondersteuning leraren Maatschappijleer (eventueel) behoefte aan hebben en deze ondersteuning in de praktijk te brengen. Door deze ondersteuning kunnen leraren beter en meer aandacht besteden aan de vaardigheden, waardoor leerlingen beter voorbereid worden op de samenleving van de toekomst. Als bijvoorbeeld blijkt dat leraren zich niet voldoende toegerust voelen en ondersteuning nodig hebben wordt dat in dit onderzoek duidelijk en kan daar in de toekomst op ingehaakt worden. Bijvoorbeeld door die ondersteuning die leraren vragen te bieden/faciliteren.

Verder wordt gekeken in hoeverre leraren maatschappijleer zich toegerust voelen controversiële onderwerpen in de lessen maatschappijleer te bespreken, daar vele vaardigheden bij het bespreken daarvan ontwikkeld en beoefend worden. Ook wordt bekeken of er een verband is tussen leraren die aangeven zich voldoende toegerust te voelen de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven en leraren die zich voldoende toegerust voelen controversiële onderwerpen in de les te bespreken.

Verder kan naar aanleiding van dit onderzoek een discussie gestart worden onder leraren Maatschappijleer over welke 21^e eeuwse vaardigheden zij vooral belangrijk zijn voor hun vak. In die discussie kunnen de resultaten van dit onderzoek onderling besproken en meegenomen worden, daar in dit onderzoek in kaart is gebracht in welke mate de 21^e eeuwse vaardigheden op dit moment voorkomen in de lespraktijk.

In dit rapport zal gebruikt wordt gemaakt van het conceptueel model van de 21^e eeuwse vaardigheden (tabel 2, blz. 7) zoals omschreven en gebundeld door Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) (SLO). De volgende vaardigheden komen daarin voor: creativiteit, kritisch denken, probleemoplosvaardigheden, communiceren, samenwerken, ICT-(basis)vaardigheden, mediawijsheid, informatievaardigheden, sociale en culturele vaardigheden en zelfregulering.

In het volgende komt het hoofdstuk 'onderzoeksmethode en dataverzameling' aan bod.

HOOFDSTUK 2: ONDERZOEKSMETHODE EN DATAVERZAMELING

2.1 VRAGENLIJST

In het vorenstaande zijn de onderzoeksvraag en deelvragen gegeven en is duidelijk geworden wat het doel van en in het onderzoek is. Duidelijk is ook dat gebruik wordt gemaakt van het conceptueel kader van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014), zoals te zien in tabel 2 op blz. 7. Op basis van dit conceptueel kader heeft het SLO een meetinstrument ontwikkeld. Het doel van dit meetinstrument (vragenlijst/enquête) is onder andere het krijgen van inzicht in de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

De vragenlijst is door dit expertisecentrum voorgelegd aan een expert onderzoeker op het gebied van de 21^e eeuwse vaardigheden om zo de validiteit te testen. Tevens heeft het SLO (2014) ook een proefafname plaats laten vinden bij enkele leraren. Zij heeft bij de vragenlijst ervoor gekozen om de lespraktijk zo concreet mogelijk te bevragen en de respondenten tegelijkertijd niet te overvragen met teveel items/vragen. Daarom zijn de vaardigheden uitgewerkt in enkele concrete aandachtspunten, welke zijn opgesteld op basis van eigen bevindingen en literatuuronderzoek (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014).

De vragenlijst van dit thesisonderzoek (zie bijlage 6) is gebaseerd op de vragenlijst van het SLO (zie bijlage 5), wordt voorgelegd aan leraren Maatschappijleer en bestaat uit 5 delen:

- *Achtergrondgegevens*: geslacht, leeftijd, vak, onderwijsbevoegdheid, provincie.
- *Belang van de vaardigheden*: vragen over hoe bekend leraren zijn met de 21^e eeuwse vaardigheden en hoe belangrijk zij het vinden aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden.
- *Aandacht voor de vaardigheden*: vragen over in welke mate leraren Maatschappijleer aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden.
- *Toekomst en toerusting*: Vragen over of leraren Maatschappijleer van plan zijn in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden en of zij zich hiervoor voldoende toegerust voelen.
- *Controversiële onderwerpen*: vragen over in hoeverre leraren Maatschappijleer zich toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken.

In dit thesisonderzoek wordt dezelfde vragenlijst (meetinstrument) gebruikt als het onderzoek van het SLO door Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014). De vragenlijst is echter voor dit thesisonderzoek minimaal aangepast, daar de vragenlijst van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) gericht is op alle leraren in het funderend onderwijs en de vragenlijst in dit thesisonderzoek zich richt op leraren Maatschappijleer (zie bijlage 6). Welke aanpassingen zijn gemaakt en de bruikbaarheid voor dit thesisonderzoek worden in het volgende besproken.

In het volgende zal ik als basis de originele vragenlijst van het SLO tonen. In deze vragenlijst zal ik de aanpassingen die gedaan zijn voor dit thesisonderzoek duiden en bespreken. Dit zal ik doen aan de hand van het gebruik van verschillende kleuren. Vragen en antwoordmogelijkheden die in het rood staan zijn verwijderd. Vragen en antwoorden die groen gekleurd zijn, zijn gewijzigd/toegevoegd. En alles wat zwart is (dus niet 'gekleurd'), is niet aangepast en hetzelfde gebleven als de originele vragenlijst van het SLO (ook de volgorde is gelijk aan de originele vragenlijst).¹⁸ Elke verwijdering, aanpassing wordt besproken. Tevens

---

¹⁸ Voor een gedetailleerde weergave van de aanpassingen van de vragenlijst zie ook bijlage 7

worden de niet aangepaste/verwijderde vragen en antwoordmogelijkheden besproken Dit zal per deel gedaan worden, beginnende bij het eerste deel van de vragenlijst, te weten achtergrondgegevens.

2.1.1 ACHTERGRONDGEGEVENS

A_ 01	Wat is uw geslacht? <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Man b) Vrouw
A_ 02	Wat is uw geboortjaar? <i>Selecteer één antwoord</i> Wat is uw leeftijd?	a) Keuze uit jaartallen tussen 1946-1997 a) Jonger dan 36 jaar b) 36-45 jaar c) 46-55 jaar d) Ouder dan 55 jaar
A_ 03	Wat is uw functie? <i>Meerdere antwoorden mogelijk</i>	a) Ik ben leerkracht / docent b) Ik ben schoolleider / locatiecoördinator / bestuurder c) Ik ben ict-coördinator d) Ik heb een onderwijsondersteunende functie (interne begeleider, zorgcoördinator, etc) e) Anders, namelijk...
A_ 04	In welke onderwijssector bent u voornamelijk werkzaam? <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Primair onderwijs b) Voortgezet onderwijs c) Anders, namelijk...
A_ 05 a	In welke groep geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Onderbouw (groep 1 t/m 2) b) Middenbouw (groep 3 t/m 5) c) Bovenbouw (groep 6 t/m groep 8)
A_ 05 b	Welk leerjaar geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Onderbouw b) Bovenbouw
A_ 06	In welk type voortgezet onderwijs bent u voornamelijk werkzaam? <i>Selecteer één antwoord</i> <i>Als u aan diverse onderwijstypen les geeft, kies dan het type waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen.</i>	a) Vmbo b) Havo c) Vwo d) Anders, namelijk ...

Vraag A_01 is in dit onderzoek gelaten, om te kijken of de steekproef wel representatief is gekeken naar geslacht en of er verschillen zijn tussen mannen en vrouwen.

Vraag A_02 is gewijzigd: In de oorspronkelijke vragenlijst is gevraagd naar het geboortjaar. In dit thesisonderzoek is gevraagd naar leeftijdscategorieën. Hiermee zijn de leeftijden al in groepen onderverdeeld. De categorieën zijn gebaseerd op de leeftijdscategorieën van DUO, welke gegevens heeft van leraren Maatschappijleer (daarover later meer bij 2.2.1).

Vraag A_03 is verwijderd: Doelgroep van dit thesisonderzoek zijn leraren Maatschappijleer. Deze vraag niet verwijderen betekent dat alle respondenten antwoord 'a: ik ben leerkracht / docent' invullen. Dus deze vraag is niet relevant en overbodig voor dit thesisonderzoek.

Vraag A_04 is verwijderd: Alle leraren Maatschappijleer geven les in het voortgezet onderwijs. In het primair onderwijs wordt geen Maatschappijleer gegeven. Vandaar dat deze vraag verwijderd is uit de oorspronkelijke vragenlijst, waarbij onderzoek werd gedaan naar het funderend onderwijs.

Vraag A_05a is verwijderd: Deze vraag is van toepassing op leraren in het primair onderwijs. Dit thesisonderzoek is gericht op leraren (Maatschappijleer) in het voortgezet onderwijs en daarom is deze vraag niet van toepassing en niet bruikbaar.

Vraag A_05b is verwijderd: Deze vraag is voor dit thesisonderzoek overbodig, daar leraren Maatschappijleer (doelgroep) allemaal in de bovenbouw lesgeven.¹⁹

Vraag A_06 is verwijderd: Deze vraag is overbodig, omdat later in het onderzoek gevraagd wordt in welk vak de respondenten lesgeven, waarbij ook gevraagd wordt naar het niveau, te weten vmbo of havo/ vwo (zie vraag A_07).

A_07	In welk vakgebied geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i> In welk vak geeft u les? Als u in meerdere vakken les geeft (bijvoorbeeld zowel Maatschappijleer (havo/vwo) als Maatschappijwetenschappen), kies dan het vak waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen.	a) Nederlands b) Wiskunde c) Vreemde Talen d) Beta vakken e) Mens en Maatschappij (Aardrijkskunde, Geschiedenis etc) f) Kunst en Cultuur g) Bewegen en Sport h) Anders, namelijk ... a) Maatschappijleer (vmbo) b) Maatschappijleer (havo/vwo) c) Maatschappijleer 2 / Maatschappijkunde d) Maatschappijwetenschappen e) In geen van deze vakken geef ik les > einde vragenlijst
A_08	Wat is de postcode van de school waar u voornamelijk werkzaam bent? <i>Vul vier cijfers in</i> Wat is de provincie van de school waar u werkzaam bent?	<open> a) Drenthe b) Flevoland c) Friesland d) Gelderland e) Groningen f) Limburg g) Noord-Brabant h) Noord-Holland i) Overijssel j) Utrecht k) Zeeland l) Zuid-Holland

Vraag A_07 is gewijzigd: Het vragen naar in welk vakgebied leraren lesgeven is overbodig, daar dit onderzoek zich enkel en alleen richt op het vak Maatschappijleer en niet op andere vakgebieden. De vraag is gewijzigd naar 'in welk vak geeft u les?' met als antwoordmogelijkheden Maatschappijleer (vmbo), Maatschappijleer (havo/vwo), Maatschappijleer 2/Maatschappijkunde of Maatschappijwetenschappen. Bij

¹⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/voortgezet-onderwijs/vraag-en-antwoord/wat-is-de-onderbouw-van-het-voortgezet-onderwijs>

deze vraag is ook een toelichting gegeven voor het geval dat een respondent meerdere antwoorden kan aankruisen: *Als u in meerdere vakken les geeft (bijvoorbeeld zowel Maatschappijleer (havo/vwo) als Maatschappijwetenschappen, kies dan het vak waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen.* Dit is belangrijk voor het onderzoek, omdat gekeken wordt naar verschillen tussen de verschillende vakken en het verschil naar graadgebied (daarover later meer bij 2.2.2).

Vraag A_08 is gewijzigd: In het onderzoek van SLO wordt gevraagd naar de postcode om de geografische spreiding in kaart te brengen. In dit thesisonderzoek is dat gedaan aan de hand van het vragen naar de provincie waarin zij voornamelijk lesgeven. Dit is gewijzigd omdat leraren niet altijd weten wat de 4 cijfers van de postcode is van de school waar zij voornamelijk werkzaam zijn. De provincie waar zij werken weten zij naar verwachting wel.

	Heeft u een onderwijsbevoegdheid voor Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen?	a) Ja, eerstegraads b) Ja, tweedegraads c) Nee, ik ben docent in opleiding (DIO) voor het vak (1e graads) d) Nee, ik ben docent in opleiding (DIO) voor het vak (2e graads) e) Nee, ik heb geen onderwijsbevoegdheid voor Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen en ben ook niet bezig met een opleiding daarvoor
	Heeft u een onderwijsbevoegdheid voor een ander vak (bij andere of meerdere bevoegdheden kies 'anders' en vul dan aub in welke vakken dat zijn)?	a) Geschiedenis (2e graads) b) Geschiedenis (2e graads) c) Economie (1e graads) d) Economie (1e graads) e) Filosofie (1e graads) f) Filosofie (2e graads) g) Nee h) Anders, nl

Bovenstaande twee vragen zijn direct toegevoegd aan de vragenlijst van het SLO en zaten er oorspronkelijk dus niet in. Dit is gedaan omdat de eerste van bovenstaande twee vragen een belangrijk onderdeel behelst van dit thesisonderzoek. In dit thesisonderzoek wordt namelijk onderzocht in hoeverre er verschillen zijn de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen gekeken naar bevoegdheid (deelvraag 4). Met behulp van deze en een andere vraag wordt onderwijsbevoegdheid geoperationaliseerd (daarover later meer in 2.2.3). Met de andere vraag is uiteindelijk in dit thesisonderzoek niets mee gedaan.

2.1.2 BELANG VAN DE VAARDIGHEDEN

Nu gaan we over naar deel 2 van de vragenlijst, namelijk belang van de vaardigheden. Deze vragen horen bij deelvraag 1, te weten: In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer bekend met de vaardigheden en in hoeverre vinden zij het belangrijk er aandacht aan te besteden? Een definitie van de vaardigheden is, net als in de originele vragenlijst, niet gegeven. Wel zijn de verschillende vaardigheden genoemd, evenals de originele vragenlijst.

B_01	Bent u bekend met deze vaardigheden? <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Ja b) Enigszins c) Nee d) Ik mis nog de volgende 21e eeuwse vaardigheden .... [open]

B_02	Ik vind het belangrijk dat er binnen mijn leerjaar/vakgebied aandacht wordt besteed aan 21 ^e eeuwse vaardigheden. <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Helemaal mee oneens b) Mee oneens c) Neutraal d) Mee eens e) Helemaal mee eens

Vraag B_01 is gewijzigd: De antwoordmogelijkheid ‘d: Ik mis nog de volgende 21e eeuwse vaardigheden .... [open]’ is verwijderd, omdat in dit onderzoek niet ingegaan wordt op wat leraren Maatschappijleer vaardigheden vinden die in de 21^e eeuw horen. De overige antwoordmogelijkheden zijn gelijk gebleven: (a) ja, (b) enigszins en (c) nee.

Vraag B_02 is ongewijzigd. Deze geeft antwoord op de tweede deel van de eerste deelvraag van dit onderzoek, middels een stelling waarop leraren op een vijfpuntschaal kunnen reageren (*helemaal mee oneens* tot *helemaal mee eens*)

2.1.3 AANDACHT VOOR DE VAARDIGHEDEN

Nu gaan we over naar deel 3, namelijk: aandacht voor de vaardigheden. De vragen hierbij zijn vooral belangrijk voor de tweede deelvraag van dit onderzoek, te weten: In welke mate wordt aandacht besteed aan de afzonderlijke 21e vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland en welke vaardigheden komen het vaakst en minst vaak aan bod in de lespraktijk/lessen? Deze vraag is gelinkt aan meerdere deelvragen.

B_03	Ik besteed bewust aandacht aan 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn les. <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Nee, zelden tot nooit b) Ja, in een kwart van de lessen c) Ja, in de helft van de lessen d) Ja, in driekwart van de lessen e) Ja, in (bijna) elke les
B_04	Ik beoordeel mijn leerlingen bewust op zijn/haar 21 ^e eeuwse vaardigheden. <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Nee, zelden tot nooit b) Ja, in een kwart van de lessen c) Ja, in de helft van de lessen d) Ja, in driekwart van de lessen e) Ja, in (bijna) elke les

De vragen B_03 en B_04 zijn letterlijk opgenomen uit de vragenlijst van het SLO en gebruikt voor dit thesisonderzoek. Deze vragen zijn algemeen en relevant omdat zij gaan over aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

De volgende vragen uit de vragenlijst, ook horende bij deel 3 (aandacht voor de vaardigheden) en voornamelijk deelvraag 2, meten de mate van aandacht voor de ‘items’ van de verschillende vaardigheden. Al deze vragen zijn letterlijk overgenomen van het meetinstrument van SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014). Leraren kunnen hier aangeven in welke mate ze aandacht besteden aan de *genoemde kenmerkende lesactiviteiten* (items): leraren kunnen antwoorden middels een vijfpuntschaal, oplopend van bijna nooit (score=1) tot bijna altijd (score=5). De items per vraag zijn gebaseerd op het conceptueel kader van de 21^e eeuwse vaardigheden (zie tabel 2, blz. 7). De vragen C t/m L representeren de volgende vaardigheden: (C) creatief denken, (D) kritisch denken, (E) probleemoplosvaardigheden, (F) communiceren, (G) samenwerken, (H) ICT-(basis)-vaardigheden, (I) mediawijsheid, (J) informatievaardigheden, (K) sociale en culturele vaardigheden, (L) zelfregulering. Doordat de vragen identiek zijn aan de oorspronkelijke vragenlijst is het mogelijk de resultaten van dit thesisonderzoek te vergelijken met de resultaten van het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014).

C_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) brainstorm technieken gebruiken (bijvoorbeeld een mind map) om op nieuwe ideeën te komen b) dat zij onbekende stappen moeten zetten om tot creatieve ideeën te komen c) onderzoek doen naar onderwerpen waar zij nieuwsgierig over zijn d) hun eigen inzicht en intuïtie gebruiken om te komen tot originele ideeën	a) Bijna nooit b) Soms c) Regelmatig d) Vaak e) Bijna altijd
D_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) meningen van anderen begrijpen door vragen te stellen b) informatie en meningen uit verschillende teksten/bronnen vergelijken c) hun eigen visie of mening formuleren d) hun visie of mening onderbouwen en verdedigen	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
E_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) voor hen onbekende situaties (onderwerpen) analyseren b) manieren om verschillende oplossingen voor een probleem te bedenken c) verschillende oplossingen bedenken en daar voorbeelden van uit te werken d) manieren om te bepalen welke oplossing het best past bij een probleem	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
F_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) hoe ze het doel van hun boodschap zo helder mogelijk over kunnen brengen in bijvoorbeeld een gesprek of geschreven tekst b) deelnemen aan verschillende soorten communicatieve situaties (gesprekken, presentaties, discussie, debatten) c) verschillende digitale communicatiemiddelen (bijv. film, sociale media, email) hanteren d) hoe ze hun boodschap kunnen afstemmen op hun publiek	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
G_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) aan elkaar hulp vragen en geven tijdens het samenwerken b) open te staan voor ideeën van anderen c) om in een team te onderhandelen over de manier waarop een doel bereikt moet worden d) dat zij bij groepswerk gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de realisatie van het einddoel	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
H_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) computers en/of andere digitale apparaten gebruiken (bijv. aanzetten, inloggen, muis gebruiken of "swipen" op een tablet, foto's of video's maken) b) programma's zoals Word en PowerPoint gebruiken om teksten te schrijven en presentaties te maken c) over de mogelijkheden die computers bieden om problemen op te lossen, bijvoorbeeld door te leren programmeren	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
I_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) over de invloed die media kan hebben op onze samenleving en op henzelf	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms

	b) hoe zij actief (sociale)media kunnen gebruiken om informatie te maken, presenteren en delen c) constructief deelnemen aan social media zoals weblogs en Facebook d) bewust en kritisch om gaan met nieuwe media	e) Bijna nooit
J_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) eigen informatievragen opstellen b) op meerdere manieren relevante informatie op internet zoeken c) bronnen van internet selecteren op basis van relevante en/of inhoudelijke criteria d) informatie van internet te verwerken in een presentatie, werkstuk of website	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
K_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) samenwerken met leerlingen met verschillende (sociale, culturele, etnische) achtergronden b) dat er verschillende opvattingen en leefwijzen in de samenleving bestaan over hoe je moet leven en met elkaar omgaat c) hoe zij hun opvattingen en gevoelens constructief tot uiting kunnen brengen d) bewust worden van de verantwoordelijkheden die ze hebben in de klas, op school en in de samenleving	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit
L_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... a) werken aan opdrachten, waarbij ze zelf doelen moeten stellen b) tijdens een opdracht reflecteren op hun aanpak wat betreft planning en werkwijze c) hun aanpak of planning bij stellen indien nodig d) dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor de opbrengsten en consequenties van hun eigen werk e) hoe ze zichzelf kunnen motiveren om zelfstandig een grotere opdracht tot een goed einde te brengen	a) Bijna altijd b) Vaak c) Regelmatig d) Soms e) Bijna nooit

Echter hoe wordt deze mate van de van aandacht voor een bepaalde vaardigheid gemeten ofwel geoperationaliseerd? Dit wordt op dezelfde manier gedaan als in het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014): In deze vragenlijst bestaat elke vaardigheid, zoals hierboven te zien bij de vragen C t/m L, uit vier items (met uitzondering van de vaardigheid ICT-(basis)vaardigheden (vraag H) welke uit drie items bestaat en de vaardigheid zelfregulering (vraag L) welke uit vijf items bestaat). Om een enkele vaardigheid te operationaliseren zijn de bijbehorende items samengenomen welke een schaal vormen. Deze geeft dan de gemiddelde score voor die vaardigheid.

Om dit te verduidelijken het volgende voorbeeld aan de hand van de vaardigheid ‘communiceren’ (vraag F): De vraag is “*In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?*” waarbij de vraag bestaat uit vier items die, volgens Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) op basis van hun literatuuronderzoek en conceptueel kader (tabel 2, blz. 7), de vaardigheid communiceren omvatten, te weten:

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

- *hoe ze het doel van hun boodschap zo helder mogelijk over kunnen brengen in bijvoorbeeld een gesprek of geschreven tekst*
- *deelnemen aan verschillende soorten communicatieve situaties (gesprekken, presentaties, discussie, debatten)*
- *verschillende digitale communicatiemiddelen (bijv. film, sociale media, email) hanteren*
- *hoe ze hun boodschap kunnen afstemmen op hun publiek*

Bij bovenstaande vier items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1)*bijna nooit*. (2)*soms*. (3)*regelmatig*. (4)*vaak*. (5)*bijna altijd*.

Als een respondent respectievelijk 2 (soms), 4 (vaak), 3 (regelmatig) en 3 (regelmatig) antwoordt bij bovenstaande items, dan is de gemiddelde score voor communiceren een 3 ($12/4=3$), wat staat voor regelmatig; dus de gemiddelde score op de vier items samen in dit voorbeeld, vormt de score op de vaardigheid communiceren. Zo kan ook het totale gemiddelde van alle leraren samengenomen worden, waardoor een score per vaardigheid uitkomt voor alle lesgevende leraren Maatschappijleer in Nederland. Zoals in dit voorbeeld wordt elke aparte vaardigheid geoperationaliseerd en heeft elke vaardigheid zijn eigen score, wat dus staat voor de mate van aandacht.

Echter, voordat de items tot een schaal gevormd worden moet bekeken worden of de samengestelde items per vaardigheid wel homogeen zijn; dus berekenen zij ongeveer hetzelfde (interne consistentie). Op basis van de vragen lijken er geen problemen om de items per vaardigheid samen te nemen. Dit kan statistisch gecontroleerd worden door de Cronbach's Alpha te bepalen. Volgens DeVilles (2003) is een Cronbach's Alpha van $<.60$ onacceptabel; tussen $.60$ en $.65$ onwenselijk; tussen $.65$ en $.70$ minimaal acceptabel; $>.70$ respectabel; $>.80$ goed.

Verder is een factoranalyse uitgevoerd per schaal/vaardigheid en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO-test), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn. De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) met een waarde hoger dan $.50$ impliceert dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen. De 'Bartlett's test of sphericity' met een waarde onder de $.05$ betekent ook dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownlow, 2004).

Omdat de scores van Cronbach's Alpha in dit onderzoek voor elke vaardigheid minimaal boven de $.703$ liggen mag in dit onderzoek gerapporteerd worden over de gemiddelde score van elke aparte vaardigheid en ook over de afzonderlijke items (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De scores op de KMO-test zijn allen boven de $.50$ en op de Bartlett's test onder de 0.05 . Bij elke afzonderlijke vaardigheid/schaal is tevens sprake van één component met een eigenwaarde >1 waarbij de minimale variantieverklaring 54.1% is. Alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) bij de vaardigheid/schaal zijn voldoende hoog ($>.20$) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004); de laagste score op een communaliteit in dit onderzoek is $.389$.

Op basis van bovenstaande is het (statistisch en wetenschappelijk) verantwoord de items samen te nemen tot één variabele/schaal.

2.1.4 TOEKOMST EN UITRUSTING

De volgende vragen horen bij deel 4, namelijk toekomst en toerusting. Deze vragen zijn voornamelijk belangrijk voor deelvragen 5 en 6, te weten: 'In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer van plan in de toekomst aandacht te besteden aan de 21e eeuwse vaardigheden en in hoeverre voelen zij zich daarvoor toegerust?' en 'En als leraren zich onvoldoende toegerust voelen met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden, waar hebben zij dan behoefte aan?'

Deze vragen komen ook letterlijk uit de vragenlijst van het SLO en zijn op dezelfde manier gebruikt.

M_01	Beantwoord de volgende stelling: Ik ben van plan om in de toekomst de 21e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. <i>Selecteer één antwoord</i>	a) Helemaal mee oneens b) Mee oneens c) Niet mee oneens/ niet mee eens d) Mee eens e) Helemaal mee eens

M_02	Beantwoord de volgende stelling: Ik voel mij voldoende toegerust om deze 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. <i>Meerdere antwoorden mogelijk</i>	a) Ja, ik voel me voldoende toegerust b) Nee, ik heb behoefte aan lesmateriaal c) Nee, ik heb behoefte aan toetsen d) Nee, ik heb behoefte aan uitwerking van de kerndoelen e) Nee, ik heb behoefte aan professionalisering f) Anders, namelijk...

Bovenstaande vragen zijn ook letterlijk overgenomen uit het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) om antwoord te kunnen geven op de vraag of leraren van plan zijn in de toekomst de vaardigheden een grote(re) rol te geven en of zijn zich hier voldoende toegerust voor voelen. Hierbij is er één antwoordmogelijkheid voor leraren om aan te geven dat zijn zich voldoende toegerust voelen (antwoord a). De overige antwoorden zijn allen ‘nee’, waarbij telkens gevraagd wordt naar de behoefte die zij dan zouden hebben. Antwoordmogelijkheid ‘f’ gaf de mogelijkheid iets anders te antwoorden.

2.1.5 CONTROVERSIËLE ONDERWERPEN

De volgende vragen horen bij deel 5, namelijk vragen met betrekking tot controversiële onderwerpen. De vragen hebben betrekking op een gedeelte van deelvraag 8: ‘In hoeverre voelen leraren Maatschappijleer zich toegerust om controversiële onderwerpen in de lessen te bespreken?’

	Beantwoord de volgende stelling: "Ik voel mij voldoende toegerust om controversiële onderwerpen te bespreken" *	a) Helemaal mee oneens b) Mee oneens c) Niet mee oneens/ niet mee eens d) Mee eens e) Helemaal mee eens
	Beantwoord de volgende stelling: "Bepaalde controversiële onderwerpen mijnd ik liever"	a) Helemaal mee oneens b) Mee oneens c) Niet mee oneens/ niet mee eens d) Mee eens e) Helemaal mee eens
	Kunt u naar aanleiding van de vorige vraag (24) enkele onderwerpen benoemen? (niet verplicht)	(leeg vakje)

Bovenstaande vragen horende bij deel 5 zijn zelf toegevoegd en staan niet in de oorspronkelijk vragenlijst van het SLO. Hierbij kunnen leraren antwoorden met behulp van een vijfpuntschaal: *helemaal mee oneens* tot *helemaal mee eens*. Hiermee wordt gekeken in hoeverre leraren Maatschappijleer toegerust zijn controversiële onderwerpen te bespreken.

Daarnaast is ook gevraagd voorbeeldonderwerpen te noemen die zij liever mijden. Dit kon dan in een leeg tekstvakje ingevuld worden.

Tenslotte had je in originele vragenlijst de volgende ‘exitvragen’:

Exit_01	Hartelijk dank voor uw deelname aan dit onderzoek. Wilt u de resultaten van dit onderzoek ontvangen?	a) Ja b) Nee

Exit_02	Onder de deelnemers van dit onderzoek wordt een iPad mini t.w.v. €499,- verloot. Wilt u kans maken op een iPad Air?	a) Ja b) Nee
Exit_03	Wilt u deelnemen aan <i>Het Onderwijspanel</i> ? Door deel te nemen aan <i>Het Onderwijspanel</i> heeft u invloed op (overheids)beleid, concrete oplossingen voor scholen en draagt u direct bij aan beter onderwijs in Nederland.	a) Ja b) Nee
Exit_04	U kunt mij voor voorgaande op het volgende e-mailadres bereiken Vul hier uw e-mailadres in	[e-mail]
Exit_05	Heeft u nog vragen, opmerkingen en/of aanvullingen over dit onderzoek? Laat dan hieronder een bericht achter. <i>Antwoord is niet verplicht</i>	[open veld – niet verplicht]
Eind Tekst	Bedankt voor uw deelname. Dit is het einde van de vragenlijst. Klik hieronder op voltooiën om de vragenlijst af te sluiten Hartelijk dank!	

Alle bovenstaande vragen zijn niet bevestigd in dit thesisonderzoek, omdat zij niet relevant en overbodig waren. De resultaten van het onderzoek worden niet verstuurd, het onderwijspanel heeft dit thesisonderzoek niets mee en het emailadres van de leraren is niet nodig. Vraag 'Exit_05' is niet verwijderd om eventuele opmerkingen of aanvullingen met betrekking tot dit thesisonderzoek te ontvangen van leraren Maatschappijleer.

2.1 PROCEDURE

Het onderzoek wordt uitgevoerd onder alle lesgevende leraren Maatschappijleer²⁰ die werkzaam zijn op scholen in Nederland die vallen onder de Wet op voortgezet onderwijs (WVO). In totaal zijn dat volgens recente cijfers 651 scholen met 1432 vestigingen (Fontein et al., 2017) met, volgens een telling van DUO op 1 oktober 2014, een totaal van 3019 leraren Maatschappijleer²¹. In dit onderzoek wordt uitgegaan van dit aantal als totale onderzoekspopulatie, omdat dit de meest recente en betrouwbaarste cijfers zijn over het totaal aantal leraren Maatschappijleer in Nederland.

De respondenten zijn op twee manieren benaderd voor het invullen van de online enquête²²; Facebook en email. De meeste energie is gestoken in het bemachtigen van emailadressen van alle lesgevende leraren Maatschappijleer. Alle voortgezet onderwijs scholen in Nederland zijn met behulp van een lijst van DUO²³ waarin alle vestigingen staan (inclusief telefoonnummers) benaderd (gebeld) met het verzoek de emailadressen van de leraren Maatschappijleer te geven. In totaal zijn 966 emailadressen verzameld, waarvan

²⁰ Herhaling: Waar gesproken wordt over Maatschappijleer wordt bedoeld Maatschappijleer (1), Maatschappijleer 2/Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen

²¹ https://www.duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp: Peildatum is 1 mei 2014

²² Deze online enquête is gemaakt via www.thesistools.com

²³ https://www.duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/adressen/adressen-vo-2.jsp: Peildatum is 1 mei 2017

940 van leraren zelf. De overige 26 zijn algemene emailadressen, meestal beginnende met ‘info@’ gevolgd door de naam van de school of scholengemeenschap.

Het eerste emailbericht (zie bijlage 2) naar 966 emailadressen ging uit op 22 mei 2017. Van de 966 verstuurd e-mails is een groot aantal niet aangekomen (180), omdat de emailadressen een (spel)fout bevatten. Na sommige scholen opnieuw gebeld te hebben (afgeleid van de domeinnaam) en via google de (spel)fout in de emailadressen te achterhalen, zijn 130 van de 180 (foute) emailadressen weer correct ‘gemaakt’.²⁴ Deze respondenten hebben dan ook later een uitnodiging gehad. Hierdoor komen we op een totaal van 916²⁵ verstuurd uitnodigingen om de vragenlijst in te vullen. Daarnaast is ook een bericht geplaatst met een link naar de vragenlijst op Facebook in een besloten groep genaamd ‘Maatschappijleer. Eerstegraads lerarenopleiding Universiteit Twente’²⁶.

Na een week is een tweede emailbericht (zie bijlage 3) gestuurd (herinnering) naar alle respondenten om zo de respons te verhogen.

Belangrijke noot: Bij www.thesistools.com was op het moment dat de vragenlijst voor het eerst werd verstuurd een storing waardoor vele respondenten problemen ondervonden bij het invullen van de vragenlijst; of de link werkte niet of tijdens het invullen kon de vragenlijst niet afgemaakt worden. Dit heeft ongetwijfeld invloed op de respons gehad. In de herinneringsmail is verteld dat deze problemen voorbij waren en zodoende werd onder andere ook verzocht de vragenlijst opnieuw in te vullen bij eventueel ondervonden problemen bij het invullen. Hierdoor zijn alleen de volledig ingevulde vragenlijsten meegenomen in de resultaten van dit onderzoek.

2.2 RESPONS

Om het onderzoek representatief te noemen was het streven om minimaal 341 respondenten te hebben; dit is nodig bij een populatiegrootte van 3019 respondenten om met een betrouwbaarheid van 95% uitspraken te doen.²⁷

Uiteindelijk zijn na correctie in totaal 902 (juist gespelde en aangekomen) emailadressen benaderd met het verzoek de vragenlijst in te vullen. In totaal zijn 434 respondenten gestart met het invullen van de vragenlijst en in totaal hebben 352 respondenten de vragenlijst volledig ingevuld. Hierdoor is de gewenste respons behaald.

De respons is op basis van het aantal uitnodigingen hoog, wat waarschijnlijk te maken heeft met het volgende: In de eerste plaats komt het emailbericht met de link naar de vragenlijst direct in het postvak van de respondent en niet via een teamleider of de receptie. Ten tweede wordt in de email duidelijk dat het niet gaat om een onderzoeksbureau, maar een mede collega Maatschappijleer die graag wilt dat de vragenlijst ingevuld wordt. De binding met een collega Maatschappijleer is uiteraard sterker dan bijvoorbeeld een onderzoeksbureau of student die geen ‘binding’ heeft met Maatschappijleer. Ten derde is dit een onderwerp die momenteel erg actueel is binnen het onderwijs(debat).

In dit thesisonderzoek worden eventuele verschillen tussen groepen respondenten getoetst, gekeken naar geslacht, leeftijd, graadgebied, vak en onderwijsbevoegdheid. Ook wordt gekeken naar ‘toerusting’. In het volgende wordt uitgelegd wat in dit thesisonderzoek onder de verschillende groepen wordt verstaan en wordt de spreiding in de steekproef bekeken. Op deze manier kan de representativiteit van de steekproef onderzocht worden.

2.2.1 GESLACHT EN LEEFTIJD

Zie onderstaande tabel voor het totaal aantal personen die lessen Maatschappijleer verzorgen in het voorgezet onderwijs in Nederland naar geslacht en leeftijd (DUO) en de respons van dit onderzoek.

---

²⁴ Van deze 130 correct gemaakte emailadressen bleken alsnog 12 niet correct gespeld te zijn.

²⁵ 14 emailadressen van de 916 waren alsnog verkeerd gespeld en dus niet aangekomen

²⁶ Dit gebeurde na het versturen van de herinneringsmail en heeft voor een klein aantal extra respondenten (ca. 15) gezorgd.

²⁷ www.steekproefcalculator.com: deze website is gebruikt om dit aantal te berekenen.

Tabel 4: Geslacht en leeftijd

	Landelijk N (%)	Onderzoek n (%)
Geslacht		
Man	1805 (59.8%)	204 (58,0%)
Vrouw	1213 (40.2%)	148 (42,0%)
Onbekend	1	0
Totaal	3019 (100%)	352 (100%)
Leeftijd		
<36 jaar	1011 (33.5%)	135 (38.4%)
36-45 jaar	637 (21.1%)	72 (20.5%)
46-55 jaar	636 (21.1%)	57 (16.2%)
>55 jaar	734 (24.3%)	88 (25.0%)
Onbekend	1	0
Totaal	3019 (100%)	352 (100%)

Bron: gegevens 'Landelijke N' via DUO

De steekproef is getoetst op representativiteit middels een Chi-kwadraat toets ten aanzien van geslacht en leeftijd. Oftewel, is de steekproef een voldoende afspiegeling van de totale populatie gekeken naar geslacht en leeftijd? De steekproef is representatief gebleken ten aanzien van de populatie gekeken naar geslacht ($\chi^2=0.499$, sig.=.480) en leeftijd ($\chi^2=6.631$, sig.=.085). De verhoudingen met betrekking tot geslacht en leeftijd zijn te vinden in tabel 4 hierboven.

De steekproef toetsen op representativiteit ten aanzien graadgebied, vak en onderwijsbevoegdheid is moeilijk/niet te doen omdat er geen (precieze) populatiegegevens zijn ten aanzien van de groepen zoals gedefinieerd in dit thesisonderzoek. Wel is data voorhanden die een beeld schetsen en inzicht geven gekeken naar 'graadgebied', 'vak' en 'bevoegdheid'.

2.2.2 GRAADGEBIED EN VAK

Met data²⁸ afkomstig van DUO²⁹ is een beeld te schetsen van de verdelingen binnen het eerste- en tweedegraads gebied (zie onderstaande tabel 5) in de populatie. Goede cijfers over de afzonderlijke vakken zijn niet voorhanden, maar in dit tabel wordt 'vak' ook meegenomen, omdat graadgebied en vak afhankelijk van elkaar zijn.³⁰

Tabel 5: Graadgebied en vak

	'Landelijk N'	Onderzoek n
Graadgebied		
Eerstegraads	1269 (38%)	196 (55.6%)
Tweedegraads	2060 (62%)	156 (44.3%)
Onbekend	1	0
Totaal	3329 (100%)	352 (100%)
Vak		
Maatschappijleer (vmbo)	Onbekend	130 (36.9%)
Maatschappijleer (havo/vwo)	Onbekend	139 (39.5%)
Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde	Onbekend	26 (7.4%)
Maatschappijwetenschappen	Onbekend	57 (16.2%)

²⁸ Lesgevend personeel in vo: https://duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp

²⁹ Toelichting 03: https://duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp

³⁰ Iemand die lesgeeft in Maatschappijwetenschappen en Maatschappijleer (havo/vwo) geeft les in het eerstegraads gebied en iemand die lesgeeft in Maatschappijleer (vmbo) en Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde geeft les in het tweedegraads gebied.

De totale aantallen in tabel 5 zijn anders dan de totale aantallen in tabel 4 (3329 tegenover 3019 personen in de totale populatie), omdat het kan zijn dat een persoon zowel in het eerstegraads- als tweedegraadsgebied lesgeeft en daardoor twee keer in tabel 5 terugkomt onder het kopje 'Landelijk N'. Bijvoorbeeld een leraar Maatschappijleer die zowel op het vmbo als vwo lesgeeft komt onder 'Landelijk N' zowel voor bij 'Eerstegraads' als 'Tweedegraads'. Daarom staat 'Landelijk N' ook tussen aanhalingstekens en zijn de totale aantallen anders dan tabel 4 hierboven. In de steekproef en de vragenlijst van dit thesisonderzoek is hier geen rekening mee gehouden. In dit thesisonderzoek is respondenten gevraagd een keuze te maken voor een vak (graadgebied): Bijvoorbeeld een respondent die zowel Maatschappijwetenschappen op het vwo (eerstegraads) en Maatschappijleer op het vmbo (tweedegraads) geeft, heeft in dit thesisonderzoek (in tegenstelling tot het onderzoek van IPTO) een keuze moeten maken tussen die twee vakken (en eventueel graadgebieden), en is gevraagd op basis van die keuze zijn antwoorden in de rest van de vragenlijst te baseren. In dit thesisonderzoek is dus geen data bekend/ bijgehouden over of respondenten in meerdere vakken en/of graadgebieden lesgeven. Daarom is de steekproef ten aanzien van graadgebied en vakken moeilijk te vergelijken. Hoewel de representativiteit van de steekproef gekeken naar graadgebied hierdoor niet (goed) getoetst kan worden, geeft bovenstaande tabel 5 wel nadere informatie en inzicht over de achtergrond van de respondenten en verdeling binnen de populatie. Onder eerstegraads vallen de lessen die in de bovenbouw havo en vwo worden gegeven en onder tweedegraads vallen de lessen die in het vmbo en de onderbouw havo en vwo worden gegeven (zie voetnoot 24).

Te zien is in tabel 5 dat er een oververtegenwoordiging lijkt in dit onderzoek (Onderzoek n) van respondenten die lesgeven in het eerstegraadsgebied: 55.6% in dit onderzoek, waar de 'populatie' ('Landelijk N') bestaat 38% respondenten die lesgeven in hetzelfde graadgebied. En samenhangend een ondervertegenwoordiging van respondenten die lesgeven in het tweedegraadsgebied; 44.3% in dit onderzoek, terwijl de populatie ('Landelijk N') bestaat uit 62%.³¹ Dit is geen goede spreiding met betrekking tot 'graadgebied'. Of dit verschil significant is, is niet statistisch te toetsen, omdat in de landelijke cijfers leraren dubbel kunnen meetellen zoals hierboven uitgelegd. Desondanks is dit verschil tussen de cijfers van DUO en de steekproef dermate groot dat te stellen is dat er een significant verschil lijkt te zijn in de verdeling gekeken naar het eerste- en tweedegraadsgebied, wat een (negatief) effect kan hebben op de representativiteit van dit thesisonderzoek.

2.2.3 BEVOEGDHEID

In dit thesisonderzoek is aan leraren Maatschappijleer gevraagd of hij/zij een onderwijsbevoegdheid heeft voor Maatschappijleer. In onderstaande tabel is te zien hoeveel leraren bevoegd zijn voor Maatschappijleer in dit onderzoek.

Tabel 6: Onderwijsbevoegdheid Maatschappijleer

	Onderzoek n
Eerstegraads onderwijsbevoegdheid Maatschappijleer	153 (43.5%)
Tweedegraads onderwijsbevoegdheid Maatschappijleer	80 (22.7%)
Geen onderwijsbevoegdheid Maatschappijleer	119 (33.8%)

Van de 80 respondenten die een tweedegraads bevoegdheid hebben voor Maatschappijleer hebben 16 les in het eerstegraadsgebied. Oftewel, zij zijn 'onderbevoegd' en dus niet bevoegd. Hieronder de tabel waarin de respondenten zijn onderverdeeld in 'leraren die bevoegd zijn voor de les die zij geven' en 'leraren die onbevoegd zijn voor de les die zij geven'. De verdeling in tabel 7 wordt gebruikt in dit onderzoek. Tabel 6 wordt niet gebruikt.

Tabel 7: Bevoegdheid

	Onderzoek n
Bevoegd voor de les Maatschappijleer	217 (61.6%)
Niet bevoegd voor de les Maatschappijleer	135 (38.4%)

³¹ Aanhalingstekens worden gebruikt om aan te geven dat personen dubbel mee kunnen tellen.

38.4% van de leraren in dit thesisonderzoek zijn niet bevoegd voor de lessen Maatschappijleer die zij verzorgen. In het onderzoek van Fontein et al. (2017) is zoals eerdergenoemd naar voren gekomen dat de lessen Maatschappijleer het vaakst niet bevoegd wordt gegeven, te weten 27%. In dit onderzoek van Fontein et al (2017) ging het echter om het percentage bevoegd gegeven lessen en niet om het percentage leraren die bevoegd lesgeven, waardoor niet direct een vergelijking gemaakt kan worden tussen data van IPTO (2017) en dit thesisonderzoek. Echter geldt ook hier dat de data van IPTO wel inzicht geeft en een beeld schept met betrekking tot bevoegdheid onder leraren Maatschappijleer en bij lessen Maatschappijleer.

2.2.4 TOERUSTING

In dit thesisonderzoek is ook aan leraren Maatschappijleer gevraagd of zij zich voldoende toegerust voelen om de 21^e eeuwse vaardigheden in hun lessen een grote(re) rol te geven. Hierbij waren de volgende antwoordmogelijkheden: (i) Ja, ik voel me voldoende toegerust, (ii) Nee, ik heb behoefte aan lesmateriaal, (iii) Nee, ik heb behoefte aan toetsen, (iiii) Nee, ik heb behoefte aan uitwerking van de kerndoelen, (iiiii) Nee, ik heb behoefte aan professionalisering, (iiiii) Anders, namelijk...

Op basis van bovenstaande antwoorden van de respondenten zijn twee groepen gemaakt. Een groep die zich voldoende toegerust voelt (i) en een groep die aangeeft zich niet voldoende toegerust te voelen (de overige antwoordmogelijkheden).

Tabel 8: Toerusting

	Onderzoek n
Voldoende toegerust	147 (41.8%)
Niet voldoende toegerust	205 (58.2%)

Er zijn meer respondenten die zich niet voldoende toegerust voelen om de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen dan respondenten die zich voldoende toegerust voelen. Bij toerusting wordt in dit onderzoek in het bijzonder (extra) gekeken of er een verband is met de stellingen over controversiële onderwerpen.

2.4 ANALYSE

De vragen uit de vragenlijst worden allen, net als in het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven, geanalyseerd op procentuele frequentie. Dit geldt ook voor de afzonderlijke items en de gemiddelde schaalscores.

Deze mate van aandacht wordt voor de verschillende vaardigheden ook bekeken gekeken naar verschillen in: **(i) geslacht:** man, vrouw. **(ii) leeftijd:** <36 jaar, 36-45 jaar, 46-55 jaar, >55 jaar. **(iii) graadgebied:** eerstegraads, tweedegraads. **(iiii) vak:** Maatschappijleer (vmbo), Maatschappijleer (havo/vwo), Maatschappijleer 2/Maatschappijkunde, Maatschappijwetenschappen. **(iiiii) Bevoegdheid:** bevoegd, onbevoegd.

Hierbij wordt een significantieniveau van 0.05 of hoger gehanteerd. Dit om te kijken of er significante verschillen zijn tussen de verschillende groepen/groepsgemiddelden (geslacht, leeftijd, graadgebied, vak, bevoegd).

De mate van aandacht voor de verschillende vaardigheden wordt ook bekeken gekeken naar verschillen in **'toerusting'**: voldoende toegerust, niet voldoende toegerust. Ook worden verbanden gezocht tussen 'toerusting' en de vragen over controversiële onderwerpen.

Voor het toetsten van verschillen tussen groepen wordt gebruikt gemaakt van een t-test (independent samples t-test), chi kwadraat toets en ANOVA met posthoc Bonferronitoets. Alle analyses en resultaten worden gedaan met behulp van 'IBM SPSS Statistics 24' (de Vocht, 2016). SPSS staat voor 'Statistical Package for the Social Sciences' en wordt binnen vele opleidingen en onderzoekscentra gebruikt. Het is een professioneel programma voor statistische analyses³².

³² <https://www.ibm.com/analytics/us/en/technology/spss/>

2.5 VERWACHTING ONDERZOEK

In dit onderzoek wordt getracht een breed beeld te vormen over de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer. Verwacht wordt dat leraren Maatschappijleer bekend zijn met de vaardigheden en dat zij dit ook belangrijk vinden. In het huidige onderwijsdebat komt het onderwerp '21^e eeuwse vaardigheden' regelmatig naar voren en is erg actueel en het zijn vaardigheden die veel lijken voor te komen in de lessen Maatschappijleer, baserende op literatuur en eigen ervaring. In het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) kwam deze verwachting uit onder leraren in het funderend onderwijs.

De verwachting is dat bepaalde vaardigheden meer aandacht krijgen in de lessen Maatschappijleer dan andere. In literatuur met betrekking tot Maatschappijleer en Maatschappijkunde op het vmbo lijkt vooral aandacht besteed te worden aan de vaardigheden kritisch denken, mediawijsheid en sociale en culturele vaardigheden, daar deze voornamelijk voorkomen in de examenprogramma's (exclusief preambule). De verwachting is ook dat de vaardigheden creatief denken, ICT-(basis)vaardigheden, probleemoplosvaardigheden en zelfregulering relatief minder aandacht krijgen in de lessen Maatschappijleer op het vmbo, daar deze niet voorkomen in de examenprogramma's (exclusief preambule)

Op basis van de eindtermen examenprogramma's van Maatschappijleer (havo/vwo) en Maatschappijwetenschappen en literatuur zoals in hoofdstuk 1 besproken (Jeliazkova en Hoppe, 2012; Ruijs, 2012; van der Hoek, 2012; Olgers, e.a., 2010) is de verwachting dat meer aandacht zal zijn voor de hogere denkvaardigheden, zoals kritisch denken, creatief denken en probleemoplossend handelen (Jeliazkova en Hoppe, 2012; Ruijs, 2012; van der Hoek, 2012; Olgers, e.a., 2010). Dit is vooral te verwachten bij Maatschappijwetenschappen daar het nieuwe programma ingericht is rond deze hogere denkvaardigheden.³³ Sociale en culturele vaardigheden komen ook duidelijk terug bij het vak Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen; de verwachting is dat de mate van aandacht hiervoor hoog zal zijn.

Algemeen over de verschillende vakken Maatschappijleer is de verwachting dat kritisch denken en sociale en culturele vaardigheden de meeste aandacht genieten, daar deze in alle vakken Maatschappijleer terugkomen, ofwel in literatuur ofwel in de programma's en syllabi.

Gekeken naar verschillen in groepen wordt in dit onderzoek verwacht dat de sociale en culturele vaardigheden meer aandacht krijgen op het vmbo, dan op de havo en vwo: Van der Hoek (2012) stelt dat dat vmbo-leraren meer waarde *lijken* te hechten aan de vormende aspecten (dit heeft hij echter niet onderzocht). En uit het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) is gebleken dat leraren in het vmbo significant meer aandacht besteden aan sociale en culturele vaardigheden dan leraren in het vwo.

Verder wordt verwacht dat leraren die hun lessen bevoegd geven meer aandacht zullen besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden dan leraren die niet bevoegd zijn, daar een juiste bevoegdheid gezien wordt als een indicator voor de kwaliteit van een les. Tevens is het aannemelijk dat bevoegde leraren Maatschappijleer beter in hun vak kunnen onderwijzen, waarbij *beter* ook meer aandacht kan betekenen zijn voor de belangrijke vaardigheden.

In het funderend onderwijs hebben leraren voornamelijk behoefte aan lesmateriaal en professionalisering en dat 33% van de leraren aangeeft voldoende toegerust te zijn en geen behoeften heeft (Thijs, Fisser & van der Hoeven, 2014). Ik verwacht in dit thesisonderzoek dat leraren Maatschappijleer zich niet voldoende toegerust voelen in de toekomst een grot(re) rol te geven aan de 21^e eeuwse vaardigheden. Tijdens de lessen Maatschappijleer worden vaak controversiële onderwerpen besproken waar vele vaardigheden tegelijkertijd aan bod komen. Volgens DUO onderwijsonderzoek (2017) mijden leraren gevoelige en controversiële onderwerpen. De verwachting voor dit thesisonderzoek is wel dat dit minder het geval is bij leraren Maatschappijleer dan bij leraren van overige vakken. Dit omdat het bespreken van controversiële onderwerpen waarbij vele vaardigheden ontwikkeld en beoefend worden, horen bij een vak als Maatschappijleer en leraren Maatschappijleer daarop voorbereid zijn (mag de verwachting zijn).

---

³³ <https://www.examenblad.nl/vak/maatschappijleer/2017> en <https://www.examenblad.nl/examen/maatschappij-wetenschappen-vwo/2017>

Daarnaast wordt verwacht dat leraren die zich voldoende toegerust voelen met betrekking tot de 21^e vaardigheden meer aandacht zullen besteden in hun lessen aan de 21^e eeuwse vaardigheden. In Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) wordt gesproken over het belang dat leraren voldoende toegerust moeten zijn de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven, wat ‘logischerwijs’ de mate van aandacht in de lessen positief zal beïnvloeden. De veronderstelling is dat leerlingen hierdoor vaardigheden beter ontwikkelen en daardoor beter voorbereid zijn voor de samenleving van de toekomst.

Ten slotte is de verwachting dat als leraren zich voldoende toegerust voelen de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) te geven in hun lessen minder snel controversiële onderwerpen zullen mijden en zich ook beter toegerust zullen voelen controversiële onderwerpen te bespreken, daar juist bij deze controversiële onderwerpen verschillende vaardigheden aan bod komen.

Op de volgende pagina’s wordt gekeken naar de resultaten en conclusies op basis van de vragen die gesteld zijn in de online enquête.

HOOFDSTUK 3: RESULTATEN

3.1 Inleiding resultaten

In het vorenstaande is de ‘onderzoeksmethode en dataverzameling’ van dit thesisonderzoek behandeld. In het volgende komen de resultaten van dit onderzoek aan bod.

Eerst worden de resultaten met betrekking tot bekendheid en het belang van de vaardigheden gepresenteerd, welke antwoord geven op deelvraag 1: ‘In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer bekend met de vaardigheden en in hoeverre vinden zij het belangrijk er aandacht aan te besteden?’

Vervolgens worden de resultaten gepresenteerd met betrekking tot de mate van aandacht voor de afzonderlijke vaardigheden. Dit zijn de resultaten horende bij deelvragen 2, 3 en 4: ‘In welke mate wordt aandacht besteed aan de afzonderlijke 21^e vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland en welke vaardigheden komen het vaakst en minst vaak aan bod in de lespraktijk/lessen?’, ‘Wat is het verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer en het landelijke onderzoek van het SLO in het funderend onderwijs?’ en ‘In hoeverre is er verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland gekeken naar leeftijd, geslacht, graadgebied, de verschillende vakken Maatschappijleer³⁴ en onderwijsbevoegdheid?’

Zoals in de methode beschreven bestaat elke vaardigheid uit vier items (met uitzondering van ICT-(basis)vaardigheden en zelfregulering). Elke vaardigheid wordt in de resultaten apart behandeld. Zowel de resultaten van de afzonderlijke items als de gemiddelde score van de items tezamen, wat staat voor de gemiddelde score op die vaardigheid, worden gepresenteerd; hierbij wordt gekeken of er significante verschillen zijn gekeken naar geslacht, leeftijd, graadgebied, vak en bevoegd. Ook wordt hierbij gekeken wat de verschillen/overeenkomsten zijn met het landelijk gemiddelde van het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014). Daarna zal een samenvattend overzicht gegeven worden waarin af te lezen is welke vaardigheden de meeste aandacht genieten in de lessen Maatschappijleer en waar er significante verschillen zijn.

Vervolgens zullen ook samenvattende overzichten gegeven worden van verschillen in groepen gekeken naar geslacht, leeftijd, graadgebied, vak en bevoegd worden.

Vervolgens worden de resultaten gepresenteerd horende bij deelvragen 5 en 6 met betrekking tot in hoeverre leraren van plan zijn in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden en in hoeverre zij daarvoor zich toegerust voelen, en welke ondersteuning zij eventueel wensen.

Hierbij worden ook de resultaten gepresenteerd horende bij deelvraag 7: In hoeverre is er verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden gekeken naar in hoeverre leraren zich voldoende toegerust voelen de 21^e vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen?

Tenslotte worden de resultaten gepresenteerd horende bij deelvraag 8 en betrekking hebben op de stellingen die gaan over controversiële onderwerpen. Hierbij wordt ook gekeken of er een verband is tussen ‘toerusting’ van leraren en de resultaten die gaan over controversiële onderwerpen.

Note: Bij de resultaten waar de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden vergeleken worden met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) wordt het volgende gehanteerd: Bij verschil in score van 0.1 of 0.2 zal gesproken worden van een *iets hogere* of *iets lagere score* in vergelijking met de score van het SLO; bij een verschil 0.3 en 0.4 van een *lagere* of *hogere* score; en bij een verschil van 0.5 of hoger een *beduidend hogere* of *beduidend lagere* score in vergelijking met de score van het SLO.

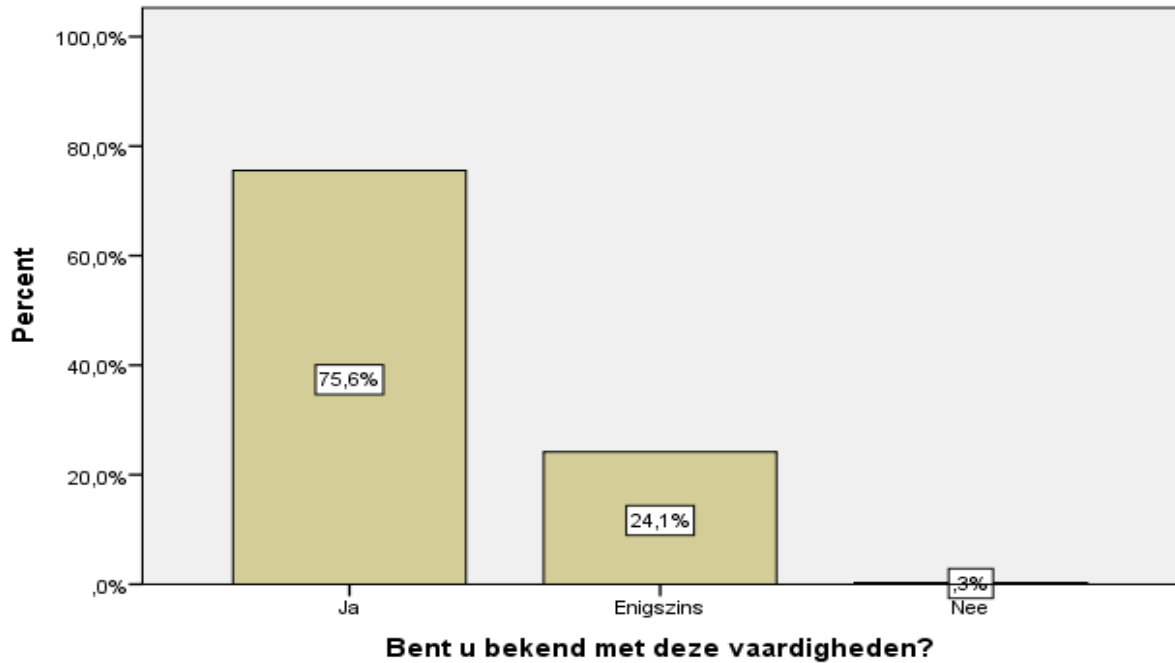
---

³⁴ Maatschappijleer(vmbo), Maatschappijleer (havo/vwo), Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen.

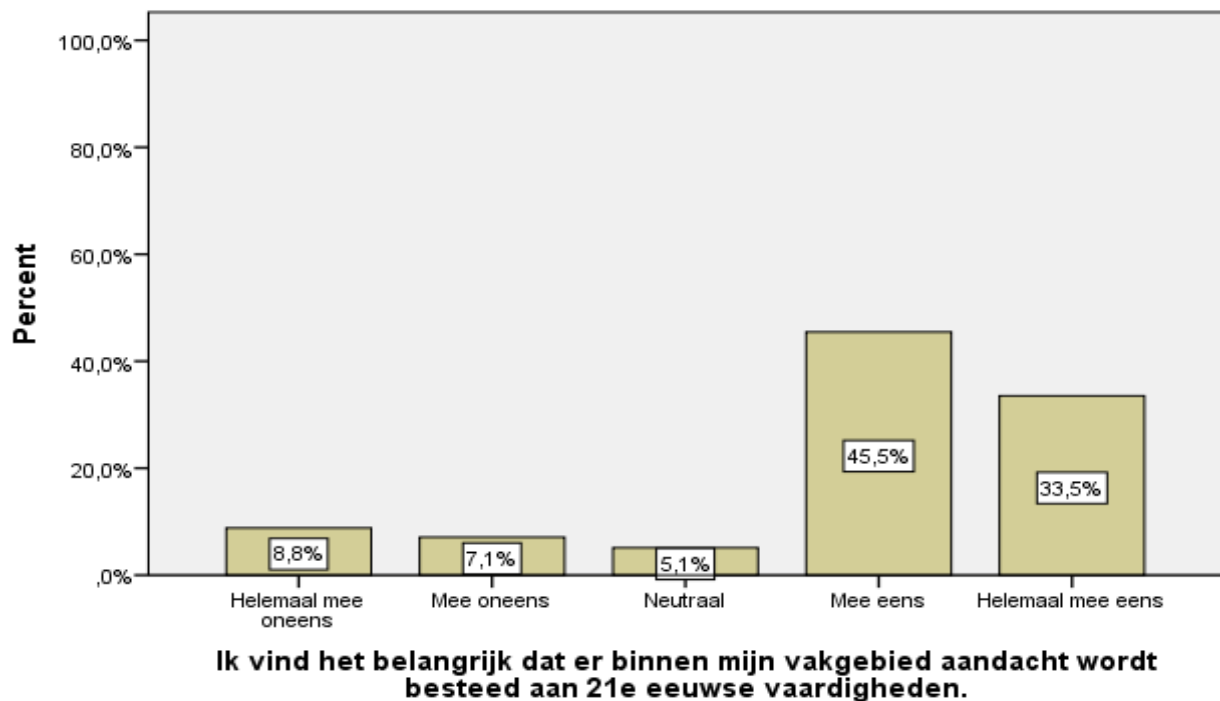
3.2 BELANG VAN DE VAARDIGHEDEN

Gevraagd is aan de respondenten of zij bekend zijn met de 21^e eeuwse vaardigheden. Hierbij zijn alle tien vaardigheden genoemd die in dit onderzoek onderzocht worden.

Van de leraren Maatschappijleer geeft 75.6% aan dat zij bekend zijn met de 21^e eeuwse vaardigheden en 24.1% is er enigszins bekend mee. 0.3% is er niet bekend mee. Zie figuur hieronder

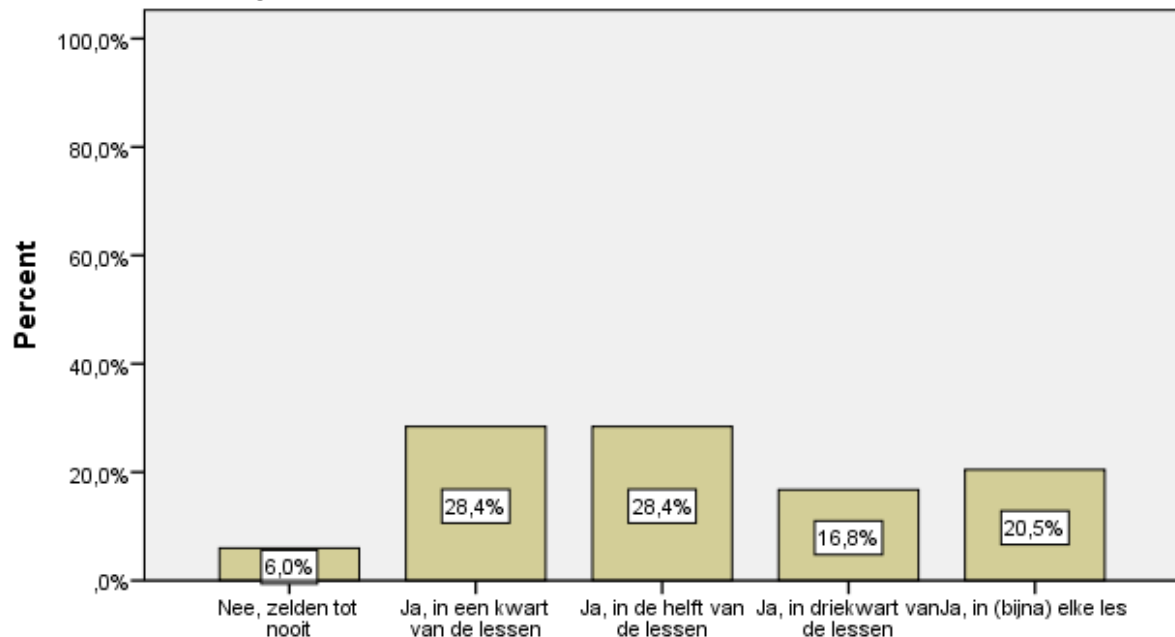

Daarnaast is ook gevraagd naar hoe belangrijk zij het vinden dat er aandacht besteed wordt aan de 21^e eeuwse vaardigheden. De meerderheid (79%) geeft aan het belangrijk te vinden dat er aandacht besteed wordt aan deze vaardigheden. 15.9% van de leraren geeft aan dit niet belangrijk te vinden.

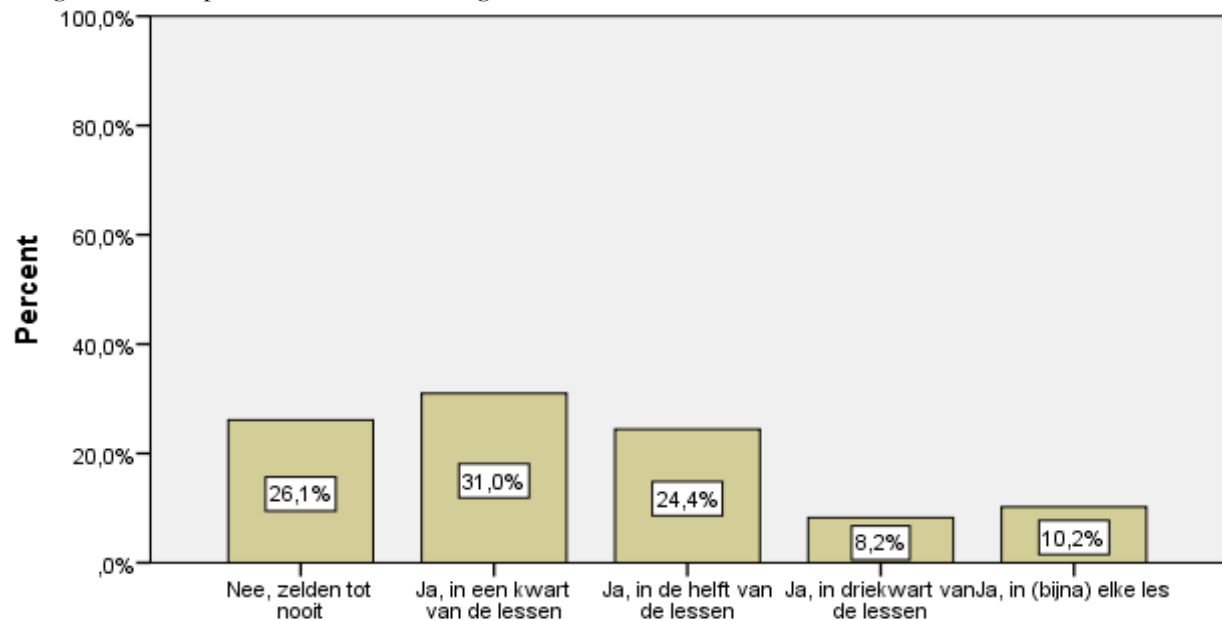
3.3 AANDACHT VOOR DE VAARDIGHEDEN

Een grote meerderheid van de leraren Maatschappijleer geeft aan aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden (94%). In de tabel hieronder is te zien dat 20,5% in (bijna) elke les aandacht besteden aan de vaardigheden. Een kleine 6% geeft aan nooit aandacht aan deze vaardigheden te besteden. Zie figuur hieronder voor de overige resultaten.

Ik besteed bewust aandacht aan 21e eeuwse vaardigheden in mijn les.

Een groot deel van de leraren Maatschappijleer (73,9%) beoordeelt leerlingen bewust op de 21^e eeuwse vaardigheden. Een kwart van de leraren doet dit in bijna de helft van de lessen; 8,2% in driekwart van de lessen; 31% in een kwart van de lessen. Iets meer dan de kwart (26,1%) geeft aan zelden tot nooit leerlingen bewust op hun 21^e eeuwse vaardigheden te beoordelen.

Ik beoordeel mijn leerlingen bewust op zijn/haar 21e eeuwse vaardigheden.

In het volgende worden de resultaten besproken gekeken naar de mate van aandacht voor elke vaardigheid apart, beginnende bij de vaardigheid creatief denken.

3.3.1 CREATIEF DENKEN

“Bij deze vaardigheid gaat het om het bedenken van nieuwe ideeën en deze kunnen uitwerken en analyseren.” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

- *brainstorm technieken gebruiken (bijvoorbeeld een mind map) om op nieuwe ideeën te komen*
- *dat zij onbekende stappen moeten zetten om tot creatieve ideeën te komen*
- *onderzoek doen naar onderwerpen waar zij nieuwsgierig over zijn*
- *hun eigen inzicht en intuïtie gebruiken om te komen tot originele ideeën*

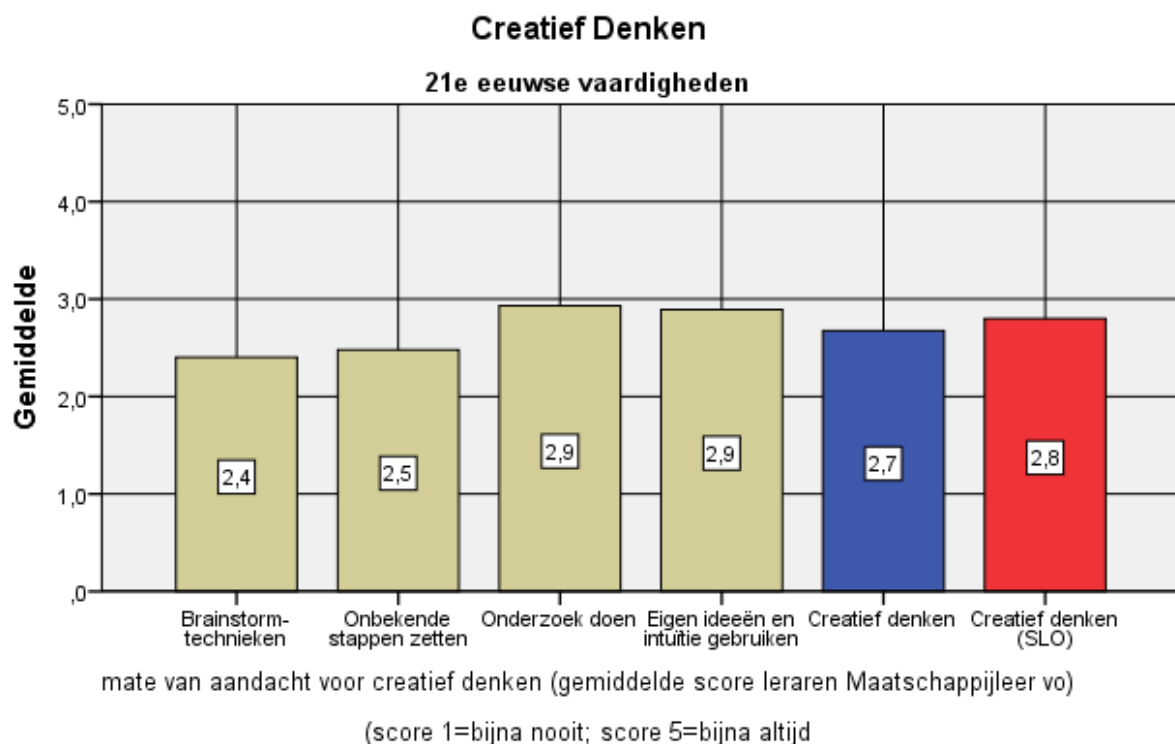
Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit. (2) soms. (3) regelmatig. (4) vaak. (5) bijna altijd.

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit. (2) soms. (3) regelmatig. (4) vaak. (5) bijna altijd.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .715. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .693. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 54.1%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid creatief denken.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden soms tot regelmatig aandacht aan creatief denken in hun lessen (gemiddeld=2.7). Hierbij gaat het om activiteiten waarbij leerlingen leren eigen inzicht en intuïtie te gebruiken (2.9) en om onderzoek te doen naar onderwerpen waar zij nieuwsgierig over zijn (2.9). Verder is er regelmatig aandacht voor het aanleren van leerlingen risico's te nemen en onbekende stappen te zetten (2.5). Ook is er soms aandacht voor brainstormtechnieken (2.4).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer iets lager (2.7) op de vaardigheid creatief denken (score SLO=2.8).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.196) graadgebied (sig.=.928), vak (sig.=.673) en bevoegdheid (sig.=.053). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel is een significant verschil gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.014). Vrouwen scoren significant hoger op de mate van aandacht voor de vaardigheid creatief denken dan mannen.

3.3.2 KRITISCH DENKEN

‘Bij kritisch denken gaat het om het vermogen om het kunnen formuleren van een eigen, onderbouwde visie of mening’ (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

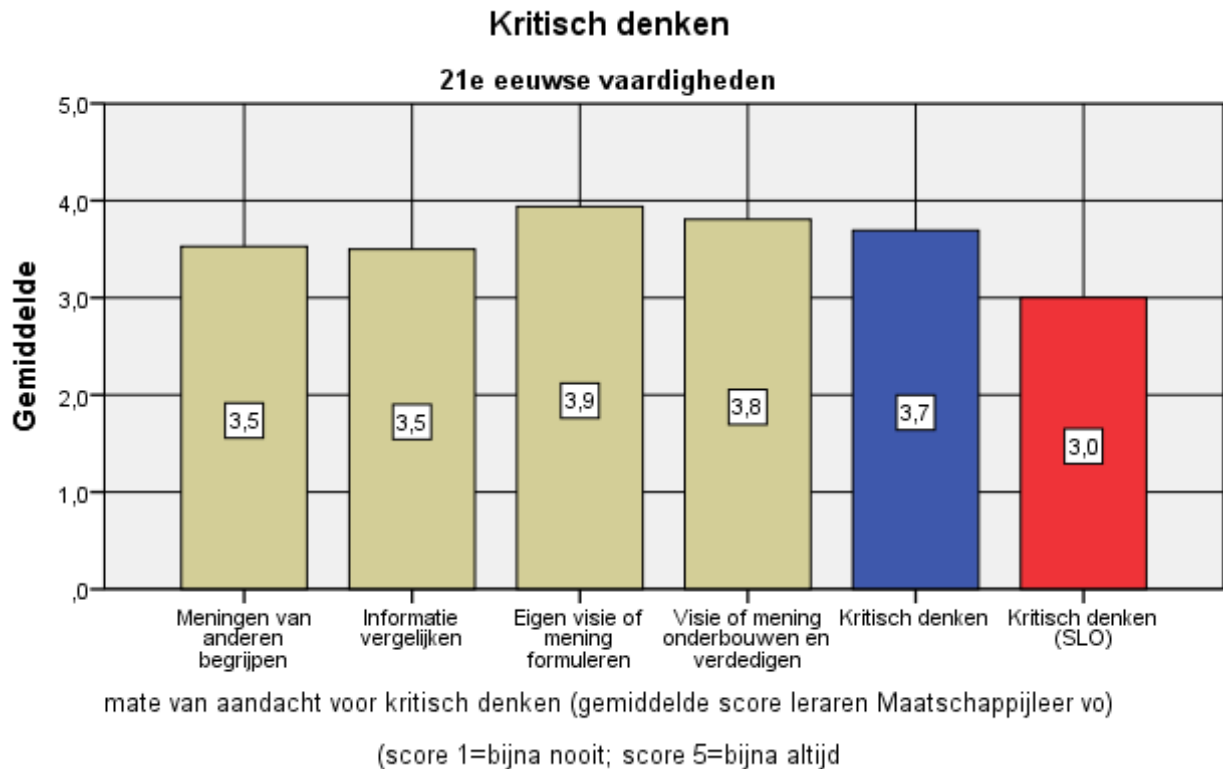
- *meningen van anderen begrijpen door vragen te stellen*
- *informatie en meningen uit verschillende teksten/bronnen vergelijken*
- *hun eigen visie of mening formuleren*
- *hun visie of mening onderbouwen en verdedigen*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) *bijna nooit*. (2) *soms*. (3) *regelmatig*. (4) *vaak*. (5) *bijna altijd*.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .804. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .724. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde>1 en een variantieverklaring van 64.5%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid kritisch denken.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden vaak aandacht aan kritisch denken in hun lessen (gemiddeld=3.7). Er is in de lessen vaak aandacht voor het formuleren van hun eigen visie of mening (3.9), waarbij leerlingen deze visie en mening moeten onderbouwen en verdedigen (3.8). Verder is met betrekking tot kritisch denken in de lessen Maatschappijleer ook vaak aandacht voor het belang van het begrijpen van meningen van anderen door vragen te stellen (3.5) en het vergelijken van informatie uit verscheidene bronnen (3.5).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer beduidend hoger (3.7) op de vaardigheid kritisch denken (Score SLO=3.0).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.422) bevoegdheid (sig.=.195), graadgebied (sig.=.286) en vak (sig.=.650). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel is een significant verschil gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.019). Vrouwen scoren significant hoger op de mate van aandacht voor de vaardigheid kritisch denken dan mannen.

3.3.3 PROBLEEMOPLOSVAARDIGHEDEN

“Bij deze vaardigheid gaat het om het (h)erkennen van een probleem en om het kunnen komen tot een plan om het probleem op te lossen” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

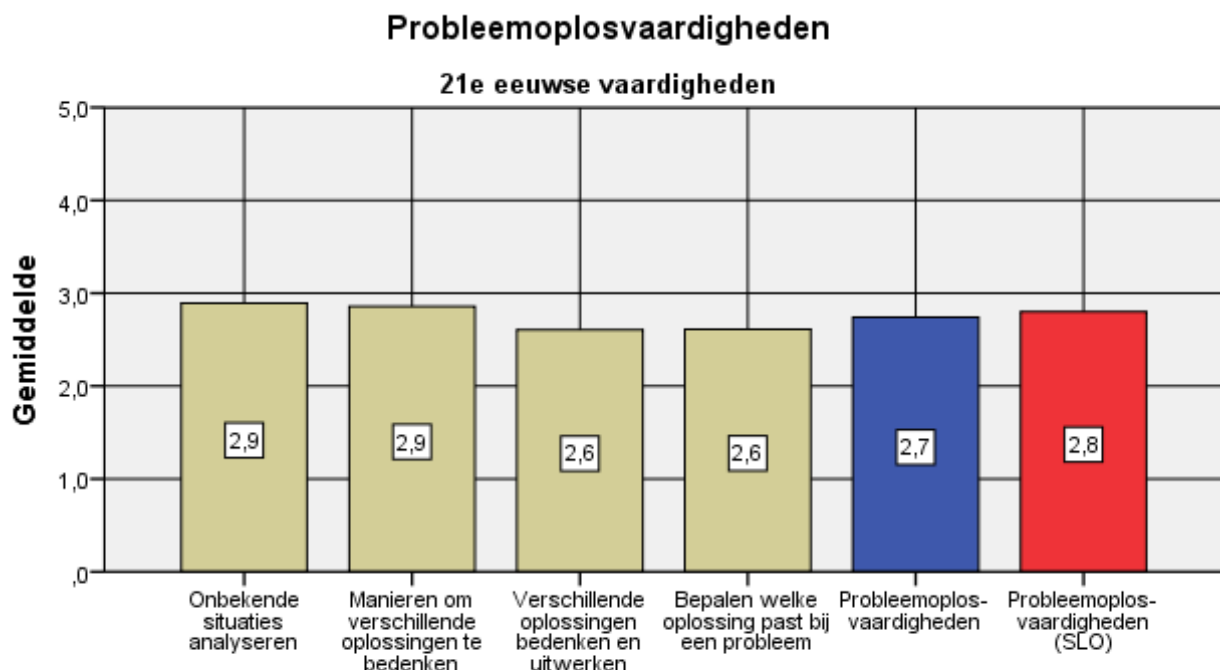
- voor hen onbekende situaties (onderwerpen) analyseren
- manieren om verschillende oplossingen voor een probleem te bedenken
- verschillende oplossingen bedenken en daar voorbeelden van uit te werken
- manieren om te bepalen welke oplossing het best past bij een probleem

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) *bijna nooit*. (2) *soms*. (3) *regelmatig*. (4) *vaak*. (5) *bijna altijd*.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .877. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .800. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 73.3%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid probleemoplosvaardigheden.

mate van aandacht voor probleemoplosvaardigheden (gemiddelde score leraren Maatschappijleer vo)

(score 1=bijna nooit; score 5=bijna altijd)

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden regelmatig aandacht aan probleemoplosvaardigheden in hun lessen (gemiddeld=2.7). Er is regelmatig aandacht in de lessen voor activiteiten waarbij leerlingen situaties leren te analyseren die voor hen niet bekend zijn (2.9). Ook zijn er met betrekking tot probleemoplosvaardigheden regelmatig activiteiten waarbij leerlingen leren verschillende oplossingen te bedenken (2.9), bepalen welke oplossingen het beste passen bij een probleem (2.6) en deze uit te werken (2.6).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer iets lager (2.7) op de vaardigheid probleemoplosvaardigheden (score SLO=2.8).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar geslacht (sig.=.498), graadgebied (sig.=.531) en vak (sig.=.700). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel zijn significant verschillen gevonden (sig.<.05) gekeken naar leeftijd (sig.=.024) en bevoegdheid (sig.=.026). Leraren boven de 55 jaar en onbevoegde leraren hebben een significant hogere score op probleemoplosvaardigheden dan respectievelijk leraren van 36 tot en met 45 jaar en bevoegde leraren.

3.3.4 COMMUNICEREN

“Het gaat bij communiceren om het effectief en efficiënt overbrengen en ontvangen van een boodschap” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/ lessen leren leerlingen...

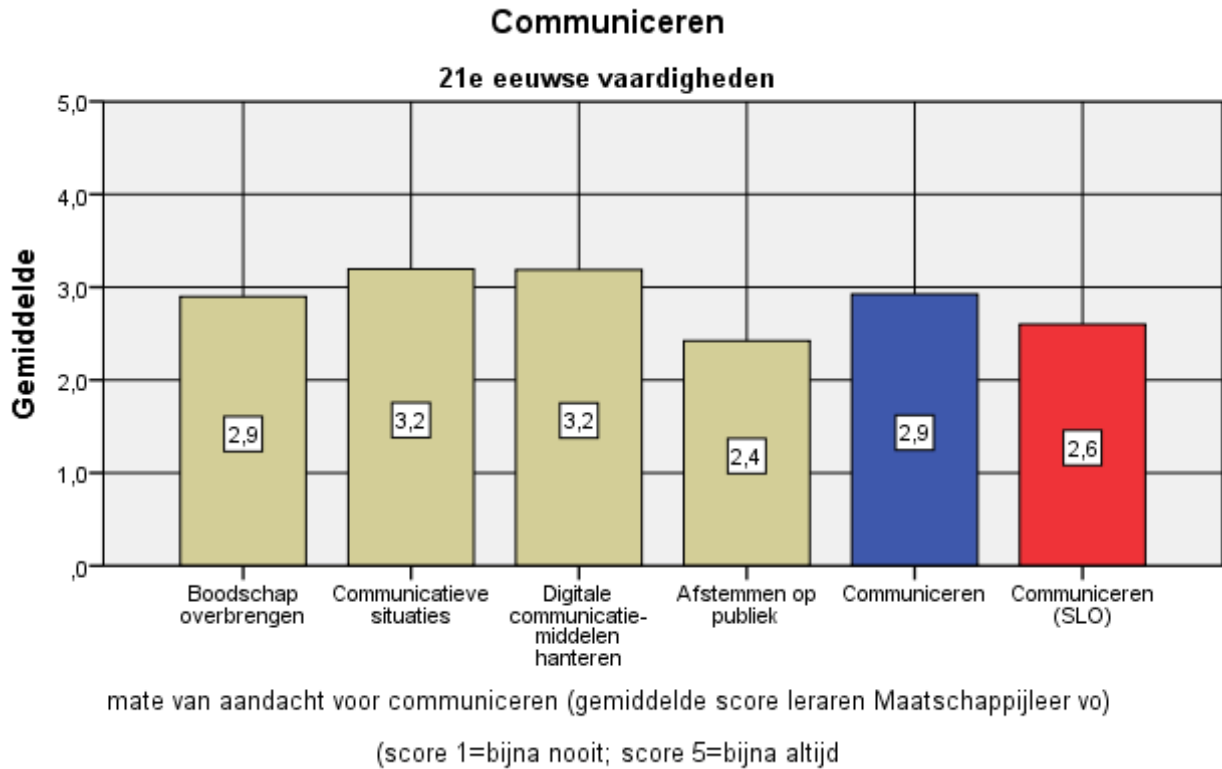
- *hoe ze het doel van hun boodschap zo helder mogelijk over kunnen brengen in bijvoorbeeld een gesprek of geschreven tekst*
- *deelnemen aan verschillende soorten communicatieve situaties (gesprekken, presentaties, discussie, debatten)*
- *verschillende digitale communicatiemiddelen (bijv. film, sociale media, email) hanteren*
- *hoe ze hun boodschap kunnen afstemmen op hun publiek*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit. (2) soms. (3) regelmatig. (4) vaak. (5) bijna altijd.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .760. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .731. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde>1 en een variantieverklaring van 58.5%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid communiceren.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden soms tot regelmatig aandacht aan communiceren in hun lessen (gemiddeld=2.9). Hierbij moet gedacht worden aan activiteiten waarbij het doel van een boodschap overgebracht moet kunnen worden (2.9) en digitale communicatiemiddelen gehanteerd worden (3.2). Ook is regelmatig aandacht voor activiteiten met betrekking tot het deelnemen aan verschillende soorten communicatieve situaties (3.2) en hoe leerlingen hun een boodschap kunnen afstemmen op hun publiek (2.4).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer hoger (2.9) op de vaardigheid communiceren (score SLO=2.6).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.225), graadgebied (sig.=.706), vak (sig.=.512) en bevoegdheid (sig.=.521). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel is een statistisch significant verschil gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.000). Vrouwelijke leraren hebben een significant hogere score op communiceren dan mannelijke leraren.

3.3.5 SAMENWERKEN

“Bij samenwerken gaat het om het gezamenlijk realiseren van een doel en anderen daarbij kunnen aanvullen en ondersteunen” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

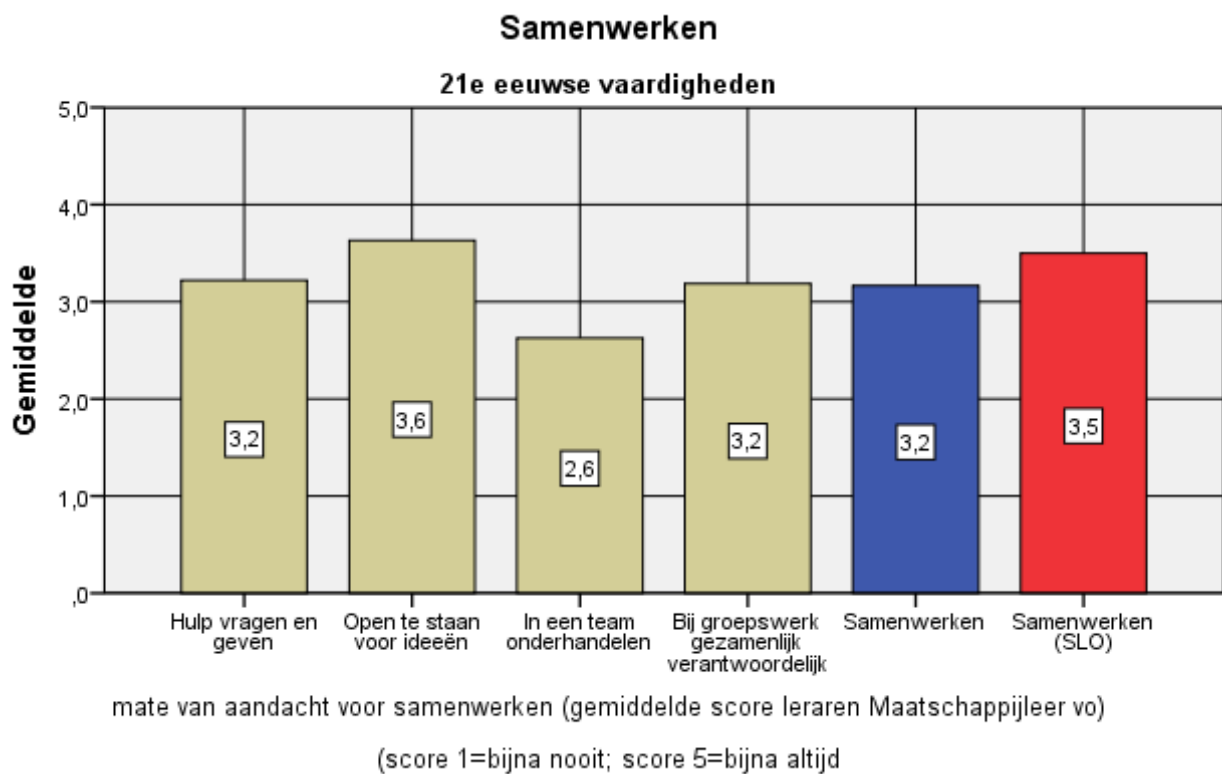
- *aan elkaar hulp vragen en geven tijdens het samenwerken*
- *open te staan voor ideeën van anderen*
- *om in een team te onderhandelen over de manier waarop een doel bereikt moet worden*
- *dat zij bij groepswerk gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de realisatie van het einddoel*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit, (2) soms, (3) regelmatig, (4) vaak, (5) bijna altijd.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .775. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .736. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 59.9%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid samenwerken.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden regelmatig tot vaak aandacht aan samenwerken (gemiddeld=3.2). Elkaar hulp vragen en geven (3.2) en open te staan voor ideeën van ideeën (3.6) worden respectievelijk regelmatig en vaak aangeleerd tijdens de lessen. Ook wordt regelmatig aandacht besteed aan in een team onderhandelen over de manier waarop een doel bereikt moet worden (2.6) en aan de gezamenlijke groepsverantwoordelijkheid (3.2).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer lager (3.2) op de vaardigheid samenwerken (score SLO=3.5).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.762), graadgebied (sig.=.171), vak (sig.=.404) en bevoegdheid (sig.=.314). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel is een statistisch significant verschil gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.000). Vrouwelijke leraren hebben een significant hogere score op samenwerken dan mannelijke leraren.

3.3.6 ICT-(BASIS)VAARDIGHEDEN

“ICT-(basis)vaardigheden zijn de kennis en vaardigheden die nodig zijn om de werking van computers en netwerken te begrijpen, om te kunnen omgaan met verschillende soorten technologieën en om de bediening, de mogelijkheden en de beperkingen van technologie te begrijpen” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een drietal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

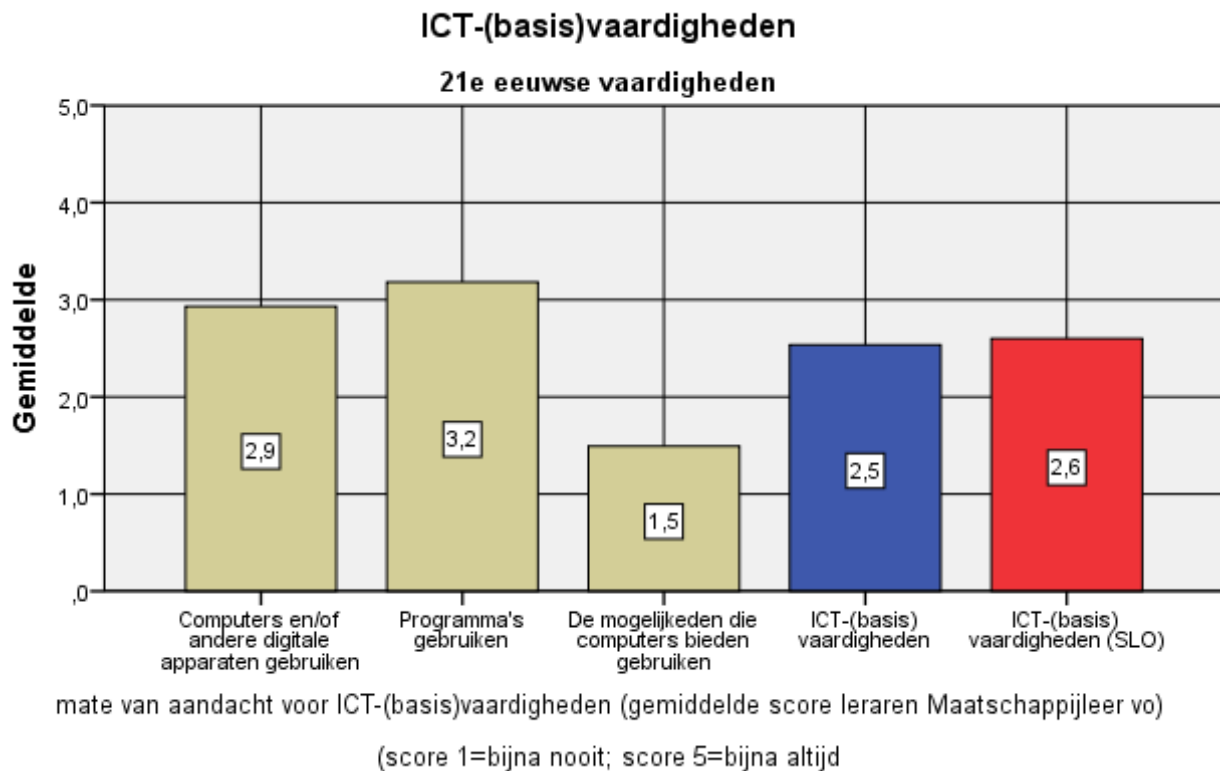
- *computers en/of andere digitale apparaten gebruiken (bijv. aanzetten, inloggen, muis gebruiken of "swipen" op een tablet, foto's of video's maken)*
- *programma's zoals Word en PowerPoint gebruiken om teksten te schrijven en presentaties te maken*
- *over de mogelijkheden die computers bieden om problemen op te lossen, bijvoorbeeld door te leren programmeren*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit. (2) soms. (3) regelmatig. (4) vaak. (5) bijna altijd.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .703. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .565. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde>1 en een variantieverklaring van 62.9%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid ICT-(basis)vaardigheden.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden soms tot regelmatig aandacht aan het gebruik van ICT in de les (gemiddeld=2.5). Er is wel een duidelijk verschil voor de verschillende aspecten. Leraren Maatschappijleer scoren laag met betrekking tot het item over de mogelijkheden die computers bieden om problemen op te lossen, zoals leren programmeren (1.5). De overige twee items wordt regelmatig aandacht aan besteed: het gebruiken van computers en andere digitale apparaten (2.9) en programma's (3.2).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer iets lager (2.5) op de vaardigheid ICT-(basis)vaardigheden (score SLO=2.6).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar geslacht (.054), leeftijd (sig.=.701), graadgebied (sig.=.054), vak (sig.=.163) en bevoegdheid (sig.=.450). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat voor alle groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden bij de vaardigheid ICT-(basis)vaardigheden.

3.3.7 MEDIAWIJSHEID

“Mediawijsheid is het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit die nodig zijn om bewust, kritisch en actief om te gaan met media” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

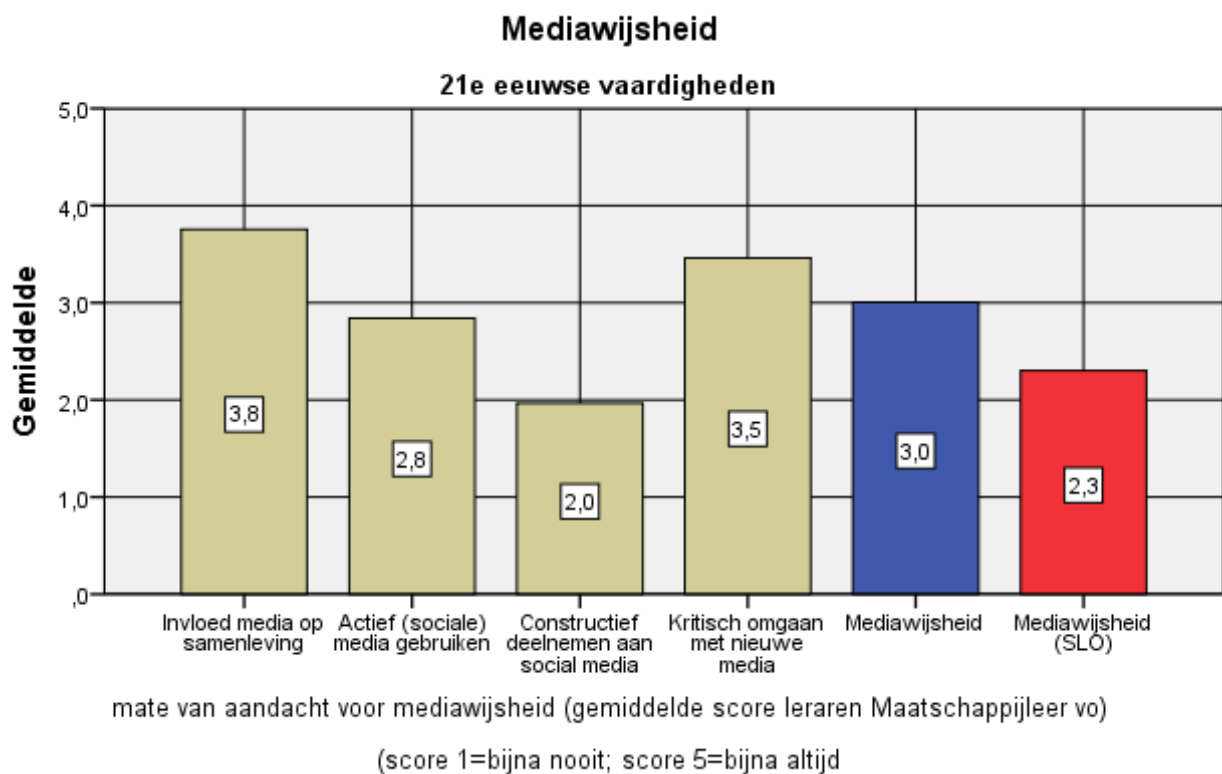
- *over de invloed die media kan hebben op onze samenleving en op henzelf*
- *hoe zij actief (sociale)media kunnen gebruiken om informatie te maken, presenteren en delen*
- *constructief deelnemen aan social media zoals weblogs en Facebook*
- *bewust en kritisch om gaan met nieuwe media*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit. (2) soms. (3) regelmatig. (4) vaak. (5) bijna altijd

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .806. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .686. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 63.7%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid mediawijsheid.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden soms tot vaak aandacht aan mediawijsheid in hun lessen (gemiddeld=3.0). In de lessen Maatschappijleer leren leerlingen vaak over de invloed die media kan hebben op onze samen en op henzelf (3.8) en het kritisch en bewust omgaan met nieuwe media (3.5). Ook gaat het regelmatig om activiteiten waarbij zij leren actief sociale media te gebruiken om informatie te maken en te presenteren (2.8). Constructief deelnemen aan sociale media komt onder lessen Maatschappijleer soms voor (2.0), wat duidelijk lager ligt dan de overige aspecten van mediawijsheid.

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer beduidend hoger (3.0) op de vaardigheid mediawijsheid (score SLO=2.3).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.110) vak (sig.=.164) en bevoegdheid (sig.=.559). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel zijn er significante verschillen gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.000) en graadgebied (sig.=.026). Vrouwelijke leraren en leraren lesgevend in het tweedegraadsgebied hebben een significant hogere score op mediawijsheid dan respectievelijk mannelijke leraren en leraren lesgeven in het eerste graadsgebied.

3.3.8 INFORMATIEVAARDIGHEDEN

“Het kunnen signaleren en analyseren van een informatiebehoefte en op basis hiervan het kunnen zoeken, selecteren, verwerken en gebruiken van relevante informatie” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

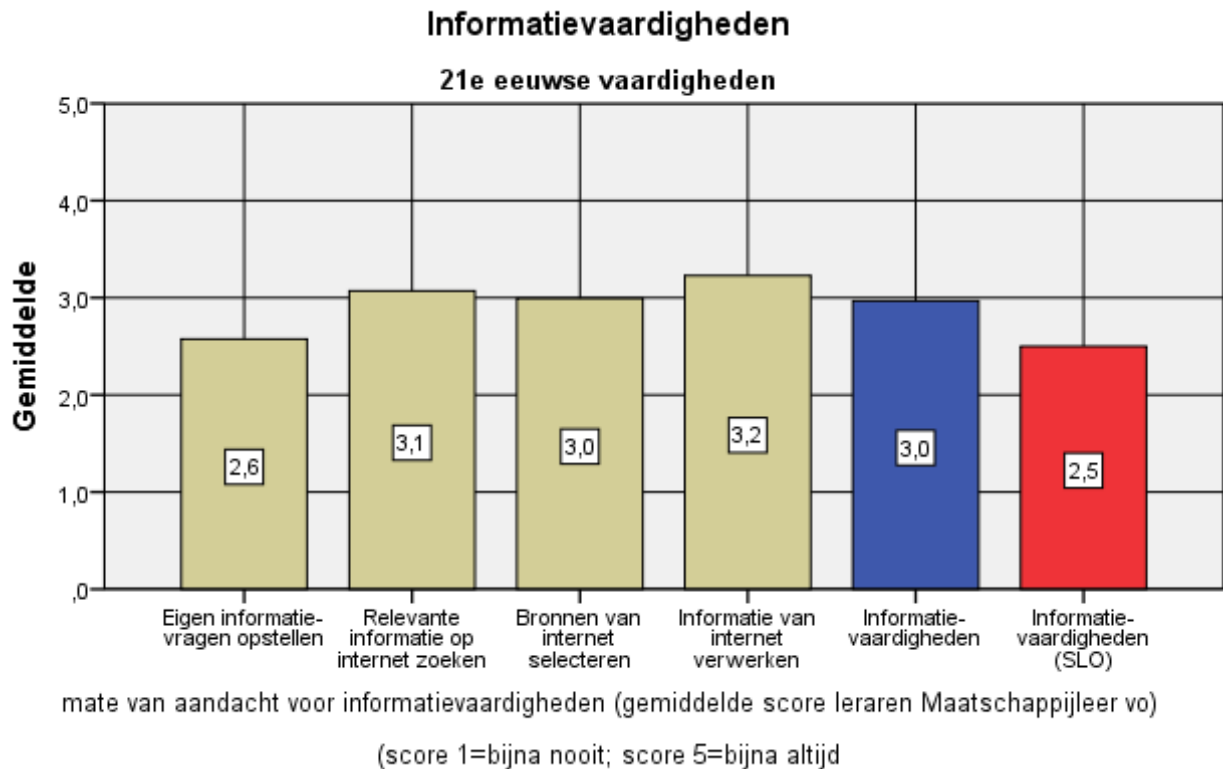
- *eigen informatievragen opstellen*
- *op meerdere manieren relevante informatie op internet zoeken*
- *bronnen van internet selecteren op basis van relevante en/of inhoudelijke criteria*
- *informatie van internet te verwerken in een presentatie, werkstuk of website*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) *bijna nooit*. (2) *soms*. (3) *regelmatig*. (4) *vaak*. (5) *bijna altijd*.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .865. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .797. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 71.6%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid informatievaardigheden.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden regelmatig aandacht aan informatievaardigheden in hun lessen (gemiddeld=3.0). Het gaat hierbij om het opstellen van eigen informatie vragen (2.6) en het selecteren van bronnen van internet op basis van relevante criteria (3.0). Ook het leren zoeken van relevante informatie op het internet (3.1) en leren deze te verwerken in een presentatie of werkstuk (3.2) komt regelmatig voor in de lessen van leraren Maatschappijleer.

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer beduidend hoger (3.0) op de vaardigheid informatievaardigheden (score SLO=2.5).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.148), graadgebied (sig.=.120), vak (sig.=.192) en bevoegdheid (sig.=.920). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel is een significant verschil gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.000). Vrouwelijke leraren hebben een significant hogere score op informatievaardigheden dan mannelijke leraren.

3.3.9 SOCIALE EN CULTURELE VAARDIGHEDEN

“Bij deze vaardigheden gaat het om het effectief kunnen leren, werken en leven met mensen met verschillende etnische, culturele en sociale achtergronden” (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

- *samenwerken met leerlingen met verschillende (sociale, culturele, etnische) achtergronden*
- *dat er verschillende opvattingen en leefwijzen in de samenleving bestaan over hoe je moet leven en met elkaar omgaat*
- *hoe zij hun opvattingen en gevoelens constructief tot uiting kunnen brengen*
- *bewust worden van de verantwoordelijkheden die ze hebben in de klas, op school en in de samenleving*

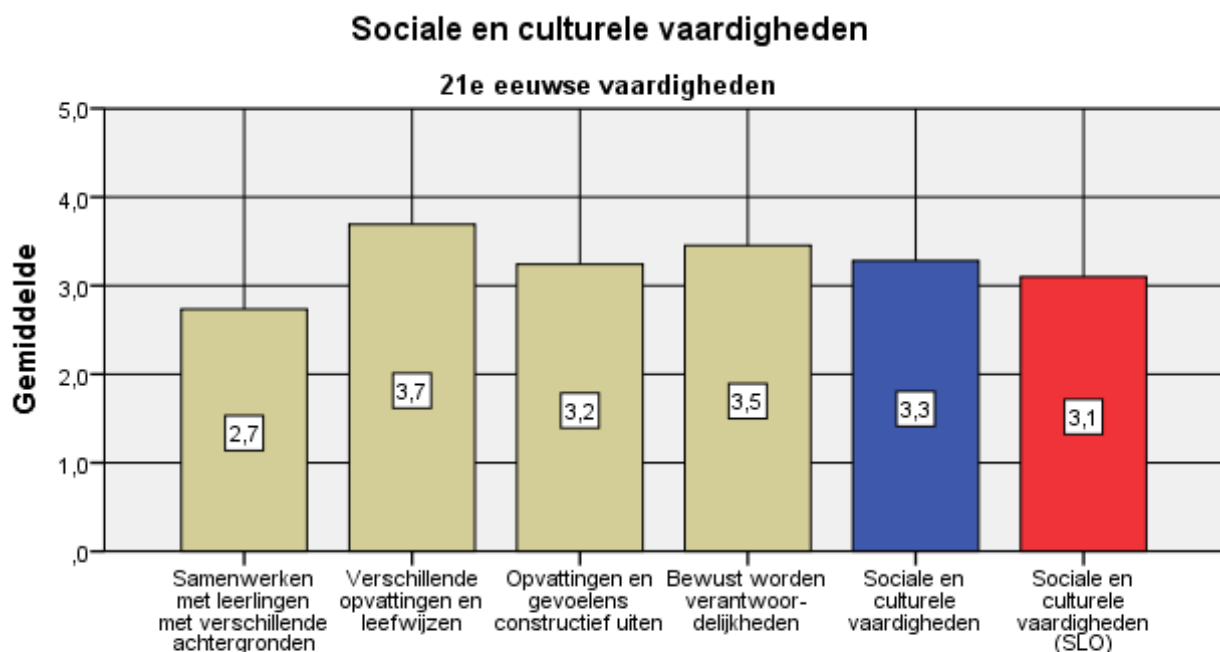

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) *bijna nooit*. (2) *soms*. (3) *regelmatig*. (4) *vaak*. (5) *bijna altijd*.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .795. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .794. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 64.2%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder resultaten bij de vaardigheid sociale en culturele vaardigheden.

mate van aandacht voor sociale en culturele vaardigheden (gemiddelde score leraren Maatschappijleer vo)

(score 1=bijna nooit; score 5=bijna altijd)

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden leraren regelmatig tot vaak aandacht aan sociale en culturele vaardigheden in hun lessen (gemiddeld=3.3). Zij leren regelmatig samen te werken met leerlingen met verschillende achtergronden (2.7) en hoe zij hun opvattingen en gevoelens constructief tot uiting kunnen brengen (3.2). Verder zijn er in de lessen Maatschappijleer activiteiten waarbij leerlingen leren dat er verschillende opvattingen en leefwijzen in de samenleving bestaan over hoe je moet leven en met elkaar omgaat (3.7) en bewust worden van de verantwoordelijkheden die ze hebben in de klas, op school en samenleving (3.5).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer iets hoger (3.3) op de vaardigheid sociale en culturele vaardigheden (score SLO=3.1).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar leeftijd (sig.=.477) en bevoegdheid (sig.=.111). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel zijn significante verschillen gevonden (sig.<.05) gekeken naar geslacht (sig.=.006), graadgebied (sig.=.015) en vak (sig.=.030). Vrouwelijke leraren, leraren lesgevend in het tweede graadsgebied en leraren die het vak Maatschappijleer geven op het vmbo hebben een significant hogere score op sociale en culturele vaardigheden dan respectievelijk mannelijke leraren, leraren lesgeven in het eerste graadsgebied en leraren die het vak Maatschappijwetenschappen geven.

3.3.10 ZELFREGULERING

“Bij deze vaardigheid gaat het om het kunnen realiseren van doelgericht en passend gedrag (Thijs, Fisser, van der Hoeven, 2014). Om dit begrip te operationaliseren zijn een viertal items/vragen samengenomen welke een schaal vormen.

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

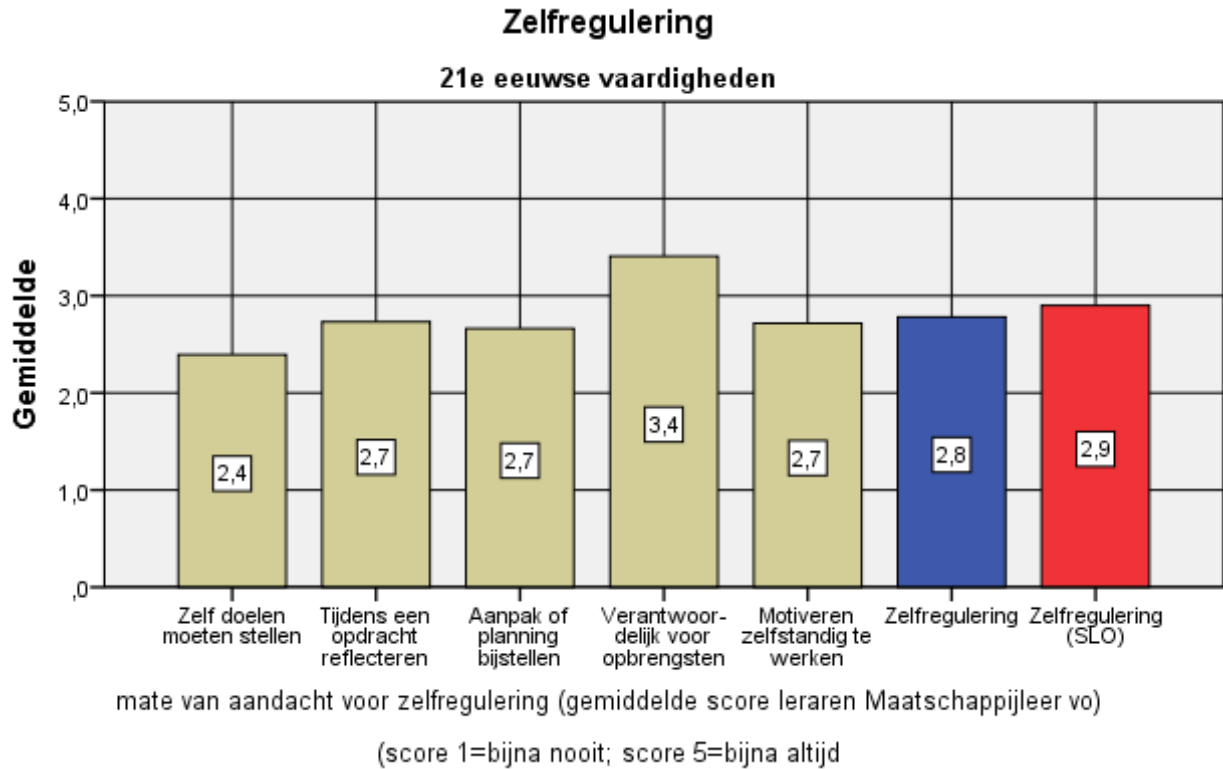
- *werken aan opdrachten, waarbij ze zelf doelen moeten stellen*
- *tijdens een opdracht reflecteren op hun aanpak wat betreft planning en werkwijze*
- *hun aanpak of planning bij stellen indien nodig*
- *dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor de opbrengsten en consequenties van hun eigen werk*
- *hoe ze zichzelf kunnen motiveren om zelfstandig een grotere opdracht tot een goed einde te brengen*

Bij deze items zijn de volgende antwoordmogelijkheden: (1) bijna nooit. (2) soms. (3) regelmatig. (4) vaak. (5) bijna altijd.

Met behulp van SPSS (Reliability Analysis) is de Cronbach's Alpha berekend: .887. Door deze uitkomst is het verantwoord om de vier items samen te nemen; de samengestelde items zijn homogeen. Verder is een factoranalyse uitgevoerd en gekeken naar de 'Bartlett's test of sphericity' en de 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure' (KMO), welke inzicht geven in de mate van correlatie; zo kan gekeken worden of de variabelen (items) voldoende gecorreleerd zijn (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

De 'Bartlett's test of sphericity' geeft de waarde .000 en deze ligt onder de .05 wat betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items). De 'Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO-test) geeft een waarde van .847. Ook dit betekent dat er een voldoende hoge mate van correlatie is tussen de variabelen (items), daar deze hoger is dan .50 (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Daarnaast is er bij de factoranalyse één component/dimensie met een eigenwaarde >1 en een variantieverklaring van 69.1%. Tevens zijn alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004).

Nu de factoranalyse uitgevoerd is, hieronder de resultaten bij de vaardigheid zelfregulering.

Leraren Maatschappijleer in Nederland besteden soms tot regelmatig aandacht aan zelfregulering in hun lessen (gemiddeld=2.8). Leren dat leerlingen zelf verantwoordelijk zijn voor de opbrengsten en consequenties van hun werk krijgen regelmatig de aandacht in de lessen (3.4). Ook is er regelmatig aandacht voor activiteiten waarbij leerlingen leren reflecteren op hun aanpak (2.7) en deze waar nodig bijstellen (2.7). Verder is er soms aandacht voor het werken aan opdrachten, waarbij ze zelf doelen moeten stellen (2.4) en regelmatig aandacht voor hoe ze zichzelf kunnen motiveren om een grotere opdracht tot een goed einde te brengen (2.7).

Vergeleken met het landelijk onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) dat gedaan is onder docenten in het funderend onderwijs, scoren leraren Maatschappijleer iets lager (2.8) op de vaardigheid zelfregulering (score SLO=2.9).

Er zijn geen statistisch significante verschillen tussen leraren gekeken naar geslacht (sig.=.137), graadgebied (sig.=.924), vak (sig.=.395) en bevoegdheid (sig.=.638). Alle significantieniveaus liggen boven de .05 wat betekent dat er voor de groepen geen significantie verschillen bestaan tussen de groepsgemiddelden.

Wel is een statistisch significant verschil gevonden (sig.<.05) gekeken naar leeftijd (sig.=.027). Leraren ouder dan 55 jaar hebben een significant hogere score op informatievaardigheden dan leraren jonger dan 36 jaar.

3.4 SAMENVATTEND: MATE VAN AANDACHT 21E EEUWSE VAARDIGHEDEN

In dit gedeelte wordt een samenvatting gegeven met betrekking tot de scores op de mate van aandacht van de afzonderlijke vaardigheden

In eerste instantie worden in onderstaande tabel de uitkomsten van de Cronbach's Alpha, KMO-test, 'Bartlett's test of sphericity' en de variantieverklaring weergegeven.

Tabel 9: Cronbach's Alpha, KMO-test, 'Bartlett's test of sphericity' variantieverklaring

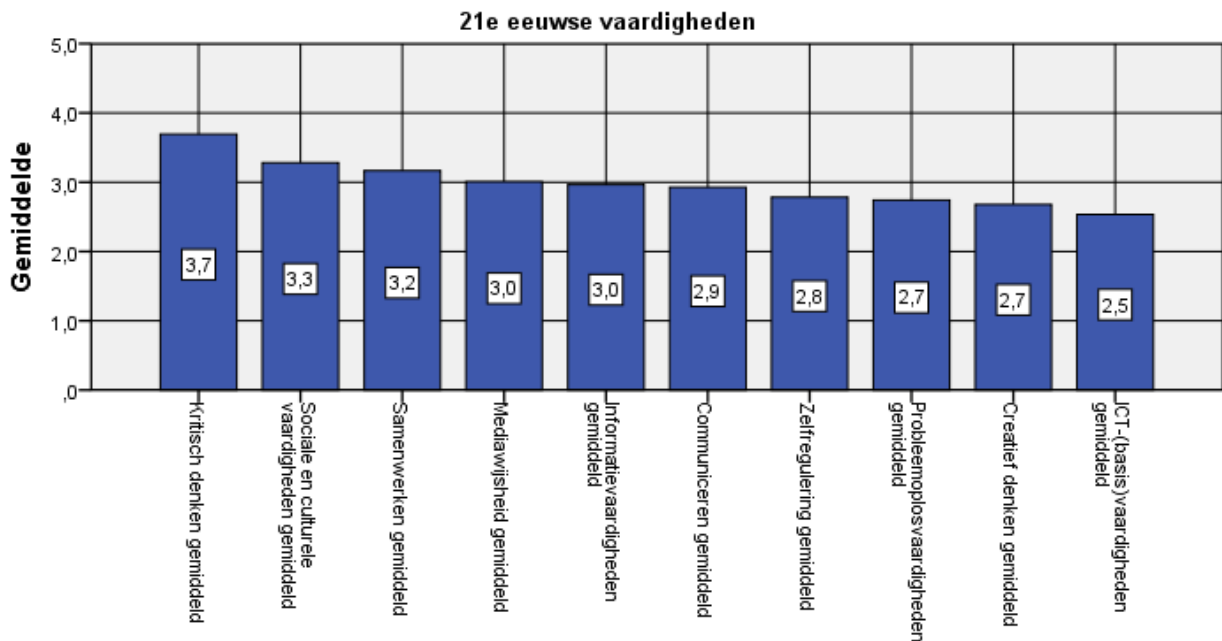
	Cronbach's Alpha (α)	KMO-test	Bartlett's test of sphericity	Variante-verklaring (%)
Creatief denken	.715	.693	.000	54.1
Kritisch denken	.804	.724	.000	64.5
Probleemoplosvaardigheden	.877	.800	.000	73.3
Communiceren	.760	.731	.000	58.5
Samenwerken	.775	.736	.000	59.9
ICT-(basis)vaardigheden	.703	.565	.000	62.9
Mediawijsheid	.806	.686	.000	63.7
Informatievaardigheden	.865	.797	.000	71.6
Sociale en culturele vaardigheden	.795	.794	.000	64.2
Zelfregulering	.887	.847	.000	69.1

Bij elke afzonderlijke vaardigheid/schaal is tevens sprake van één component met een eigenwaarde >1 waarbij de minimale variantieverklaring tussen 54.1% en 73.3% ligt; dit zijn minimaal acceptabele variantieverklaringen (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). Alle communaliteiten (de verklaarde variantie per item) bij de vaardigheid/schaal zijn voldoende hoog (>.20) (Wijnen, Janssens, 2002; Hinton, Brownslow, 2004). De laagste score op een communaliteit in dit onderzoek is .389.

Herbaling: Op basis van bovenstaande is het (statistisch en wetenschappelijk) verantwoord de items samen te nemen tot en één variabele/schaal.

Een samenvattend overzicht van de aandacht voor de vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland (van hoog naar laag) is te zien in onderstaande figuur.

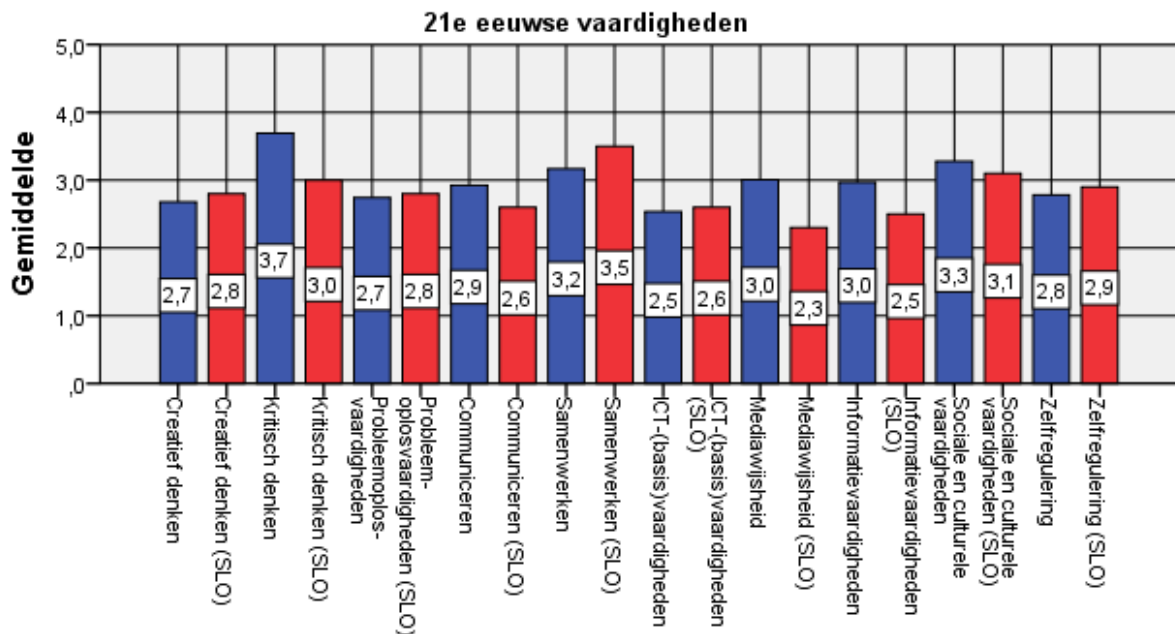
21e eeuwse vaardigheden docenten Maatschappijleer in Nederland

Overzicht van de aandacht voor de 21e eeuwse vaardigheden (gemiddelde score docenten Maatschappijleer

(score 1=bijna nooit; score 5=bijna altijd)

21e eeuwse vaardigheden bij Maatschappijleer en landelijk

overzicht van de aandacht voor de 21e eeuwse vaardigheden (gemiddelde score leraren)

(score 1=bijna nooit; score 5=bijna altijd)

De aandacht voor de 21e vaardigheden bij leraren Maatschappijleer ligt tussen regelmatig en vaak (zie bovenste figuur). De vaardigheden kritisch denken (3.7), sociale en culturele vaardigheden (3.3) en samenwerken (3.2) komen het vaakst aan bod in de lessen Maatschappijleer in Nederland. De vaardigheden creatief denken (2.7) en ICT-(basis)vaardigheden (2.5) het minst.

In het onderzoek van SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) komen de vaardigheden samenwerken (3.5), sociale en culturele vaardigheden (3.1) en kritisch denken (3.0) het vaakst aan bod in de lessen (regelmatig). De vaardigheden mediawijsheid (2.3) en informatievaardigheden (2.5) het minst (soms).

De vaardigheden sociale en culturele vaardigheden en kritisch denken komen beide voor in 'de top 3' van zowel leraren Maatschappijleer als leraren uit het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014).

Leraren Maatschappijleer scoren, vergeleken met de scores van leraren in het funderend onderwijs, *beduidend hoger* bij de vaardigheden kritisch denken (verschil=0.7), mediawijsheid (verschil=0.7) en informatievaardigheden (verschil=0.5).

Bij de vaardigheden communiceren (verschil=0.3) en sociale en culturele vaardigheden (verschil=0.2) scoren leraren Maatschappijleer respectievelijk *hoger* en *iets hoger* vergeleken met de scores van leraren in het funderend onderwijs.

Leraren Maatschappijleer scoren *iets lager* op de vaardigheden creatief denken (verschil=0.1), probleemoplosvaardigheden (verschil=0.1), ICT-(basis)vaardigheden (verschil=0.1), zelfregulering (verschil=0.1) en lager op de vaardigheid samenwerken (verschil=0.3) vergeleken met de scores van de leraren in het funderend onderwijs in het onderzoek van het SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014)

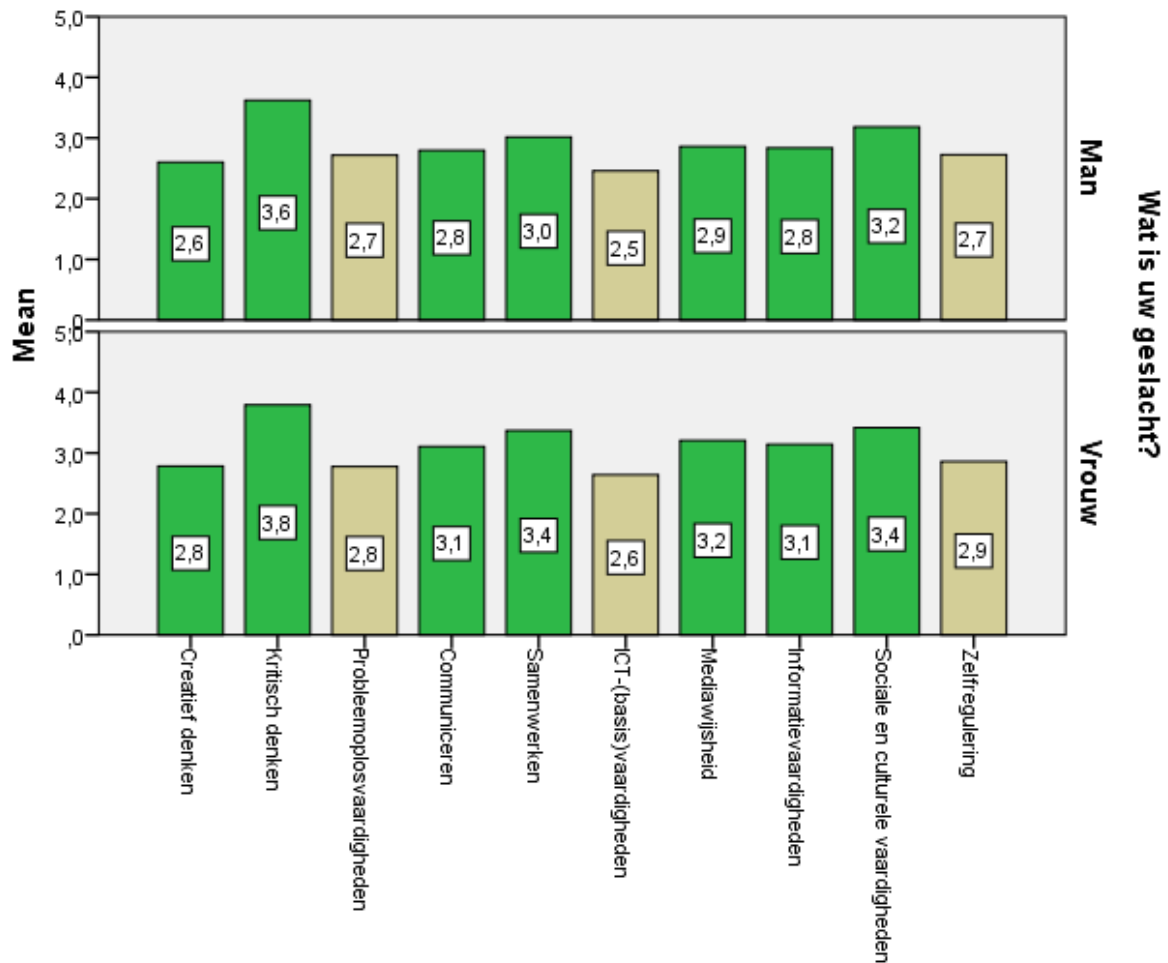
In hoeverre zijn er significante verschillen tussen de gemiddelde scores van de leraren Maatschappijleer gekeken naar geslacht, leeftijd, graadgebied, vak en bevoegdheid? In onderstaande is in groen aangegeven bij welke vaardigheid een significant verschil is. En op de volgende pagina's worden de resultaten gepresenteerd gekeken naar geslacht, leeftijd, graadgebied, vak en bevoegdheid.

Tabel 10: significantieniveau groepen

	Geslacht	Leeftijd	Graadgebied	Vak	Bevoegdheid
Creatief denken	.014	.196	.928	.673	.053
Kritisch denken	.019	.422	.286	.650	.195
Probleemoplosvaardigheden	.498	.024	.531	.700	.026
Communiceren	.000	.225	.706	.512	.521
Samenwerken	.000	.762	.171	.404	.314
ICT-(basis)vaardigheden	.053	.701	.054	.163	.450
Mediawijsheid	.000	.110	.026	.164	.559
Informatievaardigheden	.000	.148	.120	.192	.920
Sociale en culturele vaardigheden	.006	.477	.015	.030	.111
Zelfregulering	.137	.027	.924	.395	.638

Significante waarden zijn in het groen

3.4.1 GESLACHT

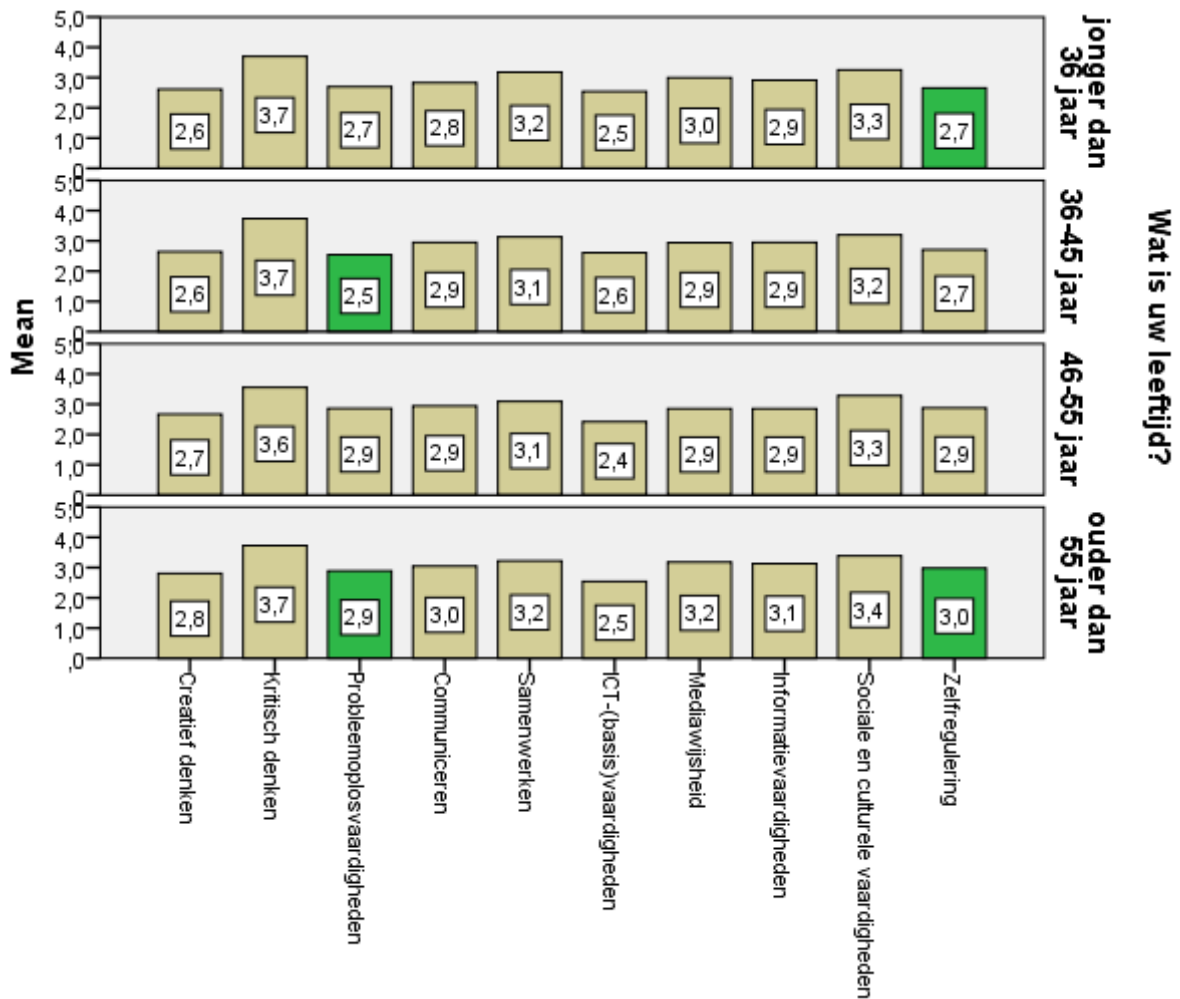

Note: Bij een groene kleur (staaf) is er sprake van een significant verschil

Hierboven een staafdiagram met de gemiddelde scores naar geslacht; hoe hoger de gemiddelde score des meer aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

Voor alle vaardigheden geldt dat de gemiddelde scores hoger zijn bij vrouwen dan mannen; Voor de vaardigheden creatief denken, kritisch denken, communiceren, samenwerken, mediawijsheid, informatievaardigheden en sociale en culturele vaardigheden is dit verschil significant (sig.<.05).

3.4.2 LEEFTIJD

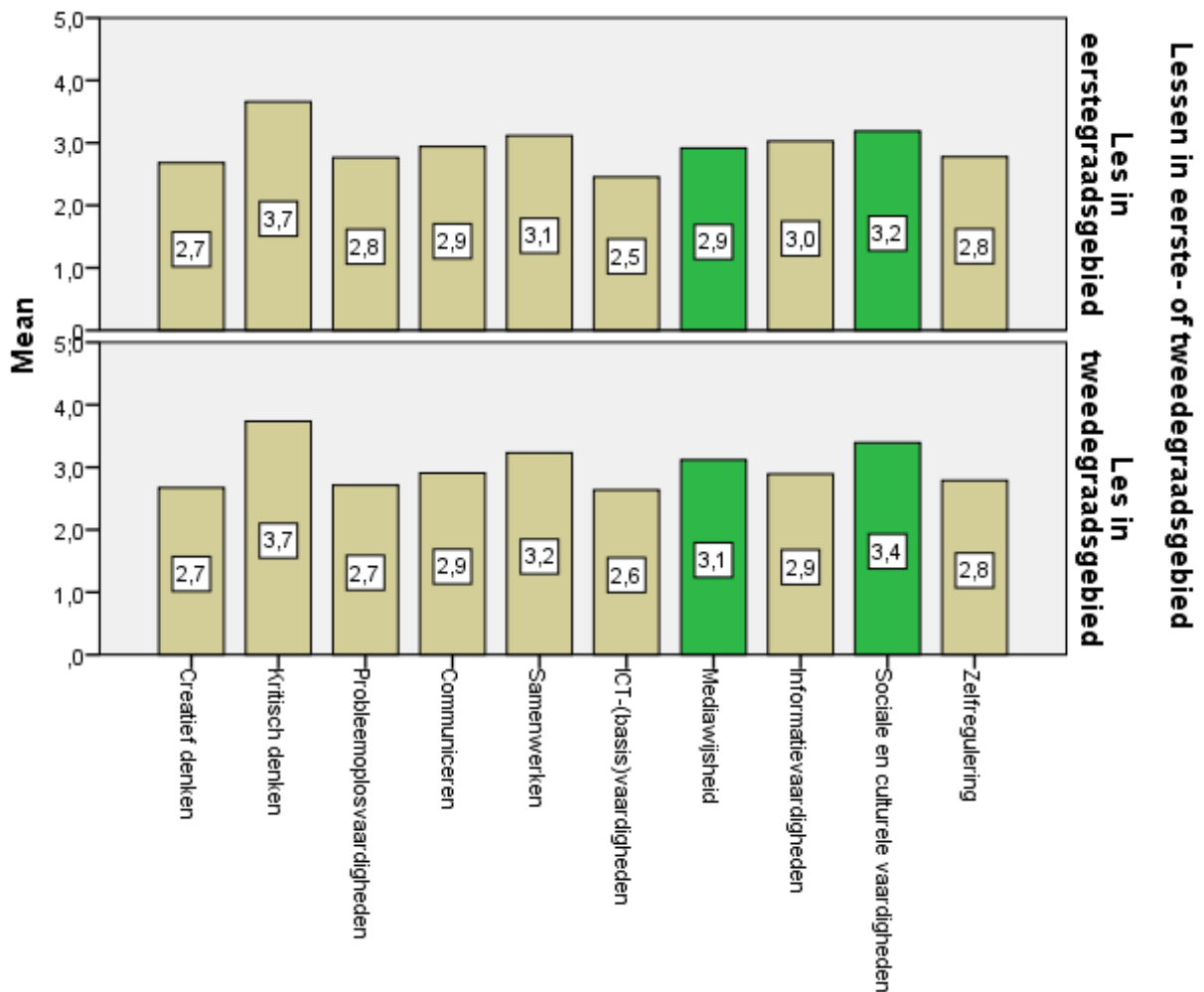
Note: Bij een groene kleur (staaf) is er sprake van een significant verschil

Hierboven een staafdiagram met de gemiddelde scores naar leeftijd; hoe hoger de gemiddelde score des meer aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

Leraren ouder dan 55 jaar scoren voor bijna alle vaardigheden hoger dan de overige groepen. Dit verschil is significant bij de vaardigheid probleemoplosvaardigheden en zelfregulering; Leraren ouder dan 55 jaar besteden significant meer aandacht aan de vaardigheid probleemoplosvaardigheden dan leraren die in de groep 36-45 jaar zitten. En leraren ouder dan 55 jaar besteden significant meer aandacht aan de vaardigheid zelfregulering dan leraren jonger dan 36 jaar.

3.4.3 GRAADGEBIED

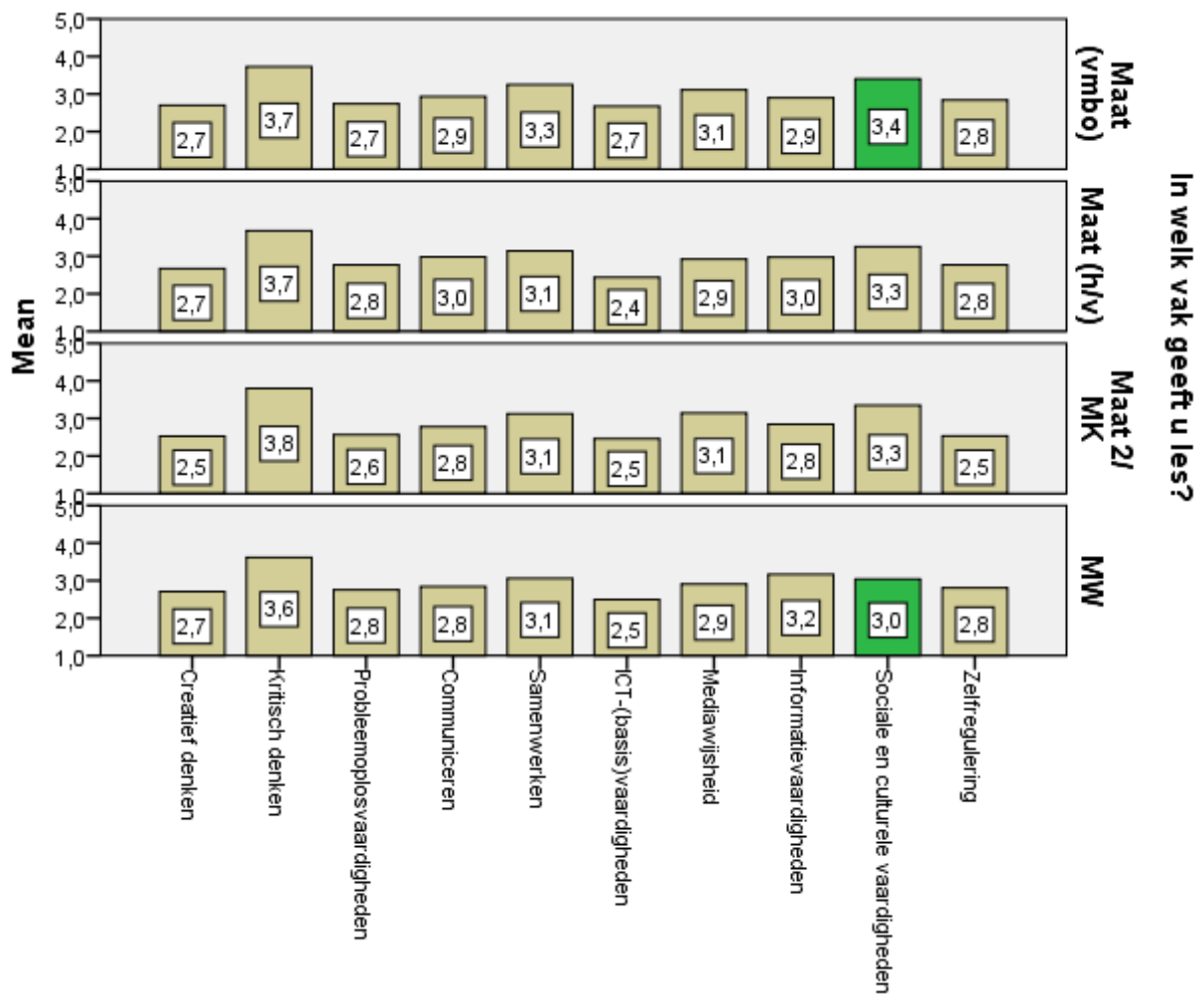

Note: Bij een groene kleur (staaf) is er sprake van een significant verschil

Hierboven een staafdiagram met de gemiddelde scores naar graadgebied; hoe hoger de gemiddelde score des meer aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

Voor samenwerken, ICT-(basis)vaardigheden, mediawijsheid en sociale en culturele vaardigheden geldt dat de gemiddelde scores op deze vaardigheden hoger zijn bij lessen in het tweedegraads gebied dan het eerstegraads gebied; alleen voor de vaardigheid sociale en culturele vaardigheden en mediawijsheid is dit verschil significant (sig.<.05). Voor probleemoplosvaardigheden en informatievaardigheden geldt juist dat de gemiddelde score op deze vaardigheden hoger zijn bij lessen in het eerstegraads gebied dan in het tweedegraads gebied. Voor de vaardigheden communiceren, creatief denken en zelfregulering is er geen verschil gevonden in de scores gekeken naar graadgebied.

3.4.4 Vak

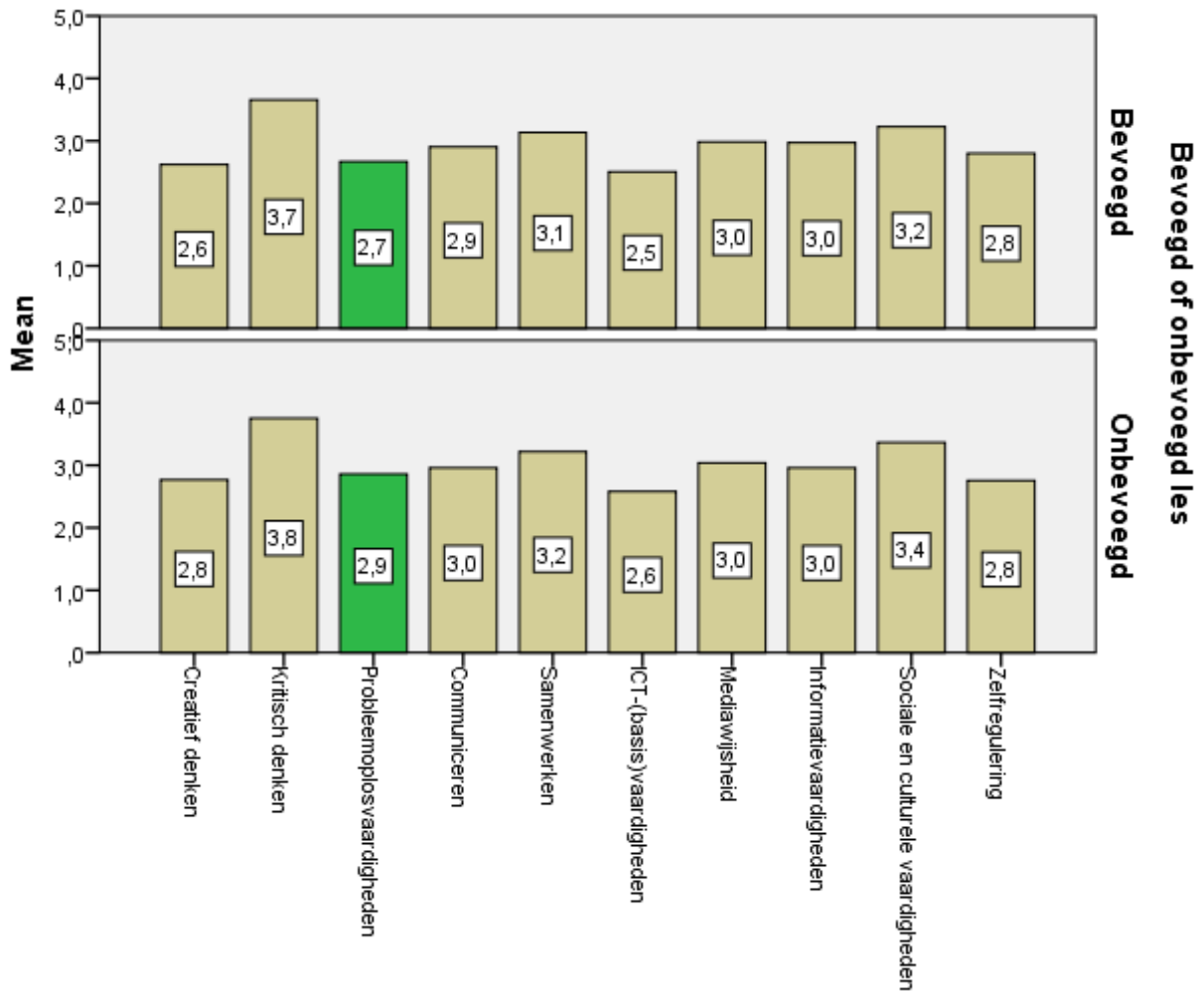

Note: Bij een groene kleur (staaf) is er sprake van een significant verschil

Hierboven een staafdiagram met de gemiddelde scores naar vak; hoe hoger de gemiddelde score des meer aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

Er is geen duidelijk patroon te vinden bij de scores van de verschillende vaardigheden gekeken naar leeftijd. Voor sociale en culturele vaardigheden is een significant verschil gevonden; leraren die lesgeven in het vak Maatschappijleer (v/mbo) besteden significant meer aandacht aan sociale en culturele vaardigheden dan leraren die lesgeven in het vak Maatschappijwetenschappen.

3.4.5 BEVOEGDHEID

Note: Bij een groene kleur (staaf) is er sprake van een significant verschil

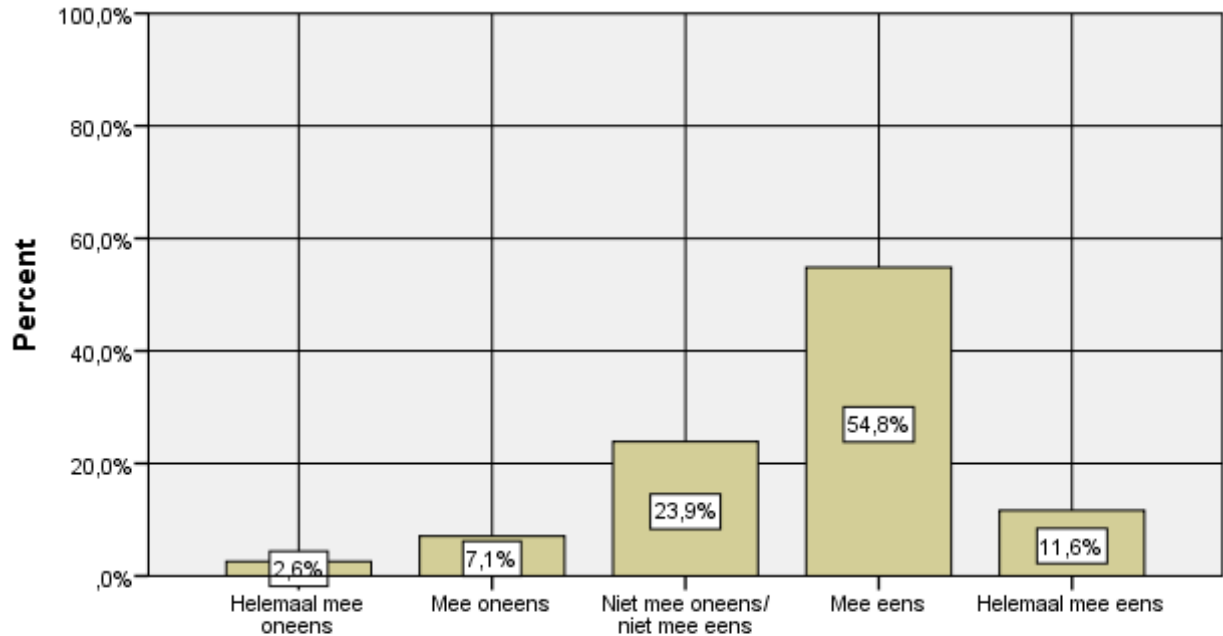
Hierboven een staafdiagram met de gemiddelde scores naar bevoegdheid; hoe hoger de gemiddelde score des meer aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden.

Voor creatief denken, kritisch denken, probleemoplosvaardigheden, communiceren, samenwerken, ICT-(basis)vaardigheden en sociale en culturele vaardigheden geldt dat de gemiddelde scores op deze vaardigheden hoger zijn bij leraren die lessen onbevoegd geven dan de scores van leraren die lessen bevoegd gegeven; alleen voor de vaardigheid probleemoplosvaardigheden is dit verschil significant ($\text{sig} < .05$). Voor de vaardigheden mediawijsheid, informatievaardigheden en zelfregulering is geen verschil gevonden in de scores.

3.5 TOEKOMST EN TOERUSTING

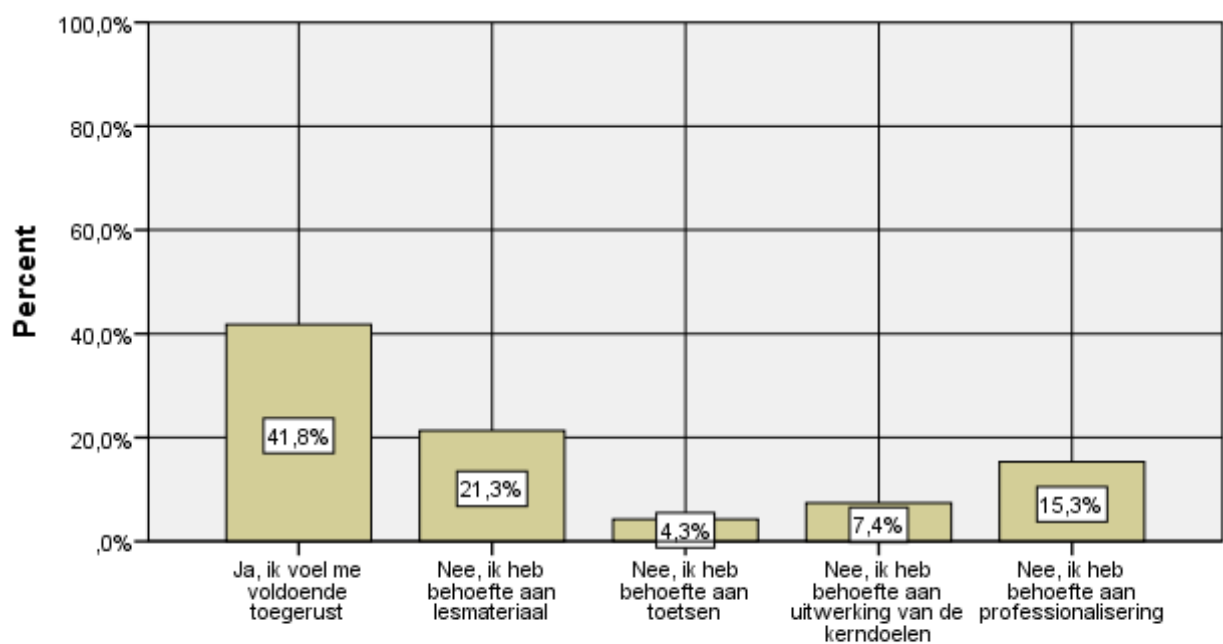
In de vragenlijst moesten leraren antwoorden op de volgende twee stellingen: “ik ben van plan om in de toekomst de 21^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven” en “ik voel me voldoende toegerust om deze 21^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven”

Tweede geeft aan het eens/helemaal eens te zijn met de eerste stelling (66.6%). 8.7% van de leraren geeft aan het niet eens te zijn met de stelling. Zie figuur hieronder.

Ik ben van plan om in de toekomst de 21e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven.

Een meerderheid (58.2%) voelt zich niet voldoende toegerust tegenover 41.8% die zich wel voldoende toegerust voelt de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven. Zie figuur hieronder

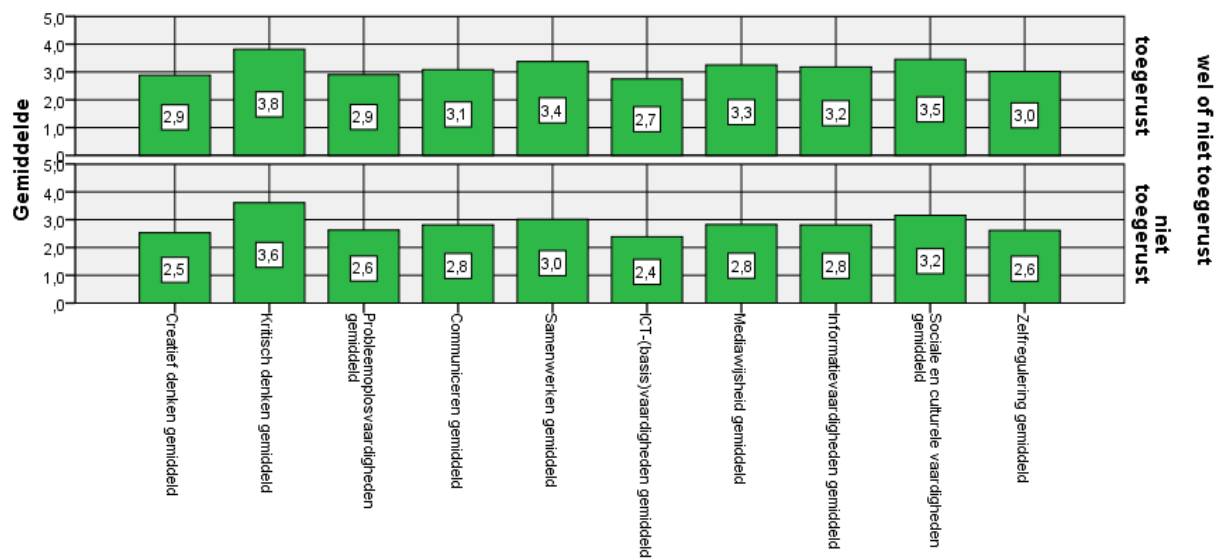
Ik voel mij voldoende toegerust om deze 21e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven.

Bij de laatste stelling konden de leraren ook aangeven of ze ergens anders behoefte aan hadden. 9.9% van de leraren heeft deze optie gekozen. Opvallend is dat de meeste leraren hierin aangeven behoefte hebben aan meer tijd voor hun lessen. Daarnaast is ook aangegeven behoefte te hebben aan betere ICT-faciliteiten.

3.5.1 TOERUSTING EN 21E EEUWSE VAARDIGHEDEN

Is er een verband tussen ‘toerusting’ en de mate van aandacht voor de vaardigheden? Bij ‘toerusting’ zijn de leraren onderverdeeld in twee groepen op basis van de laatste stelling. De eerste groep bestaat uit de 41.8% van de leraren die aangeven zich voldoende toegerust te voelen (n=147). De overige respondenten (58.2%) komen in de tweede groep die die zich niet voldoende toegerust voelen (n=205). In hoofdstuk 2 is dit tijdens de onderzoeksmethode al aan bod gekomen (zie 2.2.4 Toerusting)

In alle gevallen is de score op de mate van aandacht voor de verschillende vaardigheden hoger bij de groep leraren die aangeeft zich voldoende toegerust te voelen (groep 1). De verschillen tussen de twee groepen zijn bij elke afzonderlijke vaardigheid statistisch significant (sig.<.05). Zie onderstaande figuur voor de verschillen tussen de twee groepen. En tabel 11 voor de bijbehorende significantieniveaus.

Note: Bij een groene kleur (staaf) is er sprake van een significant verschil

Tabel 11: Significantieniveau toegerust

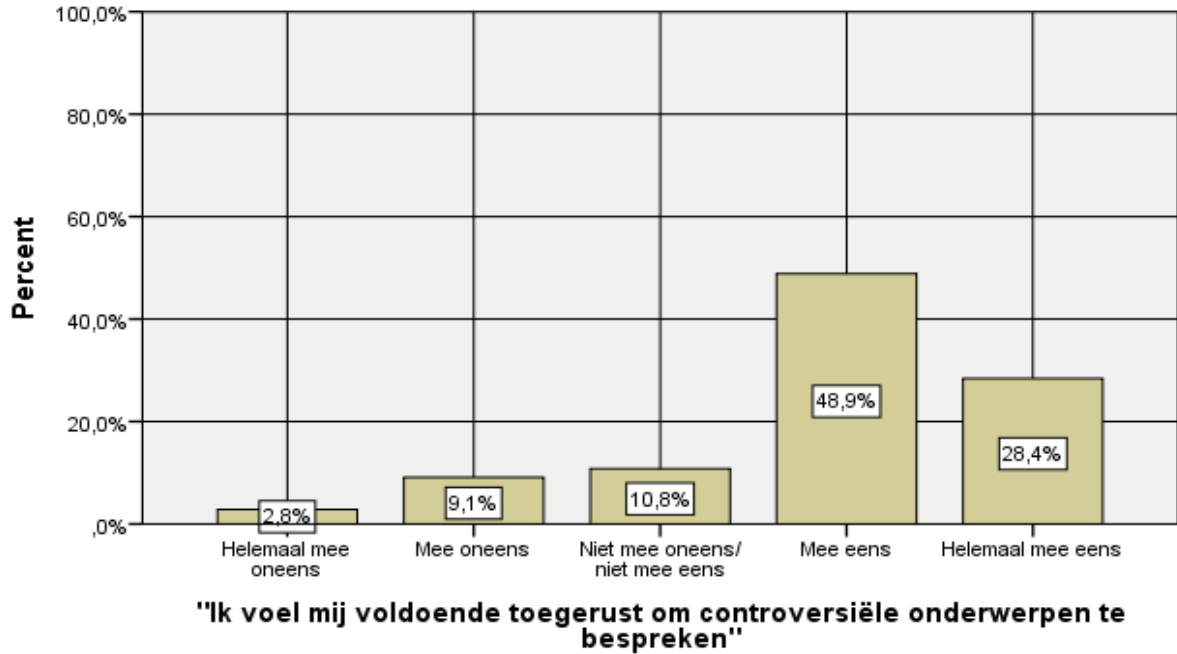
	Sig.
Creatief denken	.000
Kritisch denken	.005
Probleemoplosvaardigheden	.001
Communiceren	.001
Samenwerken	.000
ICT-(basis)vaardigheden	.000
Mediawijsheid	.000
Informatievaardigheden	.000
Sociale en culturele vaardigheden	.001
Zelfregulering	.000

Significante waarden zijn in het groen

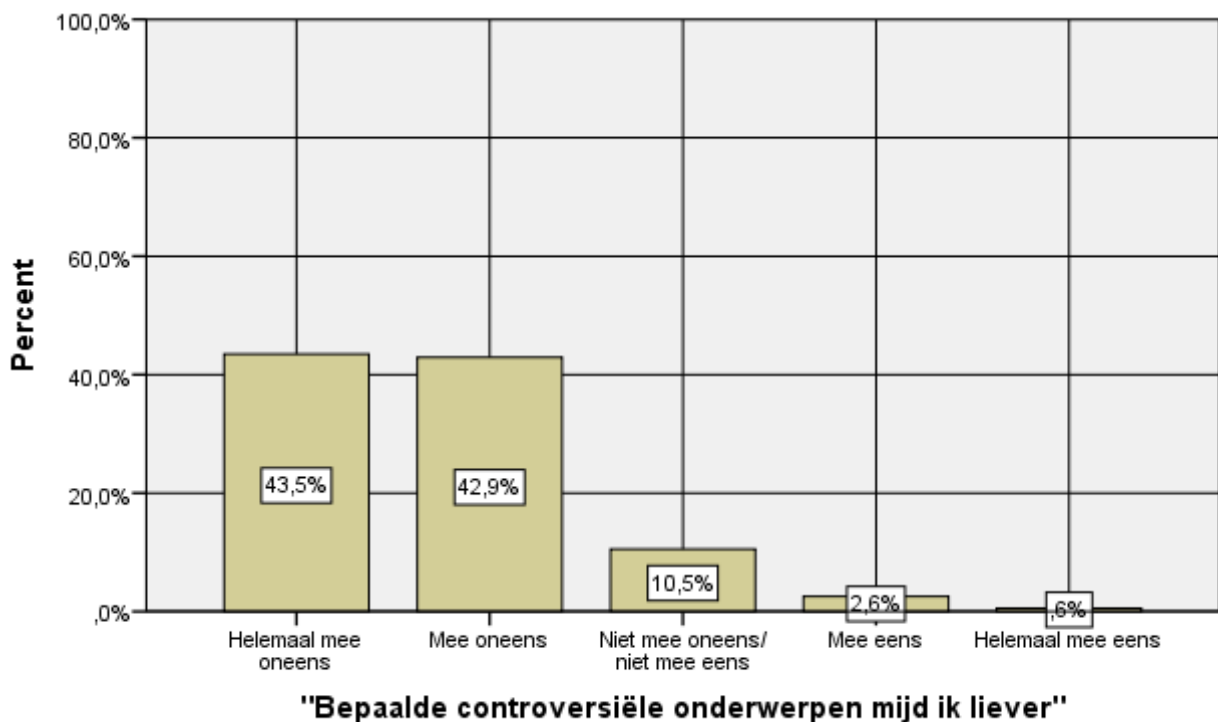
3.6 CONTROVERSIËLE ONDERWERPEN

Leraren Maatschappijleer zijn in dit onderzoek gevraagd te antwoorden op de volgende twee stellingen: "Ik voel mij voldoende toegerust om controversiële onderwerpen te bespreken" en "Bepaalde controversiële onderwerpen mijd ik liever".

In onderstaande figuur de resultaten op de eerste stelling. Ruim driekwart (77.3%) van de leraren is het eens/helemaal eens met de stelling. 11.9% is het oneens/ helemaal oneens met de stelling, wat neerkomt op dat ongeveer 1 op de 8 leraren Maatschappijleer zich onvoldoende toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken.

In onderstaande figuur de resultaten op de eerste stelling. Een overgrote meerderheid van de leraren Maatschappijleer (86.4) is het oneens/ helemaal oneens met de stelling. 3.2% van leraren mijd bepaalde is het eens/ helemaal eens met de stelling "bepaalde controversiële onderwerpen mijd ik liever".

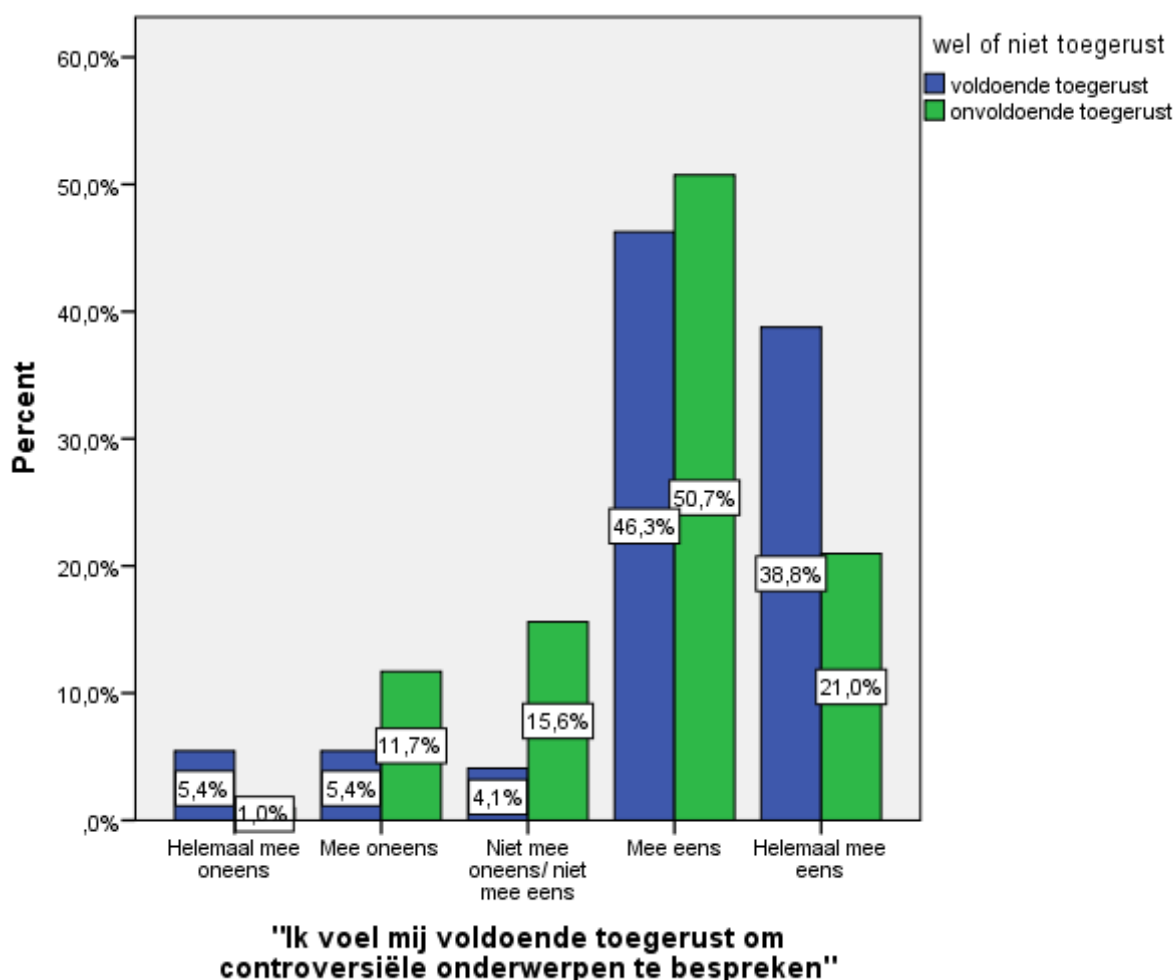
Verder is bij de laatste stelling gevraagd naar voorbeelden van controversiële onderwerpen die de leraren liever mijden. 130 respondenten hebben hier een antwoord ingevuld. Vele onderwerpen genoemd. Hieronder een tabel met een top 5 van de verschillende onderwerpen die het vaakst genoemd zijn.

Tabel 12: Top 5 controversiële onderwerpen

	Onderwerp	Aantal keren genoemd
1	Homoseksualiteit en geaardheid	44
2	Vluchtelingen	18
3	Turkije en Erdogan	17
4	Geloof en religie	17
5	Terrorisme en aanslagen	15

Note: leraren konden meerdere onderwerpen noemen

Ten slotte is bij de eerste stelling "Ik voel mij voldoende toegerust om controversiële onderwerpen te bespreken" gekeken of er verbanden zijn tussen leraren die zich voldoende toegerust voelen (blauwe staven) en leraren die die zich niet voldoende toegerust voelen (groene staven) de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen. Gekeken is naar resultaten van de vragen die gaan over controversiële onderwerpen. Dit is gedaan middels een chi kwadraat toets in SPSS

In het staafdiagram hierboven is te zien dat mensen die zich voldoende toegerust voelen voor de 21^e eeuwse vaardigheden (85,1%) zich ook voldoende toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken. Voor mensen die zich onvoldoende toegerust voelen voor de 21^e eeuwse vaardigheden is dat 71,7%, wat lager is. Het verschil is significant gebleken (sig.=.000).

Bij de vraag “bepaalde controversiële onderwerpen mijnd ik liever” is de chi kwadraat toets niet te gebruiken, omdat meer dan 20% van de cellen een verwachte waarde hebben van 5 of lager hebben (de Vocht, 2016). Bij dit verband hebben 3 cellen, samen goed voor 30%, een verwachte waarden die lager is dan 5. Hierdoor mag deze toets niet gebruikt worden. Dat is ook logisch gekeken naar het kleine aantal leraren als antwoord gegeven ‘mee eens’ en ‘helemaal mee eens’ (3.2%). Dit aantal ligt stukken lager dan het onderzoek van ‘DUO onderwijsonderzoek’ bij een soortgelijke vraag onder leraren, waar ongeveer 11% aangeeft bepaalde controversiële onderwerpen te vermijden. Dit verschil kan eventueel verklaard worden uit het feit dat in lessen Maatschappijleer juist deze onderwerpen vaak aan bod komen en leraren daarop voorbereid zijn en er ook doelbewust aandacht aan besteden. Het onderwerp terrorisme of homoseksualiteit zal in een les Wiskunde minder snel besproken worden, dan in een les Maatschappijleer welke juist maatschappelijk en controversiële onderwerpen in de les besproken worden

Nu de resultaten gepresenteerd zijn, zie het volgende hoofdstuk voor de conclusies.

HOOFDSTUK 4: CONCLUSIES

4.1 CONCLUSIES

In het vorige zijn uitvoerig de resultaten behandeld. In het volgende worden conclusies behandeld.

Hiertoe zal bij wijze van herinnering de onderzoeksvraag eenmaal herhaald worden:

In welke mate wordt in de lessen Maatschappijleer in Nederland aandacht besteed aan de 21^e eeuwse vaardigheden, en zijn leraren Maatschappijleer van plan in de toekomst de vaardigheden een grote(re) rol te geven en voelen zij zich hiervoor voldoende toegerust?

De conclusies worden in onderstaande per deelvraag gepresenteerd

Deelvraag 1: In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer bekend met de vaardigheden en in hoeverre vinden zij het belangrijk er aandacht aan te besteden?

De meeste leraren Maatschappijleer zijn bekend met de 21^e eeuwse vaardigheden en vinden het belangrijk dat er aandacht wordt besteed aan deze vaardigheden. Daarnaast geven de meeste leraren aan bewust aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden in hun lessen en beoordelen de meeste leraren hun leerlingen bewust op de 21^e eeuwse vaardigheden.

Deelvraag 2: In welke mate wordt aandacht besteed aan de afzonderlijke 21^e vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland en welke vaardigheden komen het vaakst en minst vaak aan bod in de lespraktijk/lessen?

Leraren Maatschappijleer besteden in verschillende mate aandacht aan de 21^e eeuwse vaardigheden. De aandacht voor de 21^e vaardigheden ligt tussen regelmatig en vaak. De vaardigheden kritisch denken, sociale en culturele vaardigheden en samenwerken komen het vaakst aan bod in de lessen Maatschappijleer in Nederland; kritisch denken komt 'vaak' aan bod en sociale en culturele vaardigheden en samenwerken regelmatig. De vaardigheden creatief denken en ICT-(basis)vaardigheden komen het minst aan bod in de lessen Maatschappijleer, te weten regelmatig.

Wat regelmatig of vaak is volgens een leraar, is niet goed te bepalen. Wel kan geconcludeerd worden dat leraren weinig kiezen voor de positieve kant van de schaal (vaak, bijna altijd) en ook weinig voor de negatieve kant van de schaal (bijna nooit).

Deelvraag 3: Wat is het verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer en het landelijke onderzoek van het SLO in het funderend onderwijs?

Leraren Maatschappijleer scoren *beduidend hoger* bij de vaardigheden kritisch denken, mediawijsheid en informatievaardigheden vergeleken met de scores van leraren in het funderend onderwijs.

Bij de vaardigheden communiceren en sociale en culturele vaardigheden scoren leraren Maatschappijleer respectievelijk hoger en iets hoger vergeleken met de scores van leraren in het funderend onderwijs.

Op de volgende vaardigheden scoren leraren Maatschappijleer iets lager vergeleken met leraren in het funderend onderwijs: creatief denken, probleemoplosvaardigheden, ICT-(basis)vaardigheden, zelfregulering. Op de vaardigheid samenwerken scoren leraren Maatschappijleer lager vergeleken met de scores van de leraren in het funderend onderwijs in het onderzoek van het SLO.

Deelvraag 4: In hoeverre is er verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden in de lessen Maatschappijleer in Nederland gekeken naar leeftijd, geslacht, graadgebied, de verschillende vakken Maatschappijleer³⁵ en onderwijsbevoegdheid?

Leraren Maatschappijleer die vrouw zijn besteden in hun lessen meer aandacht aan alle 21^e eeuwse vaardigheden, dan leraren Maatschappijleer die man zijn. Voor de meeste vaardigheden is dit verschil

---

³⁵ Maatschappijleer(vmbo), Maatschappijleer (havo/vwo), Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen.

significant, te weten: creatief denken, kritisch denken, communiceren, samenwerken, mediawijsheid, informatievaardigheden en sociale en culturele vaardigheden.

Leraren boven de 55 jaar scoren op bijna elke vaardigheid hoger dan de andere leeftijdscategorieën. Hierbij zijn bij twee vaardigheden significante verschillen gevonden: probleemoplosvaardigheden en zelfregulering. Voor probleemoplosvaardigheden geldt dat leraren ouder dan 55 jaar significant meer aandacht besteden aan deze vaardigheid dan leraren tussen de 35 en 46 jaar. Voor de vaardigheid zelfregulering geldt dat leraren ouder dan 55 jaar significant meer aandacht besteden aan deze vaardigheid dan leraren jonger dan 36 jaar.

Gekeken naar graadgebied zijn bij twee vaardigheden significante verschillen gevonden: sociale en culturele vaardigheden en mediawijsheid. Leraren lesgevend in het tweedegraads gebied besteden significant meer aandacht aan deze vaardigheden dan leraren in het eerstegraads gebied.

Gekeken naar vak is er geen verschil met betrekking tot de vaardigheden voor Maatschappijleer (vmbo), Maatschappijleer (havo/vwo), Maatschappijleer 2/ Maatschappijkunde of Maatschappijwetenschappen. Uitzondering hierop is de vaardigheid sociale en culturele vaardigheden; Er significant meer aandacht voor sociale en culturele vaardigheden bij het vak Maatschappijleer (vmbo) dan bij het vak Maatschappijwetenschappen. Dit kwam ook naar voren bij het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) in het funderend onderwijs. Zij verklaarden dit verschil uit de grotere leerling populatie en grotere diversiteit in het vmbo. Dit zou volgens hen aanleiding kunnen zijn voor dit verschil in mate van aandacht voor de vaardigheid sociale en culturele vaardigheden.

Gekeken naar leraren die bevoegd hun lessen verzorgen en leraren die onbevoegd hun lessen verzorgen zijn geen significante verschillen gevonden. Uitzondering hierop is de vaardigheid probleemoplosvaardigheden; er is significant meer aandacht voor probleemoplosvaardigheden bij leraren die onbevoegd hun lessen verzorgen dan leraren die bevoegd hun lessen verzorgen.

Deelvraag 5: In hoeverre zijn leraren Maatschappijleer van plan in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden en in hoeverre voelen zij zich daarvoor toegerust?

De meerderheid van de leraren geeft aan van plan te zijn in de toekomst de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven. Zij voelen zich echter niet voldoende toegerust hiervoor.

Deelvraag 6: En als leraren zich onvoldoende toegerust voelen met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden, waar hebben zij dan behoefte aan?

Leraren Maatschappijleer die zich niet voldoende toegerust voelen de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen, hebben vooral behoefte aan lesmateriaal en professionalisering. Daarnaast hebben zij ook behoefte aan meer tijd en betere ICT-faciliteiten.

Deelvraag 7: In hoeverre is er verschil tussen de mate van aandacht voor de 21^e eeuwse vaardigheden gekeken naar in hoeverre leraren zich voldoende toegerust voelen de 21^e vaardigheden een grote(re) rol te geven in hun lessen?

Leraren die aangeven zich voldoende toegerust te voelen om de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven, besteden duidelijk meer aandacht aan de 21^e vaardigheden dan de groep die zich niet voldoende toegerust voelt. Dus leraren die zich voldoende toegerust voelen besteden in hun lessen meer aandacht aan de 21^e eeuwse vaardigheden dan leraren die zich niet voldoende toegerust voelen.

Deelvraag 8: In hoeverre voelen leraren Maatschappijleer zich toegerust om controversiële onderwerpen in de lessen te bespreken? En in hoeverre is er een verband met leraren die zich (on)voldoende toegerust voelen in de toekomst aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden in hun lessen?

Leraren Maatschappijleer voelen zich voldoende toegerust om controversiële onderwerpen te bespreken in de klas. Een klein deel geeft aan niet voldoende toegerust te zijn. Opvallend is dat een klein deel aangaf dat niet te zijn, daar Maatschappijleer bij uitstek een vak is waarbij controversiële onderwerpen aan de orde (horen te) komen. Ook mijden (de meeste) leraren Maatschappijleer bepaalde controversiële onderwerpen niet. Echter geldt ook hier weer dat een klein deel van de leraren dit wel doen.

HOOFDSTUK 5: DISCUSSIE

5.1 DISCUSSIE

Het doel in dit onderzoek was het verkrijgen van een breed beeld van de mate waarin 21^e eeuwse vaardigheden in lessen in het voortgezet onderwijs bij het vak Maatschappijleer in Nederland voorkomen en of leraren Maatschappijleer hierbij voldoende ondersteuning ervaren. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van de vragenlijst (aangepast) van SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014) welke volledig is ingevuld door 352 leraren Maatschappijleer. Dit onderzoek is representatief (gekeken naar leeftijd en geslacht) en de resultaten van het onderzoek zouden bij herhaling hetzelfde moeten zijn.

Dat de meeste leraren bekend zijn met de 21^e eeuwse vaardigheden is in dit onderzoek wel duidelijk naar voren gekomen; het is een actueel onderwerp in het onderwijsdebat. Deze uitkomst is in overeenstemming met de verwachting die eerder gedaan werd. De meeste leraren Maatschappijleer geven bewust aandacht de vaardigheden en vinden dit ook belangrijk. Dit komt overeen met de literatuur waarin consensus is over het belang van de vaardigheden.

De vaardigheden kritisch denken, sociale en culturele vaardigheden en samenwerken kwamen in dit onderzoek naar voren als de vaardigheden die de meeste aandacht genieten onder leraren Maatschappijleer. Dit is niet helemaal tegen de verwachtingen in. De mate van aandacht bij Maatschappijleer en Maatschappijkunde op het vmbo hangen samen met de resultaten van het onderzoek van Gelinck, Jansma en Fisser (2017). In hun onderzoek kwam naar voren in de examenprogramma's van beide vakken vooral de vaardigheden kritisch denken, mediawijsheid en sociale en culturele vaardigheden voorkomen. Kritisch denken en sociale en culturele vaardigheden en mediawijsheid genieten in dit thesisonderzoek, samen met de vaardigheid samenwerken, de meeste aandacht in de lessen op het vmbo bij Maatschappijleer en Maatschappijkunde. In hetzelfde onderzoek van Gelinck, Jansma en Fisser (2017) werd duidelijk dat de vaardigheden creatief denken, ICT-(basis)vaardigheden, probleemoplosvaardigheden en zelfregulering niet voorkomen in de examenprogramma's op het vmbo (exclusief preambule). Dit komt overeen met de resultaten met betrekking tot de mate van aandacht voor die vaardigheden, daar deze vaardigheden de minste aandacht genieten in de lessen van leraren Maatschappijleer op het vmbo. Er lijkt hier dus een verband te zijn tussen de vaardigheden genoemd in examenprogramma's en de mate van aandacht in de lessen Maatschappijleer.

Wel is het opvallend en tegen de verwachtingen in dat de vaardigheden probleemoplosvaardigheden en creatief denken relatief weinig aandacht krijgen in de lessen Maatschappijleer (havo/vwo) en Maatschappijwetenschappen, temeer omdat deze expliciet in de exameneindtermen van Maatschappijleer staan en in verschillende literatuur met betrekking tot het vak Maatschappijleer voorkomen.³⁶

Op basis van de resultaten van dit onderzoek is het aan te bevelen ervoor te zorgen dat meer aandacht wordt besteed aan de hogere denkvaardigheden. Dit in het bijzonder bij Maatschappijleer (havo/vwo) en Maatschappijwetenschappen. In vergelijking met de andere vaardigheden komen zij namelijk niet allemaal duidelijk naar voren als vaardigheden die de meeste aandacht genieten (met uitzondering van kritisch denken). Belangrijk is om te kijken naar wat leraren Maatschappijleer in de praktijk doen. Dus doen ze wel wat ze zeggen? Als blijkt dat ze daadwerkelijk weinig doen met die vaardigheden, moet onderzocht waarom zij daar weinig aandacht aan besteden. Ook kan bij de opleidingsinstituten gekeken in hoeverre de hogere denkvaardigheden terugkomen in de opleidingen. Ook kan gekeken worden bij de verschillende (boek)methodes die gebruikt worden in de lessen en in hoeverre deze aandacht besteden aan de hogere denkvaardigheden.

De vaardigheid kritisch denken komt in de resultaten van dit thesisonderzoek duidelijk naar voren als de vaardigheid die verreweg de meeste aandacht geniet in de lessen Maatschappijleer, ongeacht of er gekeken

---

³⁶ *Achteraf ben ik erop geattendeerd/ achter gekomen dat creatief denken zoals omschreven in het conceptueel kader van Thijs, Fisser en van der Hoeven, niet geheel overeenkomt met de omschrijving bij het vak Maatschappijleer.*

wordt naar geslacht, leeftijd, graadgebied, vak en bevoegdheid. Dit komt geheel overeen met literatuur (Jeliazkova en Hoppe, 2012; Ruijs, 2012; van der Hoek, 2012; Olgers, e.a., 2010).

Uit de resultaten blijkt dat er een significant verschil is tussen de mate van aandacht bij lessen Maatschappijwetenschappen en lessen Maatschappijleer op het vmbo. Dit komt gedeeltelijk overeen met de verwachting dat Maatschappijleer op het vmbo meer aandacht in de lessen voor sociale en culturele vaardigheden dan op het havo en vwo. Tussen Maatschappijkunde, Maatschappijleer (havo/vwo) en Maatschappijwetenschappen zijn, tegen de verwachting in, met betrekking tot de sociale en culturele vaardigheden geen significante verschillen gevonden. Verwacht werd dat in de lessen Maatschappijleer (havo en vwo) significant minder aandacht besteed zou worden aan sociale en culturele vaardigheden dan in de lessen op het vmbo. Verklaring dat deze verwachting niet is uitgekomen, zou kunnen zijn dat sociale en culturele vaardigheden bij alle vakken Maatschappijleer terugkomen in de literatuur als horende bij het vak en terugkomen in de examenprogramma's van de vakken Maatschappijleer.

Verwacht resultaat is dat leraren Maatschappijleer, net als leraren in het funderend onderwijs, zich onvoldoende toegerust voelen de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven in de toekomst. Dit kan zorgwekkend zijn en op basis van onderstaande zouden leraren ondersteuning moeten krijgen om zich voldoende toegerust te voelen

Duidelijk is in dit thesisonderzoek gebleken dat leraren die zich voldoende toegerust voelen de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) rol te geven, significant meer aandacht besteden aan alle 21^e eeuwse vaardigheden. Dit zou kunnen betekenen dat toerusting een belangrijk aspect is voor leraren. De politiek, scholen en leraren zouden meer energie moeten steken in de toerusting van leraren. Hierdoor komt meer aandacht voor de vaardigheden in de lessen die de leerlingen nodig hebben om te kunnen *functioneren in en bij te dragen aan de 21^e eeuwse samenleving*.

Ook is een verband gevonden tussen toerusting en het bespreken van controversiële onderwerpen, waarbij leraren die zich voldoende toegerust voelen de 21^e vaardigheden een grote(re) rol te geven, zich ook vaker voldoende toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken.

Toerusting onder leraren, met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden, lijkt op basis van dit thesisonderzoek een positieve invloed te hebben op het voldoende toegerust zijn bij bespreken van controversiële onderwerpen. Juist omdat het bespreken van controversiële onderwerpen als een belangrijk onderdeel wordt gezien voor het vak Maatschappijleer geldt ook hier dat politiek, scholen en leraren zelf meer energie moeten steken in 'toerusting' met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden.

Op basis van de resultaten hebben leraren Maatschappijleer behoefte aan ondersteuning in de vorm van professionalisering en lesmateriaal. Volgens het onderzoek van Thijs, Fisser en van der Hoeven (2014) is professionalisering van groot belang om de 21^e eeuwse vaardigheden goed vorm te kunnen geven. Ook stellen zij, hiermee samenhangend, dat het opleidingsaanbod bij de tijd te houden van belang is voor een goede toerusting van leraren.

In het bijzonder geven leraren Maatschappijleer aan dat zij ondersteuning nodig hebben om de 21^e eeuwse vaardigheden een grote(re) te geven, in de vorm van tijd en betere ICT-faciliteiten.

Opvallend resultaat en niet voorzien is de conclusie dat vrouwen meer aandacht besteden aan de meeste 21^e eeuwse vaardigheden dan mannen. Op basis van theorie en literatuur in dit thesisonderzoek is dit niet goed te verklaren. Het kan eventueel te maken kunnen hebben met het verschil in de maatschappelijke positie van vrouwelijke en mannelijke leraren. Betekent aandacht voor een man hetzelfde als voor een vrouw of zit daar een verschil? Hebben vrouwen het gevoel harder te moeten werken om zich te bewijzen tegenover mannen; dat er sprake is van arbeidsdiscriminatie op basis van geslacht (in het nadeel van vrouwen) is evident. Zou het kunnen zijn dat vrouwen hierdoor meer hun 'best' doen en zodoende meer aandacht besteden aan de vaardigheden? Reageren leerlingen anders op vrouwelijke dan op mannelijke leraren en zo ja, heeft dat te maken met het resultaat in dit thesisonderzoek waarin vrouwelijke leraren meer aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden dan mannelijke leraren? Of heeft het te maken met dat vrouwen vaker part-time werken dan mannelijke leraren?

Dat dit resultaat het waard is om verder te onderzoeken is naar mijn mening erg interessant, daar de meeste verschillen in de mate van aandacht van de 21^e eeuwse vaardigheden gevonden zijn tussen mannen en vrouwen.

De verwachting dat leraren die bevoegd lessen Maatschappijleer verzorgen meer aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden is niet uitgekomen. De meerwaarde van een onderwijsbevoegd, zoals in hoofdstuk 1 is behandeld komt niet terug in meer aandacht voor de vaardigheden in de lessen bij leraren die een juiste onderwijsbevoegdheid hebben. Dit kan te maken hebben met het feit dat alle leraren in het onderzoek ofwel een andere bevoegdheid hadden, ofwel de opleiding Maatschappijleer volgen. Bevoegdheid lijkt geen indicator te zijn van meer aandacht voor de vaardigheden. Ook kan het zijn dat leraren die bevoegd zijn Maatschappijleer te geven iets anders verstaan onder bepaalde vaardigheden waardoor dit verschil niet is teruggekomen in dit thesisonderzoek. Of denken leraren die niet bevoegd zijn veel aandacht te besteden aan de vaardigheden, terwijl ze dat feitelijk niet doen?

In dit thesisonderzoek is duidelijk geworden dat leraren Maatschappijleer beduidend meer aandacht besteden aan de vaardigheden kritisch denken, mediawijsheid en informatievaardigheden, vergeleken met leraren in het funderend onderwijs. Dit is niet geheel zonder verwachting, daar deze vaardigheden in literatuur en de examenprogramma's terugkomen. Dit resultaat laat zien dat deze vaardigheden daadwerkelijk 'horen' bij het vak Maatschappijleer, en meer dan bij andere vakken beduidend meer aandacht genieten (gemiddeld gezien).

5.2 BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK EN AANBEVELINGEN

Er zijn enkele beperkingen die ik hier zal presenteren. In eerste instantie waren er technische problemen bij de online vragenlijst op het moment dat die voor het eerst verstuurd werd. Na telefonisch contact met 'www.thesisools' is dit technische probleem bevestigd en opgelost. Dit heeft ongetwijfeld invloed gehad op de respons. In de tweede email (herinneringsmail) is dit gecommuniceerd met de leraren die benaderd zijn voor dit thesisonderzoek, waardoor dit negatieve effect zo weinig mogelijk 'schade' heeft berokkend.

Daarnaast was dit thesisonderzoek afhankelijk van de lijst DUO. Nadelen van deze lijst waren dat sommige nummers niet bleken te kloppen en dat sommige nummers van scholen er niet op stonden. Sommige vestigingen ook niet in de lijst. Desalniettemin was dit wel de meest complete lijst die voorhanden is.

In dit onderzoek lijkt verder een oververtegenwoordiging te zijn van docenten die lesgeven in het eerstegraads gebied. Dit kan de externe validiteit van de resultaten in het geding brengen.

Verder is de oorspronkelijke vragenlijst van het SLO aangepast. Dat heeft eventueel negatieve invloed op de validiteit en betrouwbaarheid van de vragenlijst. Echter door de wijzigingen nauwkeurig beschreven en besproken te hebben in de onderzoeksmethode is getracht deze 'negatieve invloed' te beperken.

Ook moet een kanttekening geplaatst worden bij de enquête zelf. Leraren moesten aangeven in hoeverre zij aandacht besteden aan bepaalde vaardigheden. Hierbij konden ze kiezen uit bijna altijd, vaak, regelmatig, soms en bijna nooit. Alleen is het moeilijk om te bepalen wat deze antwoorden precies inhouden. Ook kan elke leraar de antwoordmogelijkheden net iets anders interpreteren dan anderen.

Met betrekking tot de vragen is niet duidelijk gemaakt wat de 21^e eeuwse vaardigheden precies waren. Een beschrijving van de vaardigheden is niet gegeven. Dit is gedaan met het oog op een zo hoog mogelijke respons krijgen, daar 'lappen met tekst' een negatieve invloed zouden kunnen hebben op de respons.

Ook wordt niet duidelijk uit het onderzoek op welke wijze docenten de 21^e eeuwse vaardigheden aandacht geven in hun lessen. Hier is namelijk niet naar gevraagd. Dit thesisonderzoek richtte zich in verband met tijd en de grootte ervan enkel en alleen op de mate van aandacht voor de vaardigheden en niet op welke wijze. Dat dit van belang is om te onderzoeken is evident. Dit thesisonderzoek is namelijk een zelfbeoordeling. Leraren geven zelf aan in welke mate zij aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden. Hierdoor is de kans op sociaal wenselijke antwoorden hoger dan wanneer dit geen zelfbeoordeling was. Ook kan het zijn dat leraren zogenaamd 'onbewust onbekwaam' zijn. Dit houdt in dat zij aangeven bekwaam te zijn of veel aandacht te besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden, maar dat in de praktijk niet doen. Onbewust denkt de leraar dat die bekwaam is, terwijl het tegengestelde waar is. Dit kan een vertekening opleveren in de resultaten.

Verder is geen rekening gehouden met verschillen tussen vmbo-b, vmbo-k en vmbo-t. Echter daar (bijna) geen verschillen waren in hoe vaak de vaardigheden in de examenprogramma's Maatschappijleer voorkomen, leek dit niet interessant nader te bekijken. Alleen informatievaardigheden kwam iets vaker voor in het examenprogramma van vmbo-t, dan de overige niveaus op het vmbo (Gelinck, Jansma en Fisser, 2017).

Het toetsten van de representativiteit van steekproef gekeken naar graadgebied was eventueel mogelijk met het toevoegen van één of twee extra vragen. Dit is een gemiste kans de kwaliteit van het onderzoek te verhogen. Een representatieve toets op basis van meerdere relevante variabelen verhoogt de kracht en betrouwbaarheid van het onderzoek.

De mate van aandacht voor de vaardigheden is in dit onderzoek naar voren gekomen, maar niet is duidelijk op welke wijze de 21^e eeuwse vaardigheden aandacht krijgen in de lessen en in welke vorm. Eventueel zou een nieuw onderzoek hiernaar meer informatie opleveren om een beter beeld te krijgen over 21^e eeuwse vaardigheden in de onderwijspraktijk bij Maatschappijleer. Aan te raden is dit te doen middels kwalitatief onderzoek. Verder is vervolgonderzoek aan te raden om te onderzoeken hoe het komt dat vrouwelijke leraren meer aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden dan mannelijke leraren. Verder zou onderzoek naar de examenprogramma's bij de vakken Maatschappijleer op de havo en vwo zoals Gelinck, Jansma en Fisser (2017) dat hebben gedaan op het vmbo, zou een verrijking zijn voor de kennis met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden.

Dit thesisonderzoek heeft nieuwe kennis opgeleverd met betrekking tot de 21^e eeuwse vaardigheden en Maatschappijleer. Kritisch denken geniet relatief veel aandacht in de lessen. Voor creatief denken en probleemoplosvaardigheden geldt dat minder. Belangrijk is om verder te onderzoeken waar dat aan kan liggen, daar dit belangrijke vaardigheden zijn voor het vak Maatschappijleer.

Er zijn nog steeds leraren Maatschappijleer die zich niet voldoende toegerust voelen controversiële onderwerpen te bespreken in hun lessen. Interessant is om te kijken waar dit door komt en waarom zij dat 'voelen' en onder welke omstandigheden etc. Juist omdat het bespreken van controversiële onderwerpen onderdeel is van het vak Maatschappijleer. Bevestigd is dat leraren die zich voldoende toegerust voelen meer aandacht besteden aan de 21^e eeuwse vaardigheden.

Dit thesisonderzoek en zijn resultaten kunnen aanleiding zijn voor discussie onder leraren Maatschappijleer over welke vaardigheden zij zelf belangrijk.

BRONNEN

- Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., & Rumble, M. (2010). *Defining 21st century skills*. Melbourne: University of Melbourne.
- DeVellis, R.F. (2003). *Scale development: Theory and applications* (2nd Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Eck, E. van, Daalen, M. van, & Heemskerk, I. (2011). *Soft skills en sociale competenties in het secundair onderwijs*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Europese Unie (2002). *Key competencies: A developing concept in general compulsory education*. Brussels: Eurydice.
- Hinton, P., Brownlow, C., McMurray, I. (2004). *SPSS Explained*. Routledge, Londen.
- Fontein, P., Vloet, A., den Uijl, M., Prufer, P., Hendri, A., de Vos, K. (2017). *IPTO: Bevoegdheden en vakken in het vo*. IPTO, Centerdata, Tilburg.
- Gelinck, C., Jansma, N., Fisser, P. (2017). *21^e eeuwse vaardigheden in examenprogramma's vmbo*. SLO, Enschede.
- Gerritsen, S. (2014). *Essays on the production of human capital*. Gildeprint, Enschede.
- Grinsven van, V., Woud van der, L., Elpinck, E. (2017). *Integratie op school*. DUO onderwijsonderzoek, Utrecht.
- Hoek van der, B. (2012). *Meedoen alleen is niet genoeg: een verkenning van de verbinding tussen Maatschappijleer en Burgerschapsvorming*. Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijwetenschappen. Ipskamp drukkers, Enschede.
- Jeliazkova, M., Hoppe, R. (2012). *Kritisch denken over politieke problemen*. Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijwetenschappen. Ipskamp drukkers, Enschede.
- Law, N., Pelgrum, W. J., & Plomp, T. (2008). *Pedagogy and ICT use in schools around the world. Findings from the IEA Sites 2006 study*. Berlin: Springer.
- Olgers, T., Otterdijk, R., Ruijs, G., Kievid de, J., Meijs, L. (2010). *Handboek vakdidactiek Maatschappijleer*. Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijwetenschappen.
- Ledoux, G., Meijer, J., Veen, I. van der, & Breetvelt, I. (2013). *Meetinstrumenten voor sociale competenties, metacognitie en advanced skills*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Onderwijsraad (2000). *Advies Koers BVE*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Platform Onderwijs2032. (2016). *Ons onderwijs2032 Eindadvies*. Geraadpleegd van <http://ononderwijs2032.nl/wp-content/uploads/2016/01/Ons-Onderwijs2032-Eindadvies-januari-2016.pdf>
- Ruijs, G. (2012). *Denkgereedschap van Maatschappijleer: over hogere denkvaardigheden bij Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen*. Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijwetenschappen, Amsterdam
- Thijs, A., Fisser, P., Hoeven, M. van der. (2014). *21^e eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs*. SLO, Enschede
- Vocht de, A. (2016). *Basishandboek SPSS 24*. Bijleveld press, Utrecht.
- Voogt, J., Pareja Roblin, N. (2010). *21st Century skills. Discussienota*. Enschede: Universiteit Twente.

Wijnen, K., Janssens, W., Pelsmacker de, P., Kenhove van, P. (2002). *Marktonderzoek met SPSS*. Garant Uitgevers, Apeldoorn.

Zolingen, S.J. van (1995). *Gevraagd sleutelkwalificaties: Een studie naar sleutelkwalificaties voor het middelbaar beroepsopleiding*. Nijmegen: KUN.

Internetbronnen:

www.curriculumvandetoekomst.slo.nl

www.duo.nl

www.kennisnet.nl

www.thesistools.com

www.slo.nl

<https://www.examenblad.nl/vak/maatschappijleer/2017>

<https://www.examenblad.nl/examen/maatschappij-wetenschappen-havo/2017>

<https://www.examenblad.nl/vak/maatschappijleer/2017>

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/werken-in-het-onderwijs/vraag-en-antwoord/welke-onderwijsbevoegdheden-zijn-er>

<https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/convenanten/2013/09/19/nationaal-onderwijsakkoord-de-route-naar-geweldig-onderwijs/nationaal-onderwijsakkoord-de-route-naar-geweldig-onderwijs.pdf>

<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/02/29/staatssecretaris-dekker-pakt-onbevoegd-lesgeven-aan>

<https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/documenten/rapporten/2016/02/29/verdiepende-analyse-onbevoegdlesgeven>

https://www.duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp

https://www.duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/adressen/adressen-vo-2.jsp: Peildatum is 1 mei 2017

<https://www.steekproefcalculator.com>

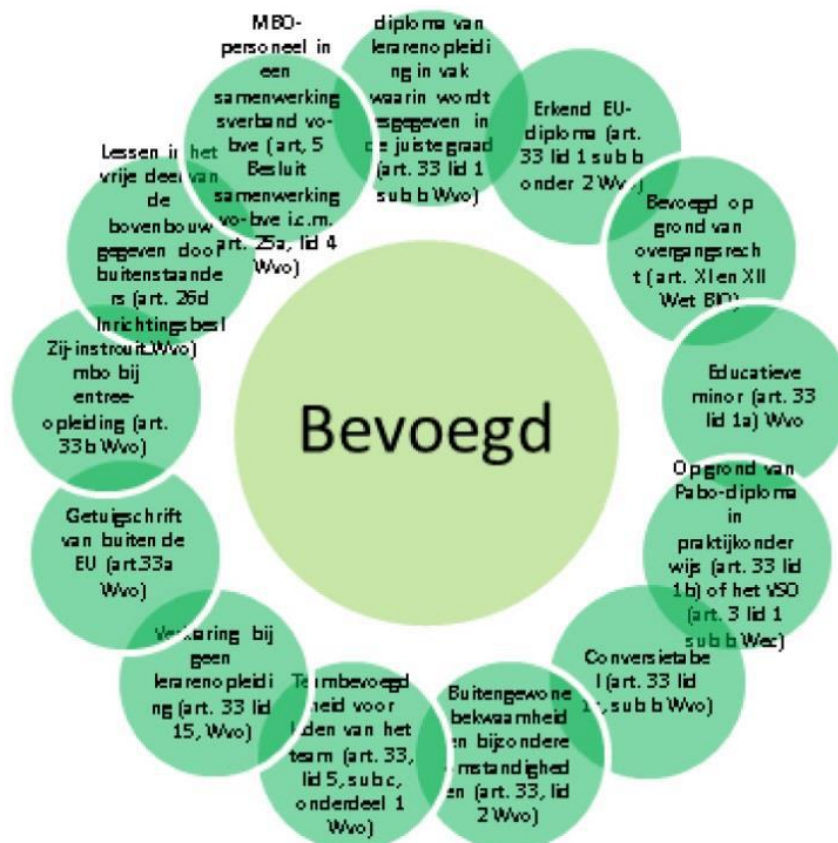
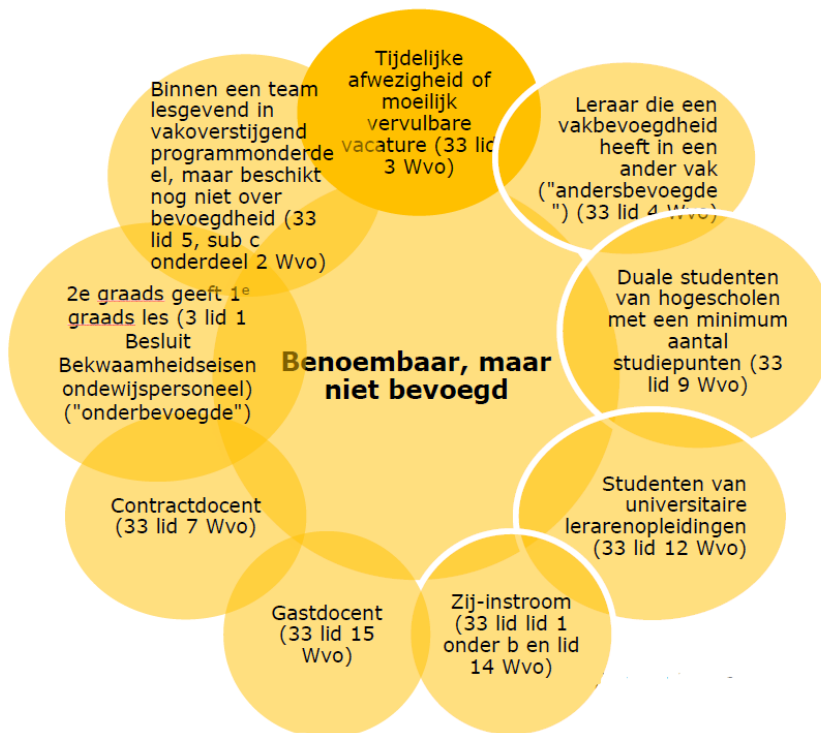
https://duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp

https://duo.nl/open_onderwijsdata/databestanden/vo/onderwijspersoneel/vo-personeel3.jsp

<https://www.ibm.com/analytics/us/en/technology/spss/>

BIJLAGE 1: BENOEMBAAR EN BEVOEGD

BIJLAGE 2: EERSTE EMAILBERICHT

Beste collega,

Mijn naam is Jonathan Dag (31 jaar) en geef al enkele jaren Maatschappijleer op het Bataafs Lyceum in Hengelo. Alleen doe ik dit nog steeds onbevoegd en ik heb jouw hulp nodig om hier verandering in te brengen.

Wekenlang ben ik in mijn tussenuren en vrije dagen bezig geweest met het bellen naar alle(!) vo scholen in Nederland en hierbij gevraagd naar de emailadressen van collega docenten Maatschappijleer (2), Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen en zo kom ik aan je emailadres.

In het kader van mijn afstuderen aan de lerarenopleiding Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen (LVHOM) aan de Universiteit van Twente heb ik namelijk een online enquête opgesteld om een beeld te vormen in welke mate in Nederland aandacht besteed wordt aan de '21e eeuwse vaardigheden' in de lessen Maatschappijleer (2), Maatschappijkunde en Maatschappijwetenschappen en of leraren hierbij voldoende ondersteuning ervaren.

Het invullen duurt ongeveer 4 minuten en is volledig anoniem.

Ondanks dat ik weet hoe vaak wij zulke verzoeken krijgen en bewust ben van de drukke periode waarin we zitten... vertrouw en hoop ik op je hulp. De link naar de enquête is:

<http://www.thesistools.com/web/?id=538038>

De meeste scholen gaven alleen het emailadres van de sectievoorzitter/ vakgroepvoorzitter: Kunt u deze email ook doorsturen naar uw overige collega's Maatschappijleer (2) /MW?

De enquête zelf is een (minimaal) bewerkte versie van een enquête van het nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO).

Met vriendelijke groet,

Je -bijna bevoegde- collega

Jonathan Dag

Bataafs Lyceum

www.bataafsllyceum.nl

074 - 29 13 32 8

Sloetsweg 155

7556 HM te Hengelo

BIJLAGE 3: TWEEDE EMAILBERICHT (HERINNERING)

Beste collega,

Ik hoop dat je/u de afgelopen dagen hebt kunnen genieten van het prachtige weer. Vorige week maandag heb ik een mail gestuurd waarin ik je hulp heb gevraagd middels het invullen van een online enquête i.v.m. het behalen van mijn lesbevoegdheid voor Maat/Mw.

Helaas waren er wat technische problemen met de website waardoor vele collega's het niet konden invullen (ik kreeg emailtjes van collega's met dat de link niet goed werkte en een werknemer van www.thesistools.nl gaf aan dat er inderdaad wat technische problemen waren).

Echt vervelend, maar ondanks dat was de respons hoog (243 volledig ingevulde enquêtes), mijn oprechte dank daarvoor! Alleen heb ik het doel van 341 enquêtes net niet gehaald... (dat is namelijk nodig voor een representatief beeld).

De technische problemen bij de website zijn inmiddels verholpen en ik hoop dat de collega's die problemen ondervonden of die het nog niet hebben ingevuld, dit alsnog willen doen.

Ondanks de 'verpletterende' warmte daarom deze herinneringsmail: **Neem aub ongeveer 4 minuten de tijd om deze volledig anonieme enquête in te vullen:**

<http://www.thesistools.com/web/?id=538038>

Nogmaals met vriendelijke groet,

Je - bijna bevoegde- collega Maatschappijleer

Jonathan Dag

Bataafs Lyceum

www.bataafsllyceum.nl

074 - 29 13 32 8
Sloetsweg 155
7556 HM te Hengelo

BIJLAGE 4: UITGEBREIDE TABEL GRAADGEBIED

Tabel: Graadgebied

		'Landelijk N'	Onderzoek n
1^e graads Maatschappijleer 'Landelijk N'= 1269 (38%) van 3329 (100%) Onderzoek n= 196 (55.6%) van 352 (100%)	Geslacht		
	Man	779 (61.4%)	122 (62.2%)
	Vrouw	490 (38.6%)	74 (37.8%)
	Onbekend	0	0
	Totaal	1269 (100%)	196 (100%)
	Leeftijd		
	<36 jaar	435 (34.3%)	66 (33.7%)
	36-45 jaar	258 (20.3%)	44 (22.4%)
	46-55 jaar	269 (21.2%)	33 (16.8%)
	>55 jaar	307 (24.2%)	53 (27.0%)
	Onbekend	0	0
Totaal	1269 (100%)	196 (100%)	
2^e graads Maatschappijleer 'Landelijk N'= 2060 (62%) van 3329 (100%) Onderzoek n= 156 (44.3%) van 352 (100%)	Geslacht		
	Man	1213 (58.9%)	82 (52.6%)
	Vrouw	846 (41.1%)	74 (47.4%)
	Onbekend	1	0
	Totaal	2060 (100%)	156 (100%)
	Leeftijd		
	<36 jaar	717 (34.8%)	69 (44.2%)
	36-45 jaar	440 (21.4%)	28 (17.9%)
	46-55 jaar	423 (20.5%)	24 (15.4%)
	>55 jaar	479 (23.3%)	35 (22.4%)
	Onbekend	1	0
Totaal	2060 (100%)	156 (100%)	

Totale 'Landelijk N': 3329 en totale Onderzoek n: 352

Vragenlijst

SLO

21^e eeuwse vaardigheden en digitale geletterdheid in het funderend onderwijs

Utrecht, maart 2014

INTRODUCTIE

Geachte heer/mevrouw,

Welkom bij het onderzoek naar 21^e eeuwse vaardigheden in het onderwijs. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door SLO in opdracht van het Ministerie van OCW en is bedoeld voor leraren uit het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het invullen van deze vragenlijst duurt ongeveer 10 minuten.

- Als u de gehele vragenlijst invult maakt u kans op een iPad Air t.w.v. €499,-
- Aan het einde van de vragenlijst kunt u aangeven of u een samenvatting van de resultaten wilt ontvangen.

Heeft u vragen of opmerkingen? Mail dan naar info@oig.nl.

Alvast vriendelijk dank voor uw medewerking,

Annette Thijs,

Programma coördinator SLO

Deel A: ALGEMEEN

In dit gedeelte van de vragenlijst vragen wij enkele persoonlijke kenmerken in te vullen.

Nr	Vraag	Antwoordopties
A_01	Wat is uw geslacht? <i>Selecteer één antwoord</i>	c) Man d) Vrouw
A_02	Wat is uw geboortejaar? <i>Selecteer één antwoord</i>	b) Keuze uit jaartallen tussen 1946-1997
A_03	Wat is uw functie? <i>Meerdere antwoorden mogelijk</i>	f) Ik ben leerkracht / docent g) Ik ben schoolleider / locatiecoördinator / bestuurder h) Ik ben ict-coördinator i) Ik heb een onderwijsondersteunende functie (interne begeleider, zorgcoördinator, etc) j) Anders, namelijk...
A_04	In welke onderwijssector bent u voornamelijk werkzaam? <i>Selecteer één antwoord</i>	d) Primair onderwijs e) Voortgezet onderwijs f) Anders, namelijk...
A_05a	In welke groep geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	d) Onderbouw (groep 1 t/m 2) e) Middenbouw (groep 3 t/m 5) f) Bovenbouw (groep 6 t/m groep 8)
A_05b	Welk leerjaar geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	c) Onderbouw d) Bovenbouw
A_06	In welk type voortgezet onderwijs bent u voornamelijk werkzaam? <i>Selecteer één antwoord</i> <i>Als u aan diverse onderwijstypen les geeft, kies dan het type waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen.</i>	e) Vmbo f) Havo g) Vwo h) Anders, namelijk ...
Nr	Vraag	Antwoordopties

A_07	In welk vakgebied geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	i) Nederlands j) Wiskunde k) Vreemde Talen l) Beta vakken m) Mens en Maatschappij (Aardrijkskunde, Geschiedenis etc) n) Kunst en Cultuur o) Bewegen en Sport p) Anders, namelijk ...
A_08	Wat is de postcode van de school waar u voornamelijk werkzaam bent? <i>Vul vier cijfers in</i>	<open>

Deel B: Achtergrond belang/gebruik 21^e eeuwse vaardigheden

Dit onderzoek richt zich op de volgende 21^e eeuwse vaardigheden:

1. communiceren
2. Samenwerken
3. creativiteit
4. kritisch denken
5. probleem oplossend denken
6. basiskennis ICT
7. mediawijsheid
8. informatievaardigheden
9. sociale en culturele vaardigheden
10. zelfregulering

Nr	Vraag	Antwoordopties
B_01	Bent u bekend met deze vaardigheden? <i>Selecteer één antwoord</i>	e) Ja f) Enigszins g) Nee h) Ik mis nog de volgende 21 ^e eeuwse vaardigheden .... [open]
B_02	Ik vind het belangrijk dat er binnen mijn leerjaar/vakgebied aandacht wordt besteed aan 21 ^e eeuwse vaardigheden. <i>Selecteer één antwoord</i>	f) Helemaal mee oneens g) Mee oneens h) Neutraal i) Mee eens j) Helemaal mee eens
B_03	Ik besteed bewust aandacht aan 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn les. <i>Selecteer één antwoord</i>	f) Nee, zelden tot nooit g) Ja, in een kwart van de lessen h) Ja, in de helft van de lessen i) Ja, in driekwart van de lessen j) Ja, in (bijna) elke les

B_04	Ik beoordeel mijn leerlingen bewust op zijn/haar 21 ^e eeuwse vaardigheden. <i>Selecteer één antwoord</i>	e) Nee, zelden tot nooit f) Ja, in een kwart van de lessen g) Ja, in de helft van de lessen h) Ja, in driekwart van de lessen b) Ja, in (bijna) elke les

Nr	Vraag	Antwoordopties
C_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) brainstorm technieken gebruiken (bijvoorbeeld een mind map) om op nieuwe ideeën te komen f) dat zij onbekende stappen moeten zetten om tot creatieve ideeën te komen g) onderzoek doen naar onderwerpen waar zij nieuwsgierig over zijn h) hun eigen inzicht en intuïtie gebruiken om te komen tot originele ideeën	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
D_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) meningen van anderen begrijpen door vragen te stellen f) informatie en meningen uit verschillende teksten/bronnen vergelijken g) hun eigen visie of mening formuleren h) hun visie of mening onderbouwen en verdedigen	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
E_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) voor hen onbekende situaties (onderwerpen) analyseren f) manieren om verschillende oplossingen voor een probleem te bedenken g) verschillende oplossingen bedenken en daar voorbeelden van uit te werken h) manieren om te bepalen welke oplossing het best past bij een probleem	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
F_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) hoe ze het doel van hun boodschap zo helder mogelijk over kunnen brengen in bijvoorbeeld een gesprek of geschreven tekst f) deelnemen aan <u>verschillende</u> soorten communicatieve situaties (gesprekken, presentaties, discussie, debatten) g) verschillende digitale communicatiemiddelen (bijv. film, sociale media, email) hanteren h) hoe ze hun boodschap kunnen afstemmen op hun publiek	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
G_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) aan elkaar hulp vragen en geven tijdens het samenwerken f) open te staan voor ideeën van anderen g) om in een team te onderhandelen over de manier waarop een doel bereikt moet worden h) dat zij bij groepswerk gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de realisatie van het einddoel	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
H_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... d) computers en/of andere digitale apparaten gebruiken (bijv. aanzetten, inloggen, muis gebruiken of "swipen" op een tablet, foto's of video's maken) e) programma's zoals Word en PowerPoint gebruiken om teksten te schrijven en presentaties te maken f) over de mogelijkheden die computers bieden om problemen op te lossen, bijvoorbeeld door te leren programmeren	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
I_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) over de invloed die media kan hebben op onze samenleving en op henzelf f) hoe zij actief (sociale)media kunnen gebruiken om informatie te maken, presenteren en delen g) constructief deelnemen aan social media zoals weblogs en Facebook h) bewust en kritisch om gaan met nieuwe media	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
J_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) eigen informatievragen opstellen f) op meerdere manieren relevante informatie op internet zoeken g) bronnen van internet selecteren op basis van relevante en/of inhoudelijke criteria h) informatie van internet te verwerken in een presentatie, werkstuk of website	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
K_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... e) samenwerken met leerlingen met <u>verschillende</u> (sociale, culturele, etnische) achtergronden f) dat er verschillende opvattingen en leefwijzen in de samenleving bestaan over hoe je moet leven en met elkaar omgaat g) hoe zij hun opvattingen en gevoelens constructief tot uiting kunnen brengen h) bewust worden van de verantwoordelijkheden die ze hebben in de klas, op school en in de samenleving	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
L_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... f) werken aan opdrachten, waarbij ze zelf doelen moeten stellen g) tijdens een opdracht reflecteren op hun aanpak wat betreft planning en werkwijze h) hun aanpak of planning bij stellen indien nodig i) dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor de opbrengsten en consequenties van hun eigen werk j) hoe ze zichzelf kunnen motiveren om zelfstandig een grotere opdracht tot een goed einde te brengen	f) Bijna altijd g) Vaak h) Regelmatig i) Soms j) Bijna nooit

Dit onderzoek brengt de aandacht voor 21e eeuwse vaardigheden in het onderwijs in kaart. De volgende 21^e eeuwse vaardigheden zijn tot nu toe bevraagd:

communiceren
 samenwerken
 creativiteit
 kritisch denken
 probleem oplossend denken
 basiskennis ICT
 mediawijsheid
 informatievaardigheden
 sociale en culturele vaardigheden
 zelfregulering

Nr	Vraag	Antwoordopties
M _0 1	Beantwoord de volgende stelling: Ik ben van plan om in de toekomst de 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. <i>Selecteer één antwoord</i>	f) Helemaal mee oneens g) Mee oneens h) Niet mee oneens/ niet mee eens i) Mee eens j) Helemaal mee eens
M _0 2	Beantwoord de volgende stelling: Ik voel mij voldoende toegerust om deze 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. <i>Meerdere antwoorden mogelijk</i>	g) Ja, ik voel me voldoende toegerust h) Nee, ik heb behoefte aan lesmateriaal i) Nee, ik heb behoefte aan toetsen j) Nee, ik heb behoefte aan uitwerking van de kerndoelen k) Nee, ik heb behoefte aan professionalisering l) Anders, namelijk...

Exitvragen

Nr	Vraag	Antwoordoptie
Exit_01	Hartelijk dank voor uw deelname aan dit onderzoek. Wilt u de resultaten van dit onderzoek ontvangen?	c) Ja d) Nee
Exit_02	Onder de deelnemers van dit onderzoek wordt een iPad mini t.w.v. €499,- verloot. Wilt u kans maken op een iPad Air?	c) Ja d) Nee
Exit_03	Wilt u deelnemen aan <i>Het Onderwijspanel</i> ? Door deel te nemen aan <i>Het Onderwijspanel</i> heeft u invloed op (overheids)beleid, concrete oplossingen voor scholen en draagt u direct bij aan beter onderwijs in Nederland.	c) Ja d) Nee
Exit_04	U kunt mij voor voorgaande op het volgende e-mailadres bereiken Vul hier uw e-mailadres in	[e-mail]
Exit_05	Heeft u nog vragen, opmerkingen en/of aanvullingen over dit onderzoek? Laat dan hieronder een bericht achter. <i>Antwoord is niet verplicht</i>	[open veld – niet verplicht]
Eind Tekst	Bedankt voor uw deelname. Dit is het einde van de vragenlijst. Klik hieronder op voltooi om de vragenlijst af te sluiten Hartelijk dank!	

Pagina: 1

Beste collega's,

In het kader van mijn afstuderen aan de lerarenopleiding Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen (LVHOM) heb ik een enquête opgesteld om een beeld te vormen in welke mate in Nederland aandacht besteed wordt aan de '21e eeuwse vaardigheden' in de lessen Maatschappijleer (2) / Maatschappijwetenschappen.

Deze enquête is een (minimaal) bewerkte versie van het SLO, gebaseerd op de 21e eeuwse vaardigheden.

Het invullen duurt ongeveer 4 minuten en is volledig anoniem. Jullie bijdrage wordt enorm gewaardeerd!

Met vriendelijke groet,
Jullie -bijna bevoegde- collega Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen

Jonathan Dag

Start

Pagina: 2

UNIVERSITEIT TWENTE.

1.

Wat is uw geslacht? *

- Man
- Vrouw

2.

Wat is uw leeftijd? *

- jonger dan 36 jaar
- 36-45 jaar
- 46-55 jaar
- ouder dan 55 jaar

3.

In welk vak geeft u les?

Als u in meerdere vakken les geeft (bijvoorbeeld zowel Maatschappijleer (havo/vwo) als Maatschappijwetenschappen), kies dan het vak waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen. *

- Maatschappijleer (vmbo)
- Maatschappijleer (havo/vwo)
- Maatschappijleer 2 / Maatschappijkunde
- Maatschappijwetenschappen
- In geen van deze vakken geef ik les > einde vragenlijst

4.

Heeft u een onderwijsbevoegdheid voor Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen? *

- Ja, eerstegraads
- Ja, tweedegraads
- Nee, ik ben docent in opleiding (DIO) voor het vak (1e graads)
- Nee, ik ben docent in opleiding (DIO) voor het vak (2e graads)
- Nee, ik heb geen onderwijsbevoegdheid voor Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen en ben ook niet bezig met een opleiding daarvoor

5.

Heeft u een onderwijsbevoegdheid voor een ander vak (bij andere of meerdere bevoegdheden kies 'anders' en vul dan aub in welke vakken dat zijn)? *

- Geschiedenis (1e graads)
- Geschiedenis (2e graads)
- Economie (1e graads)

- Economie (2e graads)
- Filosofie (1e graads)
- Filosofie (2e graads)
- Nee
- Anders, nl...

6.

Wat is de provincie van de school waar u werkzaam bent? *

- Drenthe
- Flevoland
- Friesland
- Gelderland
- Groningen
- Limburg
- Noord-Brabant
- Noord-Holland
- Overijssel
- Utrecht
- Zeeland
- Zuid-Holland

[Volgende pagina](#)

Pagina: 3

Dit onderzoek richt zich op de volgende 21e eeuwse vaardigheden:

1. communiceren
2. samenwerken
3. creativiteit
4. kritisch denken
5. probleem oplossend denken
6. basiskennis ICT
7. mediawijsheid
8. informatievaardigheden
9. sociale en culturele vaardigheden
10. zelfregulering

7.

Bent u bekend met deze vaardigheden? *

- Ja
- Enigszins
- Nee

8.

Ik vind het belangrijk dat er binnen mijn vakgebied aandacht wordt besteed aan 21e eeuwse vaardigheden. *

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Neutraal
- Mee eens
- Helemaal mee eens

9.

Ik besteed bewust aandacht aan 21e eeuwse vaardigheden in mijn les. *

- Nee, zelden tot nooit
- Ja, in een kwart van de lessen
- Ja, in de helft van de lessen
- Ja, in driekwart van de lessen
- Ja, in (bijna) elke les

10.

Ik beoordeel mijn leerlingen bewust op zijn/haar 21e eeuwse vaardigheden. *

- Nee, zelden tot nooit
- Ja, in een kwart van de lessen
- Ja, in de helft van de lessen
- Ja, in driekwart van de lessen
- Ja, in (bijna) elke les

Volgende pagina

Pagina: 4

11.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
brainstorm technieken gebruiken (bijvoorbeeld een mind map) om op nieuwe ideeën te komen	☐	☐	☐	☐	☐
dat zij onbekende stappen moeten zetten om tot creatieve ideeën te komen	☐	☐	☐	☐	☐
onderzoek doen naar onderwerpen waar zij nieuwsgierig over zijn	☐	☐	☐	☐	☐
hun eigen inzicht en intuïtie gebruiken om te komen tot originele ideeën	☐	☐	☐	☐	☐

12.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
meningen van anderen	☐	☐	☐	☐	☐

begrijpen door vragen te stellen

informatie en meningen uit verschillende teksten/bronnen vergelijken

hun eigen visie of mening formuleren

hun visie of mening onderbouwen en verdedigen

13.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
voor hen onbekende situaties (onderwerpen) analyseren	☐	☐	☐	☐	☐
manieren om verschillende oplossingen voor een probleem te bedenken	☐	☐	☐	☐	☐
verschillende oplossingen bedenken en daar voorbeelden van uit te werken	☐	☐	☐	☐	☐
manieren om te bepalen welke oplossing het best past bij een probleem	☐	☐	☐	☐	☐

14.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
hoe ze het doel van hun boodschap zo helder mogelijk over kunnen brengen in bijvoorbeeld een gesprek of geschreven tekst	☐	☐	☐	☐	☐
deelnemen aan verschillende soorten communicatieve situaties (gesprekken, presentaties, discussie, debatten)	☐	☐	☐	☐	☐
verschillende digitale communicatiemiddelen (bijv. film, sociale media, email) hanteren	☐	☐	☐	☐	☐
hoe ze hun boodschap kunnen afstemmen op hun publiek	☐	☐	☐	☐	☐

Volgende pagina

Pagina: 5

15.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
aan elkaar hulp vragen en geven tijdens het samenwerken	☐	☐	☐	☐	☐
open te staan voor ideeën van anderen	☐	☐	☐	☐	☐
om in een team te onderhandelen	☐	☐	☐	☐	☐

over de manier waarop een doel bereikt moet worden

dat zij bij groepswork gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de realisatie van het einddoel

☐	☐	☐	☐	☐	☐

16.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
computers en/of andere digitale apparaten gebruiken (bijv. aanzetten, inloggen, muis gebruiken of "swipen" op een tablet, foto's of video's maken)	☐	☐	☐	☐	☐
programma's zoals Word en PowerPoint gebruiken om teksten te schrijven en presentaties te maken	☐	☐	☐	☐	☐
over de mogelijkheden die computers bieden om problemen op te lossen, bijvoorbeeld door te leren programmeren	☐	☐	☐	☐	☐

17.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
over de invloed die media kan hebben op onze samenleving en op henzelf	☐	☐	☐	☐	☐
hoe zij actief (sociale)media kunnen gebruiken om informatie te maken, presenteren en delen	☐	☐	☐	☐	☐
constructief deelnemen aan social media zoals weblogs en Facebook	☐	☐	☐	☐	☐
bewust en kritisch om gaan met nieuwe media	☐	☐	☐	☐	☐

Volgende pagina

Pagina: 6

18.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
eigen informatievragen opstellen	☐	☐	☐	☐	☐
op meerdere manieren relevante informatie op internet zoeken	☐	☐	☐	☐	☐

bronnen van internet selecteren op basis van relevante en/of inhoudelijke criteria

informatie van internet te verwerken in een presentatie, werkstuk of website

19.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
samenwerken met leerlingen met verschillende (sociale, culturele, etnische) achtergronden	☐	☐	☐	☐	☐
dat er verschillende opvattingen en leefwijzen in de samenleving bestaan over hoe je moet leven en met elkaar omgaat	☐	☐	☐	☐	☐
hoe zij hun opvattingen en gevoelens constructief tot uiting kunnen brengen	☐	☐	☐	☐	☐
bewust worden van de verantwoordelijkheden die ze hebben in de klas, op school en in de samenleving	☐	☐	☐	☐	☐

20.

In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten?

In mijn klas/lessen leren leerlingen...

	Bijna nooit	Soms	Regelmatig	Vaak	Bijna altijd
werken aan opdrachten, waarbij ze zelf doelen moeten stellen	☐	☐	☐	☐	☐
tijdens een opdracht reflecteren op hun aanpak wat betreft planning en werkwijze	☐	☐	☐	☐	☐
hun aanpak of planning bijstellen indien nodig	☐	☐	☐	☐	☐
dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor de opbrengsten en consequenties van hun eigen werk	☐	☐	☐	☐	☐
hoe ze zichzelf kunnen motiveren om zelfstandig een grotere opdracht tot een goed einde te brengen	☐	☐	☐	☐	☐

Volgende pagina (bijna klaar)

Pagina: 7

Dit onderzoek brengt de aandacht voor 21e eeuwse vaardigheden in het onderwijs in kaart. De volgende 21e eeuwse vaardigheden zijn tot nu toe bevraagd:

communiceren
 samenwerken
 creativiteit
 kritisch denken
 probleem oplossend denken
 basiskennis ICT
 mediawijsheid
 informatievaardigheden
 sociale en culturele vaardigheden
 zelfregulering

21.

Beantwoord de volgende stelling:

Ik ben van plan om in de toekomst de 21e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. *

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee oneens/ niet mee eens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

22.

Beantwoord de volgende stelling:

Ik voel mij voldoende toegerust om deze 21e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven.

Meerdere antwoorden mogelijk *

- Ja, ik voel me voldoende toegerust
- Nee, ik heb behoefte aan lesmateriaal
- Nee, ik heb behoefte aan toetsen
- Nee, ik heb behoefte aan uitwerking van de kerndoelen
- Nee, ik heb behoefte aan professionalisering
- Anders, namelijk...

Volgende en tevens laatste pagina

Pagina: 8

23.

Beantwoord de volgende stelling:

"Ik voel mij voldoende toegerust om controversiële onderwerpen te bespreken" *

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens

- Niet mee oneens/ niet mee eens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

24.

Beantwoord de volgende stelling:

"Bepaalde controversiële onderwerpen mijnd ik liever" *

- Helemaal mee oneens
- Mee oneens
- Niet mee oneens/ niet mee eens
- Mee eens
- Helemaal mee eens

25.

Kunt u naar aanleiding van de vorige vraag (24) enkele onderwerpen benoemen? (niet verplicht)

26.

Hebt u nog vragen, opmerkingen en/of aanvullingen over dit onderzoek? Laat dan hieronder een bericht achter. Antwoord is niet verplicht.

[Klik hier om de vragenlijst af te sluiten](#)

Nogmaals dank!

Met vriendelijke groet,
Jonathan Dag

BIJLAGE 7: GEDETAILLEERDE WEERGAVE AANPASSINGEN VRAGENLIJST SLO

In deze bijlage is een gedetailleerde weergave van de aanpassingen van de oorspronkelijk vragenlijst van SLO (Thijs, Fisser en van der Hoeven, 2014)

Alles wat in het rood is, is verwijderd.

Alles wat in het groen is, is toegevoegd/aangepast

Alles wat in het zwart is, is hetzelfde gebleven

INTRODUCTIE

Geachte heer/mevrouw,

Welkom bij het onderzoek naar 21^e eeuwse vaardigheden in het onderwijs. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door SLO in opdracht van het Ministerie van OCW en is bedoeld voor leraren uit het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs. Het invullen van deze vragenlijst duurt ongeveer 10 minuten.

- Als u de gehele vragenlijst invult maakt u kans op een iPad Air t.w.v. €499,-
- Aan het einde van de vragenlijst kunt u aangeven of u een samenvatting van de resultaten wilt ontvangen.

Heeft u vragen of opmerkingen? Mail dan naar info@oig.nl.

Alvast vriendelijk dank voor uw medewerking,

Annette Thijs,

Programma coördinator SLO

Beste collega's,

In het kader van mijn afstuderen aan de lerarenopleiding Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen (LVHOM) heb ik een enquête opgesteld om een beeld te vormen in welke mate in Nederland aandacht besteed wordt aan de '21e eeuwse vaardigheden' in de lessen Maatschappijleer (2) / Maatschappijwetenschappen.

Deze enquête is een (minimaal) bewerkte versie van het SLO, gebaseerd op de 21e eeuwse vaardigheden.

Het invullen duurt ongeveer 4 minuten en is volledig anoniem. Jullie bijdrage wordt enorm gewaardeerd!

Met vriendelijke groet,

Jullie -bijna bevoegde- collega Maatschappijleer/ Maatschappijwetenschappen

Jonathan Dag

UNIVERSITEIT TWENTE.

Deel A: ALGEMEEN

In dit gedeelte van de vragenlijst vragen wij enkele persoonlijke kenmerken in te vullen.

Nr	Vraag	Antwoordopties
A_01	Wat is uw geslacht? <i>Selecteer één antwoord</i>	e) Man f) Vrouw
A_02	Wat is uw geboortjaar? <i>Selecteer één antwoord</i> Wat is uw leeftijd	c) Keuze uit jaartallen tussen 1946-1997 e) Jonger dan 36 jaar f) 36-45 jaar g) 46-55 jaar h) Ouder dan 55 jaar
A_03	Wat is uw functie? <i>Meerdere antwoorden mogelijk</i>	k) Ik ben leerkracht / docent l) Ik ben schoolleider / locatiecoördinator / bestuurder m) Ik ben ict-coördinator n) Ik heb een onderwijsondersteunende functie (interne begeleider, zorgcoördinator, etc) o) Anders, namelijk...
A_04	In welke onderwijssector bent u voornamelijk werkzaam? <i>Selecteer één antwoord</i>	g) Primair onderwijs h) Voortgezet onderwijs i) Anders, namelijk...
A_05a	In welke groep geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	g) Onderbouw (groep 1 t/m 2) h) Middenbouw (groep 3 t/m 5) i) Bovenbouw (groep 6 t/m groep 8)
A_05b	Welk leerjaar geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	e) Onderbouw f) Bovenbouw
A_06	In welk type voortgezet onderwijs bent u voornamelijk werkzaam? <i>Selecteer één antwoord</i> <i>Als u aan diverse onderwijstypen les geeft, kies dan het type waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen.</i>	i) Vmbo j) Havo k) Vwo l) Anders, namelijk ...
Nr	Vraag	Antwoordopties
A_07	In welk vakgebied geeft u voornamelijk les? <i>Selecteer één antwoord</i>	q) Nederlands r) Wiskunde s) Vreemde Talen

	In welk vak geeft u les? Als u in meerdere vakken les geeft (bijvoorbeeld zowel Maatschappijleer (havo/vwo) als Maatschappijwetenschappen), kies dan het vak waar u het meest betrokken bij bent en hou bij het beantwoorden van deze vragenlijst dit antwoord voor ogen.	t) Beta vakken u) Mens en Maatschappij (Aardrijkskunde, Geschiedenis etc) v) Kunst en Cultuur w) Bewegen en Sport x) Anders, namelijk ... f) Maatschappijleer (vmbo) g) Maatschappijleer (havo/vwo) h) Maatschappijleer 2 / Maatschappijkunde i) Maatschappijwetenschappen j) In geen van deze vakken geef ik les > einde vragenlijst
A_08	Wat is de postcode van de school waar u voornamelijk werkzaam bent? Vul <u>vier cijfers</u> in	<open>
	Heeft u een onderwijsbevoegdheid voor Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen?	f) Ja, eerstegraads g) Ja, tweedegraads h) Nee, ik ben docent in opleiding (DIO) voor het vak (1e graads) i) Nee, ik ben docent in opleiding (DIO) voor het vak (2e graads) j) Nee, ik heb geen onderwijsbevoegdheid voor Maatschappijleer/Maatschappijwetenschappen en ben ook niet bezig met een opleiding daarvoor
	Heeft u een onderwijsbevoegdheid voor een ander vak (bij andere of meerdere bevoegdheden kies 'anders' en vul dan aub in welke vakken dat zijn)?	i) Geschiedenis (2e graads) j) Geschiedenis (2e graads) k) Economie (1e graads) l) Economie (1e graads) m) Filosofie (1e graads) n) Filosofie (2e graads) o) Nee p) Anders, nl
	Wat is de provincie van de school waar u werkzaam bent?	m) Drenthe n) Flevoland o) Friesland p) Gelderland q) Groningen r) Limburg s) Noord-Brabant

		t) Noord-Holland u) Overijssel v) Utrecht w) Zeeland x) Zuid-Holland

Deel B: Achtergrond belang/gebruik 21^e eeuwse vaardigheden

Dit onderzoek richt zich op de volgende 21^e eeuwse vaardigheden:

11. communiceren
12. Samenwerken
13. creativiteit
14. kritisch denken
15. probleem oplossend denken
16. basiskennis ICT
17. mediawijsheid
18. informatievaardigheden
19. sociale en culturele vaardigheden
20. zelfregulering

Nr	Vraag	Antwoordopties
B_01	Bent u bekend met deze vaardigheden? <i>Selecteer één antwoord</i>	i) Ja j) Enigszins k) Nee l) Ik mis nog de volgende 21 ^e eeuwse vaardigheden .... [open]
B_02	Ik vind het belangrijk dat er binnen mijn leerjaar/vakgebied aandacht wordt besteed aan 21 ^e eeuwse vaardigheden. <i>Selecteer één antwoord</i>	k) Helemaal mee oneens l) Mee oneens m) Neutraal n) Mee eens o) Helemaal mee eens
B_03	Ik besteed bewust aandacht aan 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn les. <i>Selecteer één antwoord</i>	k) Nee, zelden tot nooit l) Ja, in een kwart van de lessen m) Ja, in de helft van de lessen n) Ja, in driekwart van de lessen o) Ja, in (bijna) elke les
B_04	Ik beoordeel mijn leerlingen bewust op zijn/haar 21 ^e eeuwse vaardigheden. <i>Selecteer één antwoord</i>	i) Nee, zelden tot nooit j) Ja, in een kwart van de lessen k) Ja, in de helft van de lessen l) Ja, in driekwart van de lessen c) Ja, in (bijna) elke les

Nr	Vraag	Antwoordopties
C_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) brainstorm technieken gebruiken (bijvoorbeeld een mind map) om op nieuwe ideeën te komen j) dat zij onbekende stappen moeten zetten om tot creatieve ideeën te komen k) onderzoek doen naar onderwerpen waar zij nieuwsgierig over zijn l) hun eigen inzicht en intuïtie gebruiken om te komen tot originele ideeën	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
D_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) meningen van anderen begrijpen door vragen te stellen j) informatie en meningen uit verschillende teksten/bronnen vergelijken k) hun eigen visie of mening formuleren l) hun visie of mening onderbouwen en verdedigen	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
E_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen...	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

	i) voor hen onbekende situaties (onderwerpen) analyseren j) manieren om verschillende oplossingen voor een probleem te bedenken k) verschillende oplossingen bedenken en daar voorbeelden van uit te werken l) manieren om te bepalen welke oplossing het best past bij een probleem	

Nr	Vraag	Antwoordopties
F_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) hoe ze het doel van hun boodschap zo helder mogelijk over kunnen brengen in bijvoorbeeld een gesprek of geschreven tekst j) deelnemen aan <u>verschillende</u> soorten communicatieve situaties (gesprekken, presentaties, discussie, debatten) k) verschillende digitale communicatiemiddelen (bijv. film, sociale media, email) hanteren l) hoe ze hun boodschap kunnen afstemmen op hun publiek	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
G_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) aan elkaar hulp vragen en geven tijdens het samenwerken j) open te staan voor ideeën van anderen k) om in een team te onderhandelen over de manier waarop een doel bereikt moet worden l) dat zij bij groepswork gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de realisatie van het einddoel	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
H_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... g) computers en/of andere digitale apparaten gebruiken (bijv. aanzetten, inloggen, muis gebruiken of "swipen" op een tablet, foto's of video's maken) h) programma's zoals Word en PowerPoint gebruiken om teksten te schrijven en presentaties te maken i) over de mogelijkheden die computers bieden om problemen op te lossen, bijvoorbeeld door te leren programmeren	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
I_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) over de invloed die media kan hebben op onze samenleving en op henzelf j) hoe zij actief (sociale)media kunnen gebruiken om informatie te maken, presenteren en delen k) constructief deelnemen aan social media zoals weblogs en Facebook l) bewust en kritisch om gaan met nieuwe media	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
J_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) eigen informatievragen opstellen j) op meerdere manieren relevante informatie op internet zoeken k) bronnen van internet selecteren op basis van relevante en/of inhoudelijke criteria l) informatie van internet te verwerken in een presentatie, werkstuk of website	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
K_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... i) samenwerken met leerlingen met <u>verschillende</u> (sociale, culturele, etnische) achtergronden j) dat er verschillende opvattingen en leefwijzen in de samenleving bestaan over hoe je moet leven en met elkaar omgaat k) hoe zij hun opvattingen en gevoelens constructief tot uiting kunnen brengen l) bewust worden van de verantwoordelijkheden die ze hebben in de klas, op school en in de samenleving	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Nr	Vraag	Antwoordopties
L_01	In welke mate besteedt u aandacht aan de volgende activiteiten? In mijn klas/lessen leren leerlingen... k) werken aan opdrachten, waarbij ze zelf doelen moeten stellen l) tijdens een opdracht reflecteren op hun aanpak wat betreft planning en werkwijze m) hun aanpak of planning bij stellen indien nodig n) dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor de opbrengsten en consequenties van hun eigen werk o) hoe ze zichzelf kunnen motiveren om zelfstandig een grotere opdracht tot een goed einde te brengen	k) Bijna altijd l) Vaak m) Regelmatig n) Soms o) Bijna nooit

Dit onderzoek brengt de aandacht voor 21e eeuwse vaardigheden in het onderwijs in kaart. De volgende 21^e eeuwse vaardigheden zijn tot nu toe bevraagd:

communiceren
 samenwerken
 creativiteit
 kritisch denken
 probleem oplossend denken
 basiskennis ICT
 mediawijsheid
 informatievaardigheden
 sociale en culturele vaardigheden
 zelfregulering

Nr	Vraag	Antwoordopties
M _0 1	Beantwoord de volgende stelling: Ik ben van plan om in de toekomst de 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. <i>Selecteer één antwoord</i>	k) Helemaal mee oneens l) Mee oneens m) Niet mee oneens/ niet mee eens n) Mee eens o) Helemaal mee eens
M _0 2	Beantwoord de volgende stelling: Ik voel mij voldoende toegerust om deze 21 ^e eeuwse vaardigheden in mijn lessen een grote(re) rol te geven. <i>Meerdere antwoorden mogelijk</i>	m) Ja, ik voel me voldoende toegerust n) Nee, ik heb behoefte aan lesmateriaal o) Nee, ik heb behoefte aan toetsen p) Nee, ik heb behoefte aan uitwerking van de kerndoelen q) Nee, ik heb behoefte aan professionalisering r) Anders, namelijk...
	Beantwoord de volgende stelling: "Ik voel mij voldoende toegerust om controversiële onderwerpen te bespreken" *	f) Helemaal mee oneens g) Mee oneens h) Niet mee oneens/ niet mee eens i) Mee eens j) Helemaal mee eens
	Beantwoord de volgende stelling: "Bepaalde controversiële onderwerpen mijds ik liever"	f) Helemaal mee oneens g) Mee oneens h) Niet mee oneens/ niet mee eens i) Mee eens j) Helemaal mee eens

	Kunt u naar aanleiding van de vorige vraag (24) enkele onderwerpen benoemen? (niet verplicht)	(leeg vakje)

Exitvragen

Nr	Vraag	Antwoorδοptie
Exit_01	Hartelijk dank voor uw deelname aan dit onderzoek. Wilt u de resultaten van dit onderzoek ontvangen?	e) Ja f) Nee
Exit_02	Onder de deelnemers van dit onderzoek wordt een iPad mini t.w.v. €499,- verloot. Wilt u kans maken op een iPad Air?	e) Ja f) Nee
Exit_03	Wilt u deelnemen aan <i>Het Onderwijspanel</i> ? Door deel te nemen aan <i>Het Onderwijspanel</i> heeft u invloed op (overheids)beleid, concrete oplossingen voor scholen en draagt u direct bij aan beter onderwijs in Nederland.	e) Ja f) Nee
Exit_04	U kunt mij voor voorgaande op het volgende e-mailadres bereiken Vul hier uw e-mailadres in	[e-mail]
Exit_05	Heeft u nog vragen, opmerkingen en/of aanvullingen over dit onderzoek? Laat dan hieronder een bericht achter. <i>Antwoord is niet verplicht</i>	[open veld – niet verplicht]

Ei nd Te kst	Bedankt voor uw deelname. Dit is het einde van de vragenlijst. Klik hieronder op voltooiën om de vragenlijst af te sluiten Hartelijk dank!	

Nogmaals dank!

Met vriendelijke groet,
Jonathan Dag